

Szántó Richárd

Telepítési döntések – telepítési konfliktusok

Döntéselmélet Tanszék

témavezető: Zoltayné Paprika Zita, Ph.D.

© Szántó Richárd minden jog fenntartva

Budapesti Corvinus Egyetem

Gazdálkodástani Doktori Program

Telepítési döntések – telepítési konfliktusok

Ph.D. értekezés

Szántó Richárd

Budapest, 2008

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	1
Ábrák és táblázatok jegyzéke	4
Köszönetnyilvánítás	5
1. Bevezetés	7
1.1. Kutatási kérdés	11
1.2. A disszertáció felépítése	12
2. Mi a telepítési probléma?	13
2.1. A telepítési döntések technokrata megközelítése	19
2.1.1. A technokrata megközelítés legfontosabb kutatási eredményei	20
2.1.2. A technokrata megközelítést ért kritikák	21
2.2. Az eltérő kockázatpercepciók	23
2.2.1. A megközelítés legfontosabb kutatási eredményei	24
2.2.2. Az eltérő kockázatpercepciók megközelítését ért kritikák	27
2.3. Kompenzáció	29
2.3.1. A kompenzációs megközelítés legfontosabb kutatási eredményei	31
2.3.2. A kompenzációs megközelítést ért kritikák	34
2.4. Morálfilozófiai megközelítés	37
2.4.1. A morálfilozófiai megközelítés legfontosabb kutatási eredményei	38
2.4.2. A morálfilozófiai megközelítést ért kritikák	45
2.5. Szociológiai megközelítés	47
2.5.1. A szociológiai megközelítés legfontosabb kutatási eredményei	48
2.5.2. A szociológiai megközelítést ért kritikák	55
2.6. Kockázatkommunikáció	55
2.6.1. A kockázatkommunikációs megközelítés legfontosabb kutatási eredményei	56
2.6.2. A kockázatkommunikációs megközelítést ért kritikák	58
3. A telepítési döntések magyarországi sajátosságai	62
3.1. Elméleti írások	63

3.2. Az esettanulmány-feldolgozás – a magyarországi kutatások domináns módszertana	65
4. A kutatás modellje és hipotézisei	74
4.1. A kutatás modellje	74
4.2. Hipotézisek	75
5. Kvantitatív empirikus kutatás	77
5.1. A kvantitatív kutatás módszertana	79
5.2. A telepítési konfliktusok mintázata	80
5.3. A telepítési konfliktusok klaszterei	83
5.3.1. Hulladékgazdálkodás	84
5.3.2. Szolgáltató létesítmények, lakóépületek	85
5.3.3. Infrastrukturális beruházások	86
5.3.4. Kitermelés, energia	87
5.3.5. Egyéb ipari létesítmények	88
5.4. A telepítési konfliktusok és a népszavazások	89
5.5. A kvantitatív empirikus kutatásból levonható következtetések	90
6. Kvalitatív empirikus kutatás	93
6.1. Összehasonlító esettanulmányok módszere	96
6.2. A magyarországi cementipar rövid bemutatása	99
6.3. Esettanulmányok	101
6.3.1. Strabag eset	102
6.3.2. Holcim eset	109
6.3.3. DDC eset	114
7. A telepítési konfliktusok kialakulása	118
7.1. A tervezett létesítmények vélt és valós kockázatai	118
7.2. A professzionális kommunikáció és annak csapdái	121
7.2.1. Kommunikációs megoldások	122
7.2.2. A kommunikáció hiánya	125
7.2.3. Információ kontra félretájékoztatás	126
7.2.4. Pesti kommunikáció	128
7.2.5. Személyeskedések, sértő stílus	130
7.3. Kompenzációs politikák	132
7.3.1. Megvesztegetés vagy a hasznok megosztása	133
7.3.2. A hasznok és a kockázatok egyenlőtlen elosztása	136

7.4. A bizalom hiánya.....	137
7.4.1. A bizalmatlanság forrása	137
7.4.2. A múlt és a jelen kísértete	139
7.5. Az emberek bevonása és a népszavazás intézménye	142
7.5.1. Népszavazások mint a telepítési döntések döntőbírói.....	145
7.5.2. Irányított kérdések	145
7.5.3. A népszavazások időzítése	147
7.5.4. A népszavazások szabályozása körüli anomáliák	149
7.6. Pártpolitikai csatározások.....	151
8. Összefoglalás.....	153
8.1. Legfőbb kutatási eredmények	154
8.2. További kutatási irányok	157
9. Irodalomjegyzék	160
10. Mellékletek	170
10.1. Interjú protokoll.....	170
10.2. Nyílt kódolás	172
10.2.1. „A” interjú	172
10.2.2. „B” Interjú	174
10.3. A szerzőnek a témában megjelent publikációi	175

Ábrák és táblázatok jegyzéke

1. táblázat: Nemkívánatos létesítmények elutasíttottsága	14
1. ábra: Részvételi létra	42
2. táblázat: A telepítési probléma eltérő megközelítései - összefoglaló táblázat	61
2. ábra: Kutatási modell.....	74
3. táblázat: A telepítési konfliktusok megoszlása különböző szektorokban	81
4. táblázat: Telepítési konfliktusok területi megoszlása.....	82
5. táblázat: Telepítési konfliktusok településadatai.....	87
6. táblázat: Interjúk száma és megoszlása az egyes esetekben.....	97

Köszönetnyilvánítás

Egy Ph.D. disszertáció elkészítése nem csak egy hosszabb kutatási folyamat végterméke, hanem egyszersmind a kezdő kutatók fejlődésének fontos mérföldköve. Ennek az útnak a folyamán számos olyan kiváló kutatóval hozott össze a sors, akiknek tanácsai, megjegyzései, ha közvetlenül nem is érhetőek tetten ebben a dolgozatban, mégis a tanácsok és az útmutatások szellemiségének lenyomata remélhetőleg érezhető ennek az írásnak a lapjain.

A köszönetnyilvánítás soraiban mindenk előtt szeretném megköszönni témavezetőm, Zoltayné Paprika Zita támogatását, amelyet immáron közel egy évtizede nyújt számomra. A Budapesti Corvinus Egyetem Döntéshozatal Tanszéke egy olyan segítő háttérrel biztosított kutatásaimhoz, amelyért nem lehetek elég hálás. Oktató- és kutatótársaim közül kiemelném Pataki Györgyöt, aki nemcsak kutatásaimban nyújtott hatalmas szakmai segítséget, de barátomként is sokszor támaszom volt a munkáim során. Wimmer Ágnes alapos gondossággal segített abban, hogy disszertációm elnyerje végleges alakját. Köszönettel tartozom az egész Vállalatgazdaságtan Intézet oktató- és kutatógárdájának, akik meglátásaikkal, észrevételeikkel segítettek, hogy dolgozatom elnyerhesse végleges alakját. Közülük is kiemelném Chikán Attilát, a Vállalatgazdaságtan Tanszék alapítóját és Czákó Erzsébetet, az Intézet jelenlegi vezetőjét, akik ösztönzése, tanácsai nélkül nem jött volna létre ez a Ph.D. disszertáció.

Külön köszönettel tartozom Szirmai Viktóriának és Zilahy Gyulának, akik a disszertáció tervezetemet bíráltak, és nagyon pozitív értékelésükkel, és konstruktív kritikáikkal segítettek kutatói fejlődésemet. Mellettük említem meg Vári Annát, aki a telepítési döntések kutatói közül Magyarországon a legelismertebbek közé tartozik, tanácsai és munkássága sokszor adott erőt és hitet munkám folytatásához.

Az előbbi kutatók segítsége mellett nem hagyhatom figyelmen kívül interjúalanyaim – vállalati szakemberek, önkormányzati képviselők és civilek – áldásos segítségét,

akik hajlandóak voltak olykor órákon át, más munkáikat félbehagyva, megosztani tapasztalataikat, mesélni történeteiket különböző telepítési döntésekről. Meglátásaik és rendkívül hasznos visszajelzéseik ebben a disszertációban is megtalálhatóak.

Az előbbi felbecsülhetetlen mértékű támogatás és támogató kritika a disszertáció végső formájának kialakulását segítette, az írás esetleges hiányosságaiért és tévedéseiért azonban kizárólag a szerző tartozik felelősséggel.

A köszönetnyilvánítás sora sohasem lehet teljes, de édesanyám szeretete, a hosszú évek során tanúsított áldozatvállalása e kutatás biztos hátterét szolgáltatta.

Budapest, 2008. október 12.

Szántó Richárd

1. Bevezetés

A környezetvédelmi döntéshozatal és az azokat gyakran övező társadalmi konfliktusok kapcsán még a témában kevésbé jártas olvasók is nagy valószínűséggel meg tudnának nevezni olyan eseteket, amelyek széles nyilvánosságot kaptak az országos médiában, és a közbeszéd tárgyát képezték éveken át. A Bős-Nagymarosi vízlépcső körüli konfliktus emblemikus ügye lett a magyarországi rendszerváltásnak, és talán a legismertebb kudarca a hazai környezetvédelmi döntéshozatalnak. A vízlépcső terveit még 1977-ben szentesítette az akkori Csehszlovákia és Magyarország két teljhatalmú vezetője: Gustav Husák és Kádár János (Havas, 1988; Fleischer, 1992). A nemzetközivé dagadt környezeti konfliktus megoldására ugyan történtek kísérletek, de a mintegy harmincéves történet a mai napig nem jutott nyugvópontra.

A Budapest körüli M0-s körgyűrű építése, amely szintén krónikus esetnek számít Magyarországon, a beruházással kapcsolatos vitáknak, az időről-időre fellángoló társadalmi konfliktusoknak köszönhetően jócskán elmaradt a kezdeti elképzelésektől. A közvélemény előtt talán kevésbé ismert, hogy a körgyűrű első terveit még szintén 1977-ben készítették el (Caddy-Vári, 1999), és az elmúlt három évtizedben számtalan csatát megélt útrendszernek napjainkig a déli és a keleti szektorát építették meg teljesen (bár korábban ezeket is több sávusra tervezték). A beruházás folytatását legtöbbször a helybeliek és különböző civil szervezetek ellenállása akadályozta meg. A sorozatos konfliktusok jelzik, hogy a központi döntéshozatal csak kevésbé változott az elmúlt évtizedekben, az M0-s történetét böngészve megállapíthatjuk, hogy a beruházók hasonló falakba ütköztek tíz, húsz évvel ezelőtt, mint napjainkban.

Ugyanezt a sejtést erősítik meg a használt akkumulátor feldolgozók körüli konfliktusok is, amelyek kiindulópontját 1985-re tehetjük (Szántó, 2008a). Az akkori kormányzat állt elsőként elő egy akkumulátorhulladék feldolgozó telepítésének ötletével. Különböző beruházók, eltérő helyszíneken próbálták a beruházást megvalósítani, a próbálkozások azonban mindannyiszor kudarcot vallottak. A veszélyesnek tartott üzem terve általában a környék vagy a régió lakosságának ellenállása miatt bukott meg, dacára annak, hogy a befogadó települések legtöbbször

támogatták volna a létesítmény felépítését. Ma, huszonhárom évvel az első tervezet megszületése után, valószínűsíthetjük, hogy pár éven belül felépül egy feldolgozó, a Szolnok-megyei Szászberekben.¹

Az előbbiekhöz hasonló húsz-harminc éves esetek rávilágítanak arra, hogy az ilyen jellegű fejlesztések, és a hozzájuk tartozó környezetvédelmi döntések problematikája nem megoldott Magyarországon. Azt is látnunk kell azonban, hogy az ilyen jellegű hosszú, sikertelen próbálkozások nemcsak hazánkra jellemzők, számos külföldi példát is fel lehetne sorolni. Michael O'Hare és kutatócsapata már 1983-ban arról számolt be, hogy az amerikai egyesült államokbeli New Englandben egy olajcég tíz év alatt tizenhárom lehetséges helyszínen vallott kudarcot egy olajfinomító telepítéskor a helyi közösség ellenállása miatt (O'Hare et al, 1983). A nyolcvanas évek folyamán az USA-ban az olajfinomítók telepítését célzó döntéseknek pedig mintegy fele hiúsult meg a lokális tiltakozások következményeképpen (Shrader-Frechette, 1991). Az Amerikai Egyesült Államokban a legnagyobb kihívást mégis a nukleáris hulladékok elhelyezése jelenti, így nem véletlen, hogy a telepítési döntések amerikai szakirodalmának tekintélyes hányada az atomhulladékok tárolásának és elhelyezésének problémájával foglalkozik. Az USA kormányainak évtizedes erőfeszítései a megfelelő helyszínek kiválasztására sorra kudarcot vallottak (Freudenburg, 2004).

A tiltakozó eszközök pedig sokszor meglehetősen nagy elkeseredésre utalnak: New Jerseyben állampolgárok egy csoportja közhivatalnokokat ejtett túsul tiltakozva az ellen, hogy kizárták őket a helyi veszélyes hulladék égetőről szóló döntési folyamatból. Illinois-ban pedig a helyiek úgy akadályozták meg egy hulladéklerakó működését, hogy árkokat ástak az odavezető utakon (Shrader-Frechette, 1991). A franciaországi Creys-Malville-ben 1977. július 31-én a rendőrség összecsapott az épülő atomerőmű ellen tiltakozókkal, a harcokban egy tüntető meghalt és többen súlyosan megsebesültek² (Aldrich, 2005). Japánban hasonló problémákkal szembesülnek, mint Európában vagy Amerikában. Noha kezdetben, az 1960-as

¹ Szászberek lakói 2004. szeptember 26-án egy helyi népszavazáson igennel voksoltak az akkumulátorhulladék feldolgozóra, a környezetvédelmi engedélyeztetési eljárás azóta is folyamatban van. Az eseményről az országos napilapok is beszámoltak. (Lásd például Kácsor Zsolt (2004): Akksiüzem: Vekerd mellett, Zsáka ellene. *Népszabadság*, szeptember 29-i szám)

² Az atomerőművet 1998-ban véglegesen bezárták.

évektől kezdve, számos atomerőművet építettek a szigetországban, és az atomenergia Japán energiaellátásának egyik legfontosabb pillére lett, az 1980-as évek közepétől lényegében nem tudtak új erőművet létesíteni (Lesbirel, 2003). Tajvanon miután egy szennyvíztúlsordulást követően a helyi lakosság 23 vegyigyárat záratott be egy ipari parkban, az újraindításra tett kísérletek a felajánlott óriási méretű kompenzáció ellenére (vagy talán éppen azért) rendre kudarcot vallottak, és a kormányzat presztízavesztését okozták (Smith–Kunreuther, 2001). A nemzetközi példák bőségesek, és joggal feltételezhetjük, hogy a felgyülemlett tapasztalatok segíthetnek egyrészt a kutatóknak, hogy megértésük a konfliktusok mozgatórugóit, másrészt a potenciális beruházóknak, hogy a jövőben hatékonyabban alakítsák a környezetvédelmi szempontból kritikus telepítési döntéseiket, és ezáltal elkerüljék a telepítési döntések sorozatos kudarcait.

A telepítési döntésekhez kapcsolódó környezeti konfliktusok problémája sok oldalról közelíthető, és számos olyan tudományterület említhető, amelyhez a kérdéskör szorosan kapcsolódik. Elsőként érdemes megemlíteni a *Döntéselemzés* (Decision Analysis), valamint az *Operációkutatás* (Operation Research) tudományágakat, amely elsősorban kvantitatív módszerekkel törekszik a legjobb helyszín kiválasztására. Az operációkutatás diszciplínájához szorosan kötődő *Termelés- és szolgáltatásmenedzsment* (Operations Management) egyik sarkalatos kérdése a termelő és szolgáltató létesítmények elhelyezése (Chikán–Demeter, szerk., 1999; Krajewski–Ritzman, 1999)³. A döntéselemzés egyik kiemelt részének tekinthető a *Kockázatelemzés* (Risk Analysis), amely esetünkben a kérdéses létesítmények kockázatának mérésére, kiszámítására fókuszál. A 60-as, 70-es évek óta azonban a kockázatkutatások jelentékeny hányada a kockázatok észlelésének szubjektív faktoraira összpontosít (pszichológiai közelítések), illetve a kockázatok észlelésének társadalmi meghatározottságát veszi górcső alá (antropológiai, szociológiai közelítések). Az észlelt kockázat mértéke és a veszélyesnek gondolt létesítmények elfogadása közötti negatív kapcsolat miatt a telepítési döntések irodalmának

³ A létesítmény-elhelyezés problémái gyakran megjelennek az ellátási lánc menedzsment (supply chain management) területén is. Jelen disszertáció vizsgálódási területe viszonylag távol esik a termelés- és szolgáltatásmenedzsmentétől, de a két terület közötti kapcsolat tetten érhető. A termelés- és szolgáltatásmenedzsment által alkalmazott létesítmény-elhelyezési eszköztár ugyanis leginkább a dolgozatban is tárgyalandó technokrata telepítési szemlélettel rokonítható, hiszen leginkább technikai szempontokat vizsgál a megfelelő helyszín kiválasztásánál (erről részletesebben lásd a 2.1. fejezetben).

tekintélyes hányada szinte kizárólag a kockázatok problémájára fókuszál (Rogers, 1998). A kockázatok szociológiai és antropológiai megközelítésével rokon a *Környezetszociológia* (Environmental Sociology) tudományterülete, amely a társadalom és a természeti környezet kapcsolatát, együttélését vizsgálja, kiemelt figyelmet szentelve a környezeti problémák kialakulásának. A környezetszociológia kiemelten foglalkozik a környezeti problémákat övező társadalmi konfliktusokkal, így témánk szempontjából ennek a tudományterületnek a megállapításai kiemelt jelentőséggel bírnak. A *Környezeti igazságosság* (Environmental Justice) irodalmát, amely a környezetvédelmi problémák és kockázatok társadalmilag egyenlőtlen elosztását kutatja, gyakran sorolják a környezetszociológia ernyője alá, de politikai gazdaságtani kapcsolódása vitathatatlan. A telepítési döntések folyamán fokozottan jelennek meg a társadalmi igazságosság problémái, sőt többek szerint a kialakult konfliktusok elsősorban ezekre a morális dilemmákra vezethetők vissza. A *Beruházási döntések* (Investment Decisions) területe szintén kapcsolódik a telepítési döntések témaköréhez, igaz, fókusza eltér az utóbbiétól. A beruházási döntések kialakításakor a szakirodalom ugyanis elsősorban az új létesítmény elhelyezését támogató tényezőket veszi sorra (pl. adókedvezmények, megfelelő munkaerő, infrastrukturális környezet, egyértelmű jogi szabályozások stb.), és kevésbé foglalkozik érdemben a telepítést gátló tényezőkkel (amelyek közé a környezeti kockázatok és az azok nyomán kirobbanó társadalmi konfliktusok tartoznak). A disszertációban ezért nem térek ki a beruházási döntések tárgyalására, mert a témakör bevonása túllépné a disszertáció kereteit (a lehetséges döntési szempontok hosszú listáját lásd pl. Bass et al., 1977).

Az előbbiekből is látható, hogy – noha évek óta döntéseméleti kutatásokban veszek részt, és főként e tudományterülethez köthető egyetemi kurzusok oktatásában vállalom szerepet – a disszertáció sok kapcsolódó területre tesz kirándulást és felhasználja azok eredményeit. A környezeti konfliktusok problémája tíz éve foglalkoztat, 1998-ban még egy konkrét magyarországi eset (a korábban már említett használt akkumulátor feldolgozók esete) kapcsán kezdtem el a témakört kutatni, és a mai napig kiemelten érdekel a telepítési döntések, az azokat övező társadalmi diskurzusok és konfliktusok problémája. A doktori disszertáció fő elméleti keretét a kockázatokról szóló kutatások adják, így elengedhetetlen, hogy a telepítési döntéseket övező problémák tárgyalásakor érintsük a kockázat különböző

megközelítéseit. Terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozom a különböző kockázatértelmezések mélyebb taglalására, ezt számos elméleti munka megteszi, kizárólag a telepítési döntésekhez és a környezeti konfliktusokhoz szorosan kapcsolódó aspektusokat emelem ki.

1.1. Kutatási kérdés

A disszertáció a *telepítési döntésekkel (siting decision)* foglalkozik. Telepítési döntésnek tekintünk minden olyan döntési folyamatot, amely valamilyen létesítmény helyszínének kijelölésére, illetve annak térbeli elhelyezésére vonatkozik. Az esetek többségében ezek a létesítmények valamilyen vélt vagy valós közösségi igényt elégítenek ki (pl. bármilyen közút, hulladéklerakó, erőmű, bevásárlóközpont stb.), de a telepítések hátterében általában – kimondva vagy kimondatlanul – magáncélok is meghúzódnak. A döntések kialakítói és végrehajtói lehetnek közintézmények és üzleti vállalkozások is, sok esetben pedig ezek valamilyen kombinációjáról beszélhetünk.

A telepítési döntések sajátos környezeti kockázatokat hordoznak magukban, maga a létesítési folyamat, illetve hosszabb távon a létesítmények fenntartása és működtetése a legtöbb esetben negatívan érintheti a létesítmény közvetlen, illetve tágabb környezetét. E kockázatok felismerése konfliktusokat gerjeszthet a beruházók (a döntéshozók) és a döntés érintettjei között. Ebben a dolgozatban érintettként tekintünk minden egyénre vagy csoportra, aki vagy amely befolyásolhatja a döntéshozók célmegvalósítását vagy érintve van abban⁴. Bár az előbbi meghatározás igen tágan húzza meg egy döntés lehetséges érintettjeinek a körét, elemzésemben elsősorban a helyi érintettek: a lakosság, helyi érdekvédő csoportok, önkormányzatok szerepére összpontosítok. Nem ritka azonban az sem, hogy egy telepítési döntés kapcsán nemcsak helyi, hanem regionális vagy országos csoportok is hallatják hangjukat. Az előbbieket figyelembevételével a disszertáció kutatási kérdése a következő: **Milyen tényezők határozzák meg a telepítési döntéseket övező társadalmi konfliktusokat Magyarországon?**

⁴ Ez a definíció összhangban van a mára már klasszikusnak tekinthető freemani stakeholder-menedzsment megközelítéssel (Freeman, 1993; Boda–Radácsi, 1996).

A kutatási kérdésben igyekeztem lehatárolni a vizsgálódás határait, és jelezni a döntéelmélet témaköréhez fűződő szoros kötődésemet. Meggyőződésem, hogy a feltárt tényezők többsége tetten érhető a külföldön lezajló telepítési döntések során is – erre utalnak a későbbiekben bemutatandó nemzetközi kutatások is –, így a disszertáció nemcsak a magyarországi kutatási területnek adhat új eredményeket, de megállapításai – az erős kulturális hatások ellenére – nemzetközi szinten is értékesek lehetnek.

1.2. A disszertáció felépítése

A disszertáció további részeiben először a telepítési probléma összetevőit, mozgatórugóit mutatom be. Ezek után hat különböző megközelítést vázolok, amelyek részletes elemzésével egyúttal igyekszem feltárni a telepítési döntések nemzetközi szakirodalmát. Elsőként bemutatom a telepítési döntések technokrata megközelítését, a probléma kezelésére kialakított technikai döntési modelleket. Ezek a modellek mintegy viszonyítási pontként szolgálnak majd a később bemutatandó alternatív megközelítések, eljárások tárgyalásakor. A nemzetközi kitekintés után a magyarországi helyzetet elemzem. Először azokat a hazai elméleti munkákat tekintem át, amelyek valamilyen formában köthetők a telepítési döntések problematikájához, majd az elmúlt mintegy két évtized meghatározó telepítési döntéseit, illetve az azokat övező társadalmi konfliktusokat tárgyalom. Az elméleti háttér bemutatása után ismertetem a kutatásom modelljét és hipotézisrendszerét. A dolgozat további részeiben kvantitatív és kvalitatív kutatásaim eredményeit adom közre. Először az elmúlt évtized (1998-2007) konfliktusokkal terhelt telepítési döntéseinek sajátosságait elemzem statisztikai módszerekkel egy olyan adatbázison, amely tartalmazza a tíz év fontosabb telepítési konfliktusait. Ezt követően egy három esetre épülő komparatív esettanulmányt vizsgállok a magyar cementiparból. Az esetek összehasonlító elemzésével elsősorban azokat a közös tényezőket kívánom feltárni, amelyek mindhárom esetre jellemzőek, mindamellet igyekszem azokat a faktorokat is megragadni, amelyek megkülönböztetik a vizsgált eseteket.

2. Mi a telepítési probléma?

Mi is tulajdonképpen a *telepítési probléma* (siting problem)? Frank Popper 1981-ben használta legelőször a LULU (Locally Unwanted Land Uses – helyi szinten nemkívánatos földhasználat) fogalmát. Ilyen lehet a szükséglakások, erőművek, repülőterek, szennyvíztisztító telepek, börtönök, külszíni bányák, energiavezetékek, autópályák, duzzasztógátak, olajfinomítók, vasútvonalak, hulladékudvarok, temetők, szórakoztatóparkok vagy éppen kocsmák létesítése, katonai létesítmények építése (Popper, 1981). LULU-ként viselkedik szinte minden nagyobb területfejlesztési projekt (benzinkutak, autószerelő-műhelyek, motelek, parkolóházak, autókölcsönzők stb.), és sokszor még olyan beruházások is a LULU-k sorsára jutnak, amelyekről első látásra azt hihetnénk, a közösség által is áhított létesítmények (irodaházak, lakóparkok, luxushotelek, kórházak, összeszerelő-üzemek, hajókikötők stb.).

Egy szóval valószínűleg nehezen lehetne leírni, hogy miért váltanak ki a fenti létesítmények olykor rendkívül heves ellenállást. A fizikai ártalmaktól való félelem éppúgy közrejátszhat az ellenérzés kialakulásában, mint az attól való aggodalom, hogy a befogadó település megbélyegzetté válik, és az ingatlanárak így esni fognak. Egyes negatív hatások bizonyosak (például egy autópálya szakasz átadása után a környéken élők számára a levegőszennyezés vagy a zajterhelés biztosan növekedni fog), mások csak nagyon kis valószínűséggel követhetnek be (mint mondjuk, egy atomhulladék lerakó szivárgása). A negatív egészségügyi és gazdasági hatások mellett gyakran felmerülhetnek ugyanakkor olyan negatív társadalmi hatások is, mint a társas hálózatok széttöredezése vagy a helyi kultúrák sokszor visszafordíthatatlan megváltozása (Lesbirel, 2003). Vári Anna és kutatótársai egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat során, amely a kis aktivitású nukleáris hulladék lerakók telepítése elleni tiltakozások motívumait tanulmányozta, arra a megállapításra jutottak, hogy a nemkívánatos létesítményekkel szembeni aggodalmak jellemzően öt csoportba oszthatók. A lerakók ellenzői egészségügyi és biztonsági, gazdasági, környezetvédelmi, társadalmi, valamint technikai és a döntési eljárással kapcsolatos aggályokat fogalmaztak meg (Vári et al., 1991). Noha a kutatás fókuszában speciális, magas kockázatú létesítmények álltak, tapasztalataik, összhangban más felmérések eredményeivel, más területekre is átvihetők.

Az előbbi létesítmények telepítése kapcsán a LULU betűszó mellett egy másik rövidítés is beépült a köztudatba: a NIMBY (not in my backyard – ne az én kertembe)⁵. A NIMBY jelenség fontos többlettel rendelkezik a helyi szinten nemkívánatos földhasználathoz képest. A „ne az én kertembe” elnevezést ugyanis elsősorban olyan beruházásoknál használják, ahol a beruházás jogosságát még a létesítmény elutasítói is elismerik (egy szemétegetőre például országos vagy regionális szinten szükség lehet, hiszen anélkül a szemét kezelése problematikusává válhat), csak azt kérdőjelezzik meg, hogy ennek a létesítménynek pont az ő lakóhelyük környékén kell megépülnie (Sjöberg–Drottz-Sjöberg, 2001).

1. Táblázat: Nemkívánatos létesítmények elutasítottsága a válaszadók százalékában

	2005	2006
Lakóházak (társasházak)	48	34
Kaszinók	80	67
Élelmiszerüzletek	33	25
Irodaházak	47	40
Nagy bevásárlóközpontok	62	57
Családi házak	13	6
Barkács-áruházak	55	56
Kisebb áruházak	53	55
Biotechnológiai kutatólabor	48	57
Szeméttlerakó	82	87
Erőmű	6	75
Kőbánya (külszíni bánya)	63	76
Wal-Mart	63	68

Forrás: The Saint Consulting Group, 2006

⁵ A teljesség kedvéért megemlítem, hogy a két ismert betűszó (LULU és NIMBY) mellett újabb és újabb szókapcsolatok jelennek meg a szakirodalomban és a populáris médiában. Ilyen pl. a NOPE (Not on Planet Earth – a Föld nevű bolygón sehol) vagy a BANANA (Build absolutely nothing anywhere near anybody – semmit se építs bármihez közel). Bár gyakran szinonimaként használják őket, jelentésük némiképpen különbözik a már ismert betűszavaktól. Utóbbiak lényegében teljesen elutasítják a helyi szinten nemkívánatos létesítmények megépítését.

A különböző létesítmények elutasítottsága ugyanakkor természetesen változó lehet, amelyet több felmérés is alátámaszt (ezek egyikének eredményeit mutatja be az 1. Táblázat).⁶ A nyolcvanas évek kutatásai arra világítottak rá, hogy a kimondottan kockázatosnak tartott létesítmények, mint például az atomerőművek vagy veszélyeshulladék-égetők elutasítottsága a legmagasabb (alacsony valószínűséggel bekövetkező, de akkor katasztrofális eredményekkel járó kockázati tényezők), és ehhez képest egy gyáregység vagy egy irodaház elfogadottsága sokkal magasabb (Kasperson, 1986; Mitchell–Carson, 1986). Napjainkban is létezik ez a distinkció, amit egy 2006-os kérdőíves felmérés eredménye is mutat (lásd a táblázatot, illetve Smith–Kunreuther, 2001), ugyanakkor úgy tűnik (legalábbis a közreadott kutatás szerint), hogy új létesítmények is csatlakoztak az elutasított földhasználati csoportokhoz: a nagy bevásárlóközpontok és szupermarketek. Talán nem véletlen, hogy a leginkább támadott létesítmények listáján olyan elemeket találunk, amelyek általában sok embert érintenek, hatósugaruk túlmutat a pár kilométeres körön (1. Táblázat).

Michael O'Hare és szerzőtársainak könyve (1983) minden kétséget kizáróan mérőföldkőnek tekinthető a környezetvédelmi döntéshozatal, illetve a telepítési döntések témakörében. Az O'Hare-féle munka egy új problémára hívta fel a figyelmet, és átfogó jellege miatt a mai napig az egyik legtöbbet hivatkozott alaplátárnak számít a témakörben. A könyv íróinak értelmezésében a telepítési probléma elsősorban nem az adott helyszín különböző technikai szempontok alapján történő kiválasztása, hanem a telepítés helyszínének kiválasztása után felmerülő közösségi ellenállás, a telepítés ötletének elutasítása, különböző csoportok általi opponálása. A tanulmány esettanulmányokra építve tárja fel a legfontosabb problémákat, amelyek a könyv szerzői szerint alapvetően abból eredeztethetők, hogy a tradicionális (a disszertációtervezet szóhasználatában technokrata vagy technikai) telepítési döntési folyamat nem működik abban a társadalmi környezetben, amely ezeket a döntéseket körülveszi. A sokat kritizált tradicionális döntési folyamat alapvetően a „Döntés-Bejelentés-Védekezés” hármasszóban foglalható össze. Ez azt jelenti, hogy a beruházók a technikai szempontokra hagyatkozva legtöbbször maguk (külső érintettek bevonása nélkül) hozzák meg döntésüket a létesítmény

⁶ Elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban végeztek ilyen kutatásokat.

helyszínének kiválasztásakor. Ezt az általában titokban meghozott döntést később közlik a helyiekkel, felkészülve a befogadó közösség ellenállására. Ebben a szituációban a beruházó védekező pozícióba kényszerül, hiszen azt kell bizonygatnia a beruházás érintettjeinek, hogy a tervezett létesítmény nem fog negatívan hatni a környezetükre.

O'Hare-ék már a nyolcvanas évek elején felismertek olyan problémákat, amelyekkel a hazai viszonyok között is nap mint nap találkozhatunk, és amelyekre csak részleges megoldások születtek. Ilyenek például azok a meglátások, hogy sokszor a környező települések lakói, képviselői legalább annyira vehemensen tiltakoznak a beruházások ellen, mint a befogadó település lakosai, hiszen az új létesítménnyel járó kockázatokat ugyanúgy viselniük kell, mint a helyieknek, a hasznokból azonban nem részesülnek ugyanolyan arányban. A kockázatok és hasznok igazságtalan elosztása a telepítési döntések egyik legfontosabb problémaköre, sokak szerint tulajdonképpen ez a konfliktus lényege. Hasonlóan fontos felismerés, hogy az ellenzők gyakran egy politikai csoporthoz csapódva próbálják érdekeiket érvényesíteni, amely helyi szinten környezettudatos pártok előretörését eredményezheti. Magyarországon ez még kevésbé jellemző, a helyi ügyek és a politika összecsúszása azonban nem idegen jelenség a környezetvédelmi problémáktól terhes telepítési döntésekben. A bizalmatlanság központi fogalom a telepítési döntések során, igaz O'Hare-ék elsősorban a beruházókkal szembeni bizalmatlanságot hangsúlyozzák, és figyelmen kívül hagyják a társadalmi intézményekkel szembeni általános bizalmatlanságot. Végül az információ szerepét emelik ki, mondván, hiánya gyakran a telepítési döntés rákfenéje.

Roger E. Kasperson több tényezőt gyűjtött össze, amelyek szerinte a telepítési döntéseket övező konfliktusok hátterében állnak (Kasperson, 1986; Kasperson et al., 1992). Ezek a (1) rendszergondolkodás hiánya, (2) a kockázati bizonytalanságok és (3) a közösségi kockázatpercepciók, (4) az intézményekbe vetett bizalom alacsony foka, (5) a kockázatkommunikációban rejlő nehézségek és (6) az intézményi eszközök bősége, amellyel visszautasítható egy nem kívánt létesítmény. Douglas Lober három pontban foglalja az össze a telepítési konfliktusok hátterében álló problémákat: (1) a közvélemény kockázateszlelése, (2) az intézményekbe és a beruházókba vetett bizalom, valamint (3) a méltányos és igazságos telepítési döntésre

vonatkozó közösségi elképzelések lehetnek meghatározók a telepítési konfliktusok kialakulásában (Lober, 1995). Asa Boholm (2004) már újabb kihívásokat lát: ilyenek (1) a beruházók és a potenciális befogadók eltérő érdekei és értékrendszere, de az is fontos szempont, hogy (2) a leginkább elterjedt top-down kockázatkommunikációs formák nem nagyon engednek lehetőséget a rugalmasságra és a kompromisszumok kialakítására (ennek feloldására egyébként ő is a rendszergondolkodást ajánlja). (3) A probléma részét képezi, hogy a beruházók csak nagyon ritkán veszik figyelembe a kulturális, társadalmi és történeti dimenziókat, és nem vizsgálják, hogy az új létesítmény hogyan illeszkedik be a befogadó település értékrendszerébe, milyen hatással lesz majd a helyi kultúrára, a társadalmi viszonyok alakulására. (4) Végül Boholm kiemelt kérdésnek tartja, hogy a beruházók le tudnak-e számolni azzal a dichotómiával, mely szerint ők képviselik a társadalmi érdekeket, a fejlődést, a modernizációt, amelyet néhány szűklátókörű, irracionális helyi érdekcsoport meg akar akadályozni.

Lesbirel és Shaw (2000) szerint a kockázatos létesítmények elhelyezése minden esetben politikai dilemma abban az értelemben, hogy a végső döntés mindig a felek érdekérvényesítési képességétől és a tárgyalások végeredményétől függ. Hasonló megállapításra jut Kuhn és Ballard is (1998), akik szerint, az egyes érdekcsoportok hatalmi pozíciója dönti végül is el a telepítési döntés kimenetelét. A leginkább elterjedt nézet szerint azonban a telepítési probléma leginkább abból az egyensúlytalanságból adódik, hogy egy adott létesítmény előnyeit legtöbbször mások (is) élvezik, mint akiknek a kockázatokat, illetve a kényelmetlenségeket viselniük kell. Ebben az értelemben a telepítési döntések problémája a méltányosság problémája (Kasperson, 1986).

A következő alfejezetekben olyan különböző megközelítéseket vizsgállok, amelyek a telepítés problémájának a gyökerét próbálják megragadni. A különböző elméletek általában a probléma egy-egy fontos aspektusát ragadják meg, jelentékeny hozzájárulást hozva a telepítési döntésekről való gondolkodás fejlődéséhez. Igyekeztem minden megközelítésben feltárni azokat a pontokat, amelyek újabb adalékot jelentettek a telepítési döntéseket övező konfliktusok megértéséhez, de ezzel párhuzamosan azokra a kérdésekre is rávilágítani, amelyekkel az adott megközelítés nemigen tud mit kezdeni. Minden megközelítés tárgyalásánál így

feltárom a megközelítés legfőbb megállapításait, a legfontosabb kutatási eredményeket és az adott közelítést ért kritikákat. A következőkben tárgyalok megközelítések fő erőssége, hogy valamilyen választ próbálnak adni a telepítési problémaként ismert jelenségre. Egyszersmind egymással vitatkoznak, az egyik megközelítés felel a másik által felvetett problémákra, és ezek a kritikák igen hatékony eljárások kialakulásához vezettek, amelyekkel számos telepítési konfliktust sikerült az érintettek számára megnyugtató módon rendezni.

A továbbiakban tehát azt kutatom, hogy a „Döntés-Bejelentés-Védekezés” hármas jelszava rövid idő alatt miért alakult át – ahogy Vajjhala és Fischbeck fogalmaz – „Döntés-Bejelentés-Védekezés-Felhagyás” négyessé (Vajjhala–Fischbeck, 2007). A nemzetközi szakirodalom munkái viszonylag jól besorolhatók egy-egy megközelítés ernyője alá. Az alábbi megközelítések az előzőekben bemutatott telepítési kudarcok eltérő problémaértelmezéseinek tekinthetők, és arra a kérdésre keresik a választ – eltérő nézőpontból, sokszor különböző kutatási módszerekkel –, hogy milyen tényezők vezetnek a sorozatos telepítési kudarcokhoz, a NIMBY és LULU jelenségek kialakulásához.

Elsőként a telepítési döntések *technokrata megközelítését* vázolom. Ezután azokat az elgondolásokat mutatom be, amelyek azzal érvelnek, a telepítési döntések hátterében *a szubjektív kockázatpercepció problémája* áll. A következő kompenzációs megközelítés fejezetcím alatt azokat az elméleteket és gyakorlati útmutatásokat gyűjtöttem össze, amelyek szerint a telepítési probléma elsősorban közgazdasági kérdés; azaz olyan *kompenzációs szint meghatározása*, amely mellett a vitatott létesítmény megépülhet. A negyedik megközelítés bemutatása során azt vizsgálom, milyen morális, etikai megfontolások jöhetnek szóba a telepítési döntések meghozatalakor, illetve *a társadalmi igazságosság* milyen aspektusai juthatnak érvényre a döntések során. Ehhez a megközelítéshez szorosan kapcsolódik *a szociológiai megközelítés* gondolköre, amely ellentétben az előző négygel, nem nevezhető vegytiszta megközelítésnek, sokkal inkább elméletek lazán kapcsolódó halmazának. A bemutatandó elméletek közös vonása ugyanakkor, hogy mind feltételezi, hogy a telepítési döntéseket övező konfliktusok kialakulásában a társadalmi tényezőknek van elsődleges szerepe. Az utolsóként tárgyalandó megközelítés alapjaiban tér el az előbb felsoroltaktól. A *kockázatkommunikációval*

foglalkozó alfejezetben ugyanis azt vizsgálom meg, hogy miként lehet a telepítési döntéseket olyan kommunikációs problémának tekinteni, ahol végső soron az a feladatunk, hogy az érdekelteket meggyőzzük, a tervezett létesítmény nem bír olyan negatív jellemzőkkel, amelyeket ők eredetileg feltételeztek. A kockázatkommunikáció számos kifinomultabb formája is elterjedt az elmúlt évtizedek gyakorlatában, ezek rövid ismertetésére is vállalkozik az alfejezet.

2.1. A telepítési döntések technokrata megközelítése

A telepítési döntések irodalmának első munkái az 1970-es évekre tehetők (Lesbirel–Shaw, szerk., 2000). Ezek a tanulmányok elsősorban azt kutatták, hogyan lehet a legalacsonyabb költségszintek mellett elhelyezni különböző létesítményeket. A hetvenes évek végéig, a nyolcvanas évek elejéig a kutatások kevésbé vizsgálták a telepítési döntések szocio-ökonómiai hatásait, a kutatók elsősorban technikai, illetve technológiai kérdésekkel foglalkoztak.⁷ A megközelítést a szakirodalomban néhol mérnöki (Pommerehne et al., 1997), máshol top-down (Freudenburg, 2004), esetleg zárt (Kuhn–Ballard, 1998) vagy ortodox (Davy, 1996) jelzőkkel illetik, de mindegyikben közös, hogy a vizsgálódások fókuszában legtöbbször az áll: milyen módszertani megoldásokkal lehet kiválasztani azt a legjobb alternatívát, amely valamilyen (általában negatív környezeti hatású) létesítmény helyszínéül szolgálhat. A döntés legfontosabb szempontjai között megtalálhatjuk a profitabilitást, a funkcionalitást, a biztonságot és a jogi követelményrendszer betartását. Így nem véletlen, hogy a hagyományos telepítési modell szerint a döntés elsősorban a közigazdászok, a mérnökök, a tervezők és az ellenőrző hatóságok feladatköre, hiszen ők azok, akik leginkább befolyásolni képesek az előbbi négy kritériumot (Davy, 1996). Ez a fajta technikai megközelítés az évek során továbbra is népszerű terület maradt a kutatók között, akik elsősorban az operációkutatás eszköztárára hagyatkoztak a legjobb módszerek kifejlesztésekor. *Ebben az értelemben ugyanis a telepítési döntés többdimenziós döntésként értelmezhető, ahol az adott létesítmény helyszínének számos szempontnak (földrajzi, biológiai, technológiai stb.) kell megfelelnie, és ezek fényében kell az optimális alternatívát kiválasztani.*

⁷ Itt elsősorban amerikai kutatásokra gondolok. A technokrata közelítés által alkalmazott eljárások korai leírását és értékelését lásd például Ford et al., 1979.

2.1.1. A technokrata megközelítés legfontosabb kutatási eredményei

Fontos leszögezni, hogy ez a fajta technikai megközelítés nem feltétlenül jelenti azt, hogy ökológiai vagy társadalmi megfontolások kimaradnak az elemzésből. Bennedsen és Kirkwood (1982) például olyan többlépcsős kiválasztási folyamatot ajánlanak, amely először a lehetséges régiók szelektálását végzi el, ezt követően az elfogadható helyszíneket választja ki, és végül a lehetséges helyszínek sorrendjének a felállítását a hozzájuk kapcsolódó várható hasznosságok kiszámításával éri el. A várható hasznosságok kalkulációját átfogó érzékenységvizsgálat követi, teljessé téve az elemzést. A szempontok közé így bekerülhetnek technológiai kérdések, ökológiai megfontolások, költség szempontok is. A többlépcsős döntéshozatali eljárás lehetővé teszi, hogy eltérő filozófiájú döntési módszertanokat alkalmazzunk a kiválasztás különböző fázisaiban. A régió és a lehetséges helyszínek kiválasztásakor elsősorban szűrőmodelleket alkalmazhatunk, amelyek azokat a helyszíneket rostálják ki, amelyek semmiképpen sem lehetnek egy új létesítmény befogadói. (Ilyenek lehetnek például egy nemzeti park területe vagy egy széntüzelésű erőmű esetén olyan földrajzi alakzatok, ahol a felszín esése nagyobb 10 százaléknál.) A lehetséges helyszínek közül azonban már számszerűsítő modellek segítségével választhatunk⁸. Az additív hasznossági függvényben az előzőleg meghatározott szempontok szerint értékeljük a lehetséges helyszíneket, és a végleges rendezést súlyozással kapjuk meg. A súlyok megállapítását egy multidiszciplináris szakértői csapat végzi, a felmerülő lehetséges átváltások (trade-off) mérlegelésével. A hasznossági függvényt végül a beruházók tekintik át, majd alkalmazzák a lehetséges helyszínekre. A várható hasznosság kalkulálását szorgalmazza Lathrop és Watson (1981) is. Radioaktív hulladékok elhelyezésére alkalmas tárolók egészségügyi kockázatát vizsgálva arra a következtetésre jutnak, hogy az egyének hasznossági függvényét kell aggregálni azok súlyozásával.

A folyamat utolsó lépésével – a legjobb helyszín kijelölése és bejelentése a közvéleménynek – elvileg lezárul a telepítési folyamat. A technokrata modellek általában nemigen számolnak azzal, hogy a tudományosan alátámasztott döntéssel

⁸ A szűrőmodellek és a számszerűsítő modellek különbségeiről részletesebben lásd Zoltayné Paprika Zita Döntésmélet című munkájának (2005) módszertani fejezetét

szemben a helyi érdekcsoportok bármilyen kifogást támaszthatnak, illetve az érintettek meglátásait sem csatornázzák be a döntési folyamatba, a beruházók a technikai eljárás végén már csak tájékoztatják őket a döntés végeredményéről, esetleg köztes nyilvános közmeghallgatásokon csak formálisan vonják be a helyieket a döntésbe – erre utal a top-down jelző (Kuhn–Ballard, 1998).

A technikai megközelítés népszerűsége mind a szakirodalomban, mind a gyakorlatban a mai napig töretlen. Ehhez olyan kutatási eredmények is hozzájárulnak, amelyek azt igyekeznek alátámasztani, hogy a döntési mechanizmusok közül még mindig a szakértői megközelítésnek a legnagyobb a tekintélye az emberek körében (Pommerehne et al., 1997). Swallow et al. (1992) a technikai megközelítés egyik legkifinomultabb leírását adja, amelyben a szerzők – hasonlóan a Bennedsen–Kirkwood-féle modellhez – a procedúra három lépését különítették el. A kutatók egy szilárdhulladék lerakó felépítése kapcsán fejlesztették ki modelljüket. Az első körben a minimális technikai standardok szerint válogatják ki a lehetséges helyszíneket, majd a második körben a társadalmi követelmények szerint vizsgálják az alternatívákat. A társadalmi követelmények között olyan változatos szempontokat vizsgálhatnak, mint például a vizes élőhelyek (erdők) nagysága, a történelmi, archeológiai területek a telepítés helyszínén, a kapcsolódó földterületek használatának jellege, közlekedési lehetőségek, hozzáférés az úthálózathoz, a helyszínhez kapcsolódó speciális fejlesztések stb. A második kör után a lehetséges alternatívák egy rövid listáját nyerjük, amelyek közül a harmadik körben a kompenzációs csomag összeállításával választhatunk. Azt kell választani a beruházás helyszínéül, ahol a legkisebb kompenzáció mellett hajlandó a lakosság elfogadni azt.⁹

2.1.2. A technokrata megközelítést ért kritikák

A technikai eljárások korlátait még sokszor népszerűsítőik is elismerik (lásd például az előbb már említett Lathrop és Watson-féle művet (1981)). Mások viszont sokkal vehemensebben támadják a technikai közelítést. Az ellenzők szerint le kellene

⁹ A kompenzáció kérdésköréről bővebben lesz szó a telepítési problémák tárgyalásánál a „Kompenzáció” alfejezetben, így itt most nem térek ki ezeknek a kérdéseknek a részletes ismertetésére.

számolni azzal az illúzióval, hogy a kockázatokra (értsd a károk, katasztrófaesemények bekövetkezési valószínűségére és mértékére) objektív becslés adható, és azt is fontos lenne beismerni, hogy az „objektív” kockázatelemzést végző szakértők legtöbbször valamelyik érdekcsoport megbízásából tevékenykednek, akik véleményében óhatatlanul tükröződni fog a képviselt csoport véleménye (Kunreuther et al., 1984). Vári Anna és Vecsenyi János egyik tanulmányukban (1987) egy amerikai esettanulmányra hívják fel a figyelmet, amely egy cseppfolyós földgáz fogadóállomásról szóló telepítési döntés folyamatáról számol be. A többfordulós eljárás során több kockázatbecslés is készült a tervezett létesítmény veszélyességét illetően, azok eredményei azonban meglehetősen eltértek: az egyik szakértői csoport például a katasztrófális események bekövetkezési valószínűségeiről készített térképet, míg egy másik a veszélyeztetett csoportok nagyságát tárta fel. Utóbbi szerint egy tömegkatasztrófa esetén akár 70000 ember is érintett lehet, igaz ennek valószínűsége igen csekély (10^{-57} nagyságrendű), míg az előbbi 10^{-7} és 10^{-10} közé tette a kockázatok átlagos mértékét. A terveket azzal az érveléssel utasították el a befogadó település képviselői, hogy ha ennyire eltérnek a szakértői becslések, akkor ez nagyon nagy mértékű bizonytalanságra utal, amely az előrejelzések mindegyikére igaz lehet.¹⁰

A technokrata megközelítések egyik immanens korlátja, hogy nincsen egységesen elfogadott módszer a kockázatok meghatározására. A halálozási kockázatok példáján is látható, hogy az „objektív” kockázat-mérőszámokból eltérő következtetéseket vonhatunk le, és mögöttük eltérő értékrendszerek húzódnak. Aki a várható élettartam csökkenésének mértékére összpontosít a kockázatok számításánál, az minden bizonnyal többre fogja értékelni a fiatalok halálozási kockázatát, mint az idősebbekét, az a szakember, aki viszont a halálozások számával kalkulál, a két korosztály haláleseteit ugyanolyan fontosságúnak értékeli (Slovic, 1999). William Freudenburg az általa top-down eljárásnak nevezett megközelítésnek további hiányosságaira is felhívja a figyelmet (Freudenburg, 2004). A szakértői módszerekbe sokszor nehéz beépíteni a helyi tudásformákat: a telepítési döntések során használt

¹⁰ Ne felejtjük el, hogy a kockázatelemzőknek sokszor emberi léptékkel befoghatatlannak tűnő időtávokon kell gondolkodniuk. Az amerikai egyesült államokbeli Yucca Mountainben felépítendő tároló szolgált volna helyszínül az Amerikában termelődő nagy aktivitású radioaktív hulladékok számára. Az ilyen típusú hulladékok több mint 10000 évig aktívak, így ezzel az időtávval kellett számolni a becslések során (Shrader-Frechette, 1994).

földrajzi információs rendszerek (GIS) néha pont olyan információkat nem tartalmaznak, amelyekkel a helyi lakosság körében azonban mindenki tisztában van. Az is probléma, hogy a szakértői modellek – a telepítési döntést többdimenziós döntési problémaként értelmezve – megalkotásához olyan súlyokat kell generálnunk, amelyek indoklása még tisztán tudományos szempontból is sokszor kétséges, hiszen az egyes dimenziók számos esetben összemérhetetlenek. A döntési modellek általában igen érzékenyek, ami azt eredményezi, hogy a bemeneti változók kis mértékű módosításával (pl. a lakott területektől való minimális távolság változtatásával) az eredmények drasztikusan változhatnak. Végül nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy biológiai, ökológiai, geológiai stb. tudományos tudásunk sem mindig elégséges ahhoz, hogy a szakértői értékelő csoportok konszenzusra jussanak bizonyos fizikai hatások tekintetében.

Látható, hogy a technokrata megközelítés még saját paradigmáján belül is több irányból támadható. Az imént bemutatott problémák súlya azonban általában enyhíthető, illetve a szakértők közötti konszenzussal bizonyos mértékig feloldhatók. A továbbiakban olyan problémákat igyekszem feltárni, amelyek nem kezelhetők a technikai megközelítés keretein belül, ha kezelhetők egyáltalán.

2.2. Az eltérő kockázatpercepciók

Sokak szerint a telepítési probléma gyökere az eltérő kockázatpercepciókban rejtőzik: a kockázatot a beruházók és a létesítmény más érintettjei eltérően észlelik, illetve interpretálják, és ezek az ellentétes értelmezések gyakran oly mértékben kibékíthetetlenek, hogy feloldhatatlan konfliktushoz vezetnek. Egészen a huszadik század ötvenes éveig a kockázatokról folyó elmélkedés szinte kizárólag mérnökök és közgazdászok felségterülete volt (utóbbiról később még részletesen lesz szó). Az ötvenes évektől kezdve azonban sorra jelentek meg olyan tanulmányok, amelyek arra hívták fel a figyelmet, hogy az emberek kockázatészlelései (elsősorban valószínűségbecslései) sokszor jelentékeny mértékben eltérnek azoktól a becslésektől, amelyeket az addig nagy becsben tartott normatív elméletek (mint például a várható hasznosság elmélete) előirányoztak. A leírt viselkedés és a normatív elméletek egyre inkább különbözni látszottak, a feltárt paradoxonok (lásd

például az Ellsberg- vagy az Allais-paradoxont¹¹⁾ új elméletek megalkotására sarkalták a kutatókat (Wu et al., 2004). *Az eltérő kockázatpercepciók megközelítése szerint a telepítési probléma elsősorban abból fakad, hogy a telepítők szakértői kockázátészlelése nem egyeztethető össze a döntés más érintettjeinek laikus kockázatpercepciójával.*

2.2.1. A megközelítés legfontosabb kutatási eredményei

Az eltérő kockázatpercepciók által generált konfliktus lehetőségét először az atomerőművekkel szemben táplált heves lakossági ellenérzések kapcsán vetették fel, számos kutatás mutatta be ugyanis, hogy a technikai értelemben alacsony kockázatúnak tartott atomenergia termelés kockázatát a laikusok elfogadhatatlanul magasnak érzik, az energiatermelés e módjához kapcsolható hasznokat ugyanakkor igen alacsonynak (Slovic et al., 1982). A veszélyesnek, illetve kockázatosnak tartott létesítmények elleni tiltakozások gyökere a megközelítés szerint, a felek eltérő kockázátészlelésében keresendő. Az irányzat szorosan kapcsolódik azokhoz az ún. pszichometriaival kutatásokhoz, amelyeket Paul Slovic és kutatótársai végeztek. Az elmélet azt állítja, hogy az észlelt kockázat mértéke kvantifikálható és előre jelezhető.

A kutatások során azonban az is kiderült, hogy a kockázat koncepciója eltérő csoportoknak teljesen mást jelenthet: a szakértők nagyjából az éves halálozási számoknak megfelelően rangsorolták a kutatók által megkérdezett kockázati tényezőket, a laikusok rangsorai azonban már jócskán eltértek a technikai kockázatértékektől. Faktorelemzésekkel feltárták, hogy az értékelés során a laikusok elsősorban olyan tényezőket vettek figyelembe, hogy az adott kockázati tényező mennyire félelmetes, mennyiben kontrollálható, illetve mennyire újszerű, ismeretlen a tudomány számára (Slovic, 1987). Ezek az eredmények nem voltak előzmény nélküliek (Chauncey Starr például már a 60-as években azt állította, hogy az emberek ezerszer nagyobb kockázatokat is hajlandóak elviselni abban az esetben, ha önként vállalt kockázatról van szó (Starr, 1969)), de újszerűek voltak abban az értelemben,

¹¹⁾ Az Ellsberg- és Allais-paradoxonok a várható hasznosság elmélete által feltételezett racionalitási axiómák megsértésére hívják fel a figyelmet. A döntéshozók felülértékelve a biztosnak tűnő nyereségeket szisztematikusan eltérnek a normatív elméletek előrejelzéseitől (Hastie–Dawes, 2001).

hogy elfogadható magyarázatot szolgáltatott arra az egyre gyakrabban tapasztalt jelenségre, hogy a laikusok egyre többször vetettek el olyan technológiai megoldásokat, létesítményeket, amelyeket a mérnökök eléggé biztonságosnak találtak. A kutatások kimutatták, hogy – noha a laikusok a legtöbb kockázati tényezőt túl magasnak értékelik – a félelmetes, nem kontrollálható és újszerű kockázatok a legkevésbé elfogadhatók a társadalom tagjai számára. A legtöbb veszélyesnek ítélt létesítmény (veszélyeshulladék-égető, nukleáris hulladék-lerakó, atomerőmű stb.) éppen ebbe a kategóriába sorolható, így nem meglepő a széles társadalmi elutasítás a fenti beruházásokkal szemben. Az eltérő kockázatpercepciókat vizsgáló kutatási irányzat a telepítési döntéseket övező konfliktusok elsődleges okának tehát nem a valóságos veszélyeket, kockázatokat tartja, hanem az ezekre vonatkozó eltérő észleléseket. Tekintettel arra, hogy a tiltakozók legtöbbször a kockázatokat laikusként szemlélők csoportjából kerülnek ki, így adódik a magyarázat, hogy az ő negatív észlelésük lehet a „kerékkötője” az ilyen jellegű beruházásoknak. Hozzá kell tennünk azonban, hogy a laikusok kockázatészlelése nem minden esetben magasabb a szakértőknél. A beltéri levegőszennyezés (indoor air pollution) kockázatának mértékét például a szakértők rendre magasabbnak értékelik, mint a laikusok (Slovic, 1999).

Slovicék eredményeit egy másik döntésszociológiai kutatási program is erősítette: Daniel Kahneman és Amos Tversky elmélete a heurisztikákról és azok torzító hatásairól (heuristics and biases). Kahneman és Tversky ugyanis azt állították, hogy az emberek valószínűségi becsléseik meghozatalakor leegyszerűsítő hüvelykujj szabályokat alkalmaznak, amelyek szükségképpen torzítják az ítéletalkotásukat (Tversky–Kahneman, 1974). Témánk szempontjából ezek közül a heurisztikák közül leginkább az ún. hozzáférhetőségi heurisztikát érdemes kiemelni (Tversky–Kahneman, 1973), melynek hatásmechanizmusa szerint valószínűségi becsléseinket nagyban befolyásolja a becsült jelenség felidézhetősége, elérhetősége. A nagyobb balesetek magas médiareprezentációja miatt a veszélyes létesítmények kockázatát a laikusok magasabbnak érzékelik, mint azt a relatív gyakoriságok igazolnák. Mindamellet, hogy a balesetek hírértékük miatt igen erőteljesen jelennek meg a médiában, az sem hagyható figyelmen kívül, hogy számos emblemikus eset ivódott be a nyugati társadalmak kockázattudatába, amelyek a kollektív tudás részét képezik, és bármikor előhívhatók. A csernobili atomerőmű katasztrófa, a bhopali vegyi

anyaggyár balesete vagy az Exxon Valdez olajtanker elsüllyedése Alaszka partjainál mind olyan esetek, amelyek vészharangként megkongathatók a kisebb horderejű esetekben is. A hivatkozott esetek sokszor egyáltalán nem kapcsolódnak az adott telepítési döntésekhez, mégis felemlegetésük jelentékeny módon befolyásolhatja az események alakulását (Kunreuther et al., 1984).

A telepítési döntések során felmerülő kockázatokra általában jellemző, hogy a negatív események meglehetősen alacsony valószínűségekkel következnek be, igaz, ebben az esetben a várható negatív hatások igen jelentékenyek lehetnek (pl. egy nukleáris hulladék tároló szivárgása esetén). A kis bekövetkezési valószínűségek észlelését szintén Daniel Kahneman és Amos Tversky kutatta, lehetőségelméletükben (Prospect Theory)¹² többek között azt próbálták meg leírni, hogy az emberek kockázat mellett hozott döntéseik során hogyan veszik figyelembe a különböző kimenetek bekövetkezési valószínűségét (Kahneman–Tversky, 1979). Kutatásaikban azt találták, hogy ezek az észlelt valószínűségek a legtöbbször eltérnek az „objektív valószínűségektől”, és ezek az eltérések meglehetősen jól előre jelezhetők. Éppen ezért azt javasolták, hogy a döntések során használt valószínűségek helyett beszéljünk súlyokról, lévén ezek inkább olyan együttthatók, amelyekkel a döntéshozók súlyozzák a különböző kimenetekhez tartozó hasznosságokat (amelyek egyébként szintén torzítottak). A súlyok és a tényleges valószínűségek között függvényyszerű kapcsolat áll fenn: a kis valószínűségeket szisztematikusan túlértékeljük, a nagy valószínűségeket pedig alulértékeljük.

Úgy tűnik, a nagyon alacsony valószínűségek értékelésekor az emberek még bizonytalanabbak. Sokan még azt sem tudják eldönteni, hogy mondjuk, az 1:100 000 valószínűség alacsony vagy magas kockázatot takar, illetve azt sem, hogy mit tekintenének még elfogadható kockázatnak. Egy felmérés során a kutatók azt tapasztalták, hogy az emberek ugyanolyan kockázatosnak ítélnék egy ipari létesítményt függetlenül attól, hogy egy üzemi baleset 1:100 000, 1:1 millió vagy 1: 10 millió valószínűséggel következhet be (a balesetek volumene mindhárom esetben megegyezett (Kunreuther et al., 2001)). Bár a kis valószínűségek értékelését

¹² A magyar nyelvű szakirodalomban elterjedt még a kilátáselmélet elnevezés is, lásd például Hámori (2003).

a kontextus részletezésével, illetve már ismert valószínűségekkel való összehasonlítással segíteni lehet, a torzításokra számos kutatás rávilágított.

2.2.2. Az eltérő kockázatpercepciók megközelítését ért kritikák

Az eltérő kockázatpercepciókról szóló kutatások nagyon fontos szempontokat adtak hozzá a telepítési döntések körüli konfliktusok feltárásához. Nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy megértsük, relatíve biztonságosnak mondott technológiák, létesítmények ellen miért lángol fel újra és újra ellenérzés. Több kérdésre azonban ez a megközelítés nem ad választ. Egyrészt a pszichometriai modellt nem minden esetben támasztották alá empirikus megfigyelések. Svédországi kutatások során kimutatták, hogy a radioaktív hulladékok elhelyezését szolgáló lerakókra vonatkozó kockázateszlelések varianciáját csak mintegy 20%-os mértékben magyarázzák a Slovic és kutatótársai által feltárt tényezők (Sjöberg–Drottz–Sjöberg, 2001). Ez még akkor is igen szerény eredménynek tűnik, ha tekintetbe vesszük az Amerikai Egyesült Államok és Svédország közötti kulturális különbségeket, és azt, hogy a svédországi kutatások kizárólag a nemkívánatos létesítmények egy igen speciális esetével, a radioaktív hulladéklerakók témakörével foglalkoztak.

Másrészt összehasonlító tanulmányok rávilágítottak arra, hogy a negatív kockázatpercepció nem feltétlenül vezet mindig a kockázatosnak tartott létesítmények elutasításához. A felmérések szerint, noha Franciaországban ugyanolyan kirívóan magasak a nukleáris erőművekre vonatkozó kockázateszlelések, mint az Amerikai Egyesült Államokban, előbbiben az áramtermelés mintegy 70%-át, utóbbiban körülbelül 20%-át adják atomerőművek (Slovic, 1993). Az USA-ban az új atomerőművek telepítése sorozatosan megghiúsult, Franciaországban az erőművek felépültek. (Az intézményi és kulturális hatások szerepének később még egy teljes alfejezetet szentelek.)

Harmadrészt az idő előrehaladtával az ellenzők is próbáltak a támogatókhoz hasonló eszközökhöz nyúlni, így például a másik oldalon is törekedtek olyan szakértői arzenál felállítására, amely képes lehet felvenni a küzdelmet a beruházók szakértői seregével. Az ellenzők szakértői már kevésbé vádolhatók kompetenciahiánnyal, a

laikusokra jellemző szisztematikus torzításokkal kockázátészleléseikben, így nehezen tartható a laikus-szakértő dichotómia a kockázátészlelések közötti különbségek elemzésekor. Végül leszögezhetjük, a laikusok véleménye egyáltalán nem tűnik olyan homogénnek, mint azt a pszichometriai kutatások sejtetik. Köztük is megtalálhatjuk a kockázatokat tagadókat (akik vagy nem foglalkoznak a kockázatokkal vagy egyenesen tagadják létezésüket), a kockázatokra érzékeny csoportokat, és a két véglet között a társadalom többi tagját (Sjöberg, 2006). A különbségek a szembenálló érdekcsoportok között mindezek ellenére fennállnak, és a viták nemhogy csitulnának, de az új millennium első évtizedében is egyre többet hallhatunk a telepítési döntéseket övező társadalmi konfliktusokról. Az is bebizonyosodott, hogy a laikusok kockázátészlelésének módosítására tett kísérletek több esetben kudarcot vallottak.

Jobban eltávolodva a problémától, feltehetjük a kérdést, egyáltalán hasznos-e az objektív és a szubjektív (észlelt) kockázat közti dichotómia felállítása, illetve a kettő szembeállítása. Ez a megközelítés több esetben ugyanis félrevezető lehet. Az észlelt kockázatok tana azt sugallja, hogy a kockázatok objektív értelemben általában elfogadhatóak lennének, de az egyének korlátozott kognitív képességeik birtokában ezeket a kockázatokat helytelenül értékelik. Bár ez számos esetben igaz lehet, a legtöbb példa igazolja, hogy ezek a kockázatok valóban léteznek, illetve a tudományos becslések is meglehetősen bizonytalanok ezeket a kockázatokat illetően (vö. a technikai közelítésnél leírtakkal). A nagyobb balesetek kockázatainak becslésekor szerencsére a legtöbb esetben hiányoznak a hosszú időkre visszanyúló statisztikai idősorok, lévén ezek az események nagyon kis valószínűséggel következnek be. Ennek folytán nagyon nehézkesen állíthatók elő, a kockázatelemzés során egyébként előszeretettel használt relatív gyakoriságok.

Az előbb szóltam arról, hogy a laikusok milyen problémákkal szembesülnek a kis valószínűségű események értékelésekor; a tapasztalatok viszont azt mutatják, hogy a nagyon kis valószínűségek becslésekor még a szakértők értékelései is nagy szórást mutatnak (Kunreuther et al., 1984). A szakértők is sokszor intuitív becslésekre kénytelenek hagyatkozni, amelyek bár valószínűleg jobban illeszkednek az adott létesítményeket jellemző tényleges kockázati mérőszámokhoz, mint a kevésbé jártas laikusok értékelései, mégis a bizonytalanság miatt ezeket a becsléseket

fenntartásokkal kell kezelnünk. Nem egyértelmű, hogy a pszichológusok által feltárt szisztematikus torzítások miért ne lennének jellemzők a kockázatok elemzésében és menedzselésében jártas szakemberekre is. Úgy tűnik ugyanis, hogy ezek a jelenségek eltérő tudású, szakértelmű csoportoknál egyaránt tetten érhetők (Freudenburg–Pastor, 1992). A döntéshozókra jellemző túlzott magabiztosság a tudományos élet szereplőire is igaz lehet, amely ebben a körben is a kockázatok szisztematikus alulértékeléséhez vezethet.¹³ Az objektív-szubjektív dichotómia hangsúlyozása lényegében azt is kétségbe vonja, hogy a helyi emberek „szubjektív” tudása (a telepítési döntéseket övező konfliktusokban legtöbbször ezeket címkézik laikus véleményként) egy döntés meghozatalakor legalább olyan fontos lehet, mint az „objektív” tudományos tudás. Számos esetet lehet felhozni, ahol a helyi tudásformák integrálása a szakértői véleményekbe valószínűleg jobb döntéseket eredményezett volna (Wynne, 1996)

Végül nem hagyhatjuk figyelmen kívül a pszichológiai megközelítés által felvetett morális problémákat sem (erről részletesebben a *Morálfilozófiai megközelítés* alfejezet alatt írok). Amennyiben a kockázatok világát szétválasztjuk észlelt és objektív kockázatokra, óhatatlanul felmerül a kérdés, a beruházóknak melyiket kell a kettő között mérésélni. Különböző technológiai megoldásokkal törekedjenek a technikai értelemben vett kockázatok csökkentésére (pl. a lehetséges megbetegedések számának csökkentésével, a zajterhelés várható mértékének mérséklésével), vagy inkább összpontosítsanak az észlelt kockázatok redukálására? (Ennek módjait részletesebben kifejtem a kockázatkommunikációs eszközök tárgyalásánál.)

2.3. Kompenzáció

A kockázatok elviselésének ára van – hangoztatják a közgazdasági megközelítés hívei. Ennek fényében vállalunk kockázatosabb munkát veszélyességi pótlék fejében, fogadunk el magasabb piaci kockázatokat nagyobb haszon reményében. Már a

¹³ A túlzott magabiztosság szakirodalmában gyakran hivatkozott Vitalij Szkljarov kijelentése. Az egykori ukrán energiaügyi miniszter a csernobili atomkatasztrófa előtt két hónappal azt állította, hogy egy ilyen reaktorbaleset tízezer évente egyszer következhet be (Plous, 1993).

kockázat legelső teoretikusai is felvetették, hogy a kockázatos döntések meghozatalakor a különböző lehetséges kimenetekhez tartozó hasznosságokat kell súlyozni azok bekövetkezési valószínűségével. Feltételezték továbbá, hogy a racionális döntéshozó a legnagyobb várható hasznossággal bíró alternatívát választja, illetve a status quótól akkor mozdul el, ha az alternatív cselekvési változatnak nagyobb a várható hasznossága a jelenlegi állapotnál. A várható hasznosság koncepcióját mint a kockázatos döntések legfőbb vezérlő elvét először Daniel Bernoulli vetette fel 1738-ban. Bár munkája csak 1954-ben jelent meg angolul az *Econometrica* folyóirat hasábjain (Bernoulli, 1954), valószínűleg ő volt az első, aki a hasznosság fogalmát alkalmazta a kockázat mellett hozott döntések kapcsán, és szintén az első, aki elutasította a várható érték szabály alkalmazását a döntéshozatalban. A korábban már említett Starr cikk (Starr, 1969) volt pedig talán az első tudományos munka, amely egyértelműen összekapcsolta a vállalt kockázatok mértékét azok társadalmi hasznosságával, kimutatva, hogy nagyobb kockázatú tevékenységektől (értsd, amelyeknek nagyobb a halálozási kockázata) általában nagyobb hasznosságokat várunk el (számításai szerint, amennyiben egy kockázatos tevékenységhez köthető haszon tízszeresére emelkedik, mintegy 1000-szer nagyobb kockázatot is hajlandóak az emberek elviselni).¹⁴

A telepítési döntések problémájakor szinte mindig felmerül a kompenzáció kérdése, amely a témakörben született publikációk számát tekintve a kutatók egyik legnépszerűbb kutatási területe. A neoklasszikus közgazdaságtan álláspontja szerint, bár elképzelhető, hogy személyek, illetve azok bizonyos csoportjai nem preferálnak egy új létesítményt a lakóhelyük közelében, bizonyos mértékű kompenzáció mellett azonban ez az attitűd megfordul, és az ellenzők támogatókká válhatnak. A kompenzáció kérdésköre alapvetően a jól ismert átváltásokra épít, és elsősorban azt kutatja, hogy milyen mértékű az a kompenzáció, amely mellett a létesítmény ellenzéséről az érintett felek lemondanak. A kompenzációs megközelítés elismeri azt, hogy a telepítési döntések során egyes érdekcsoportok ténylegesen rosszabb helyzetbe jutnak, mint az a status quo fenntartásával elérhető lenne. A negatívumok nemcsak észlelt negatív hatások, magasnak észlelt valószínűségek – mint azt a

¹⁴ Azóta Starr feltételezését a harmadfokú kapcsolatról a társadalmi hasznok és az elviselt kockázatok között többen vitatták, a kapcsolatot azonban nem vetették el (erről lásd részletesebben Hassenzahl, 2006).

pszichológiai kockázatkutatás teoretikusai állították –, hanem ténylegesen érzékelhető jövőbeli hátrányok vagy kockázatok. *A kompenzációs megközelítés hívei szerint a telepítési probléma elsősorban abban nyilvánul meg, hogy fel tudjuk-e tární azt a kompenzációs szintet, amely mellett a befogadó közösség tagjai hajlandóak elviselni az új létesítmény okozta kockázatokat, kellemetlenségeket.*

2.3.1. A kompenzációs megközelítés legfontosabb kutatási eredményei

A kompenzációs szintek ugyanakkor nem feltétlenül egyeznek meg az összes lehetséges befogadó helyszín esetében, így ha a kompenzáció mértékének minimalizálására is törekszünk, akkor azt a mechanizmust is fel kell tárnunk, amely a legalacsonyabb költségszint mellett biztosítja a nemkívánatos létesítmény elhelyezését. Erre a legtöbb szerző valamilyen aukciós mechanizmust ajánl (lásd például O'Hare et al., 1983; Kunreuther–Kleindorfer, 1986; Swallow et al., 1992 vagy Minehart–Neeman, 2002), illetve olyan hipotetikus értékelések lefolytatását, amelyek eredményeképpen megbecsülhetjük a szereplők fizetési hajlandóságát (hogy a kockázatos létesítmény ne náluk épüljön fel), és elfogadási hajlandóságát (az elvárt kompenzáció mértékét).

A fizetési hajlandóság (WTP – willingness to pay) és az elfogadási hajlandóság (WTA – willingness to accept) feltérképezése egyáltalán nem triviális feladat, hiszen feltételezhető, hogy a települések az előbbinél a ténylegesnél alacsonyabb, utóbbinál a valóságosnál magasabb értéket fognak meghatározni (Kunreuther–Kleindorfer, 1986). A legtöbb aukciós mechanizmus feltételezi, hogy a szóba jöhető települések által kinyilvánított elfogadási hajlandóságokat valamilyen központi ügynökség összegyűjti, és végül a legalacsonyabb ajánlatot fogadják el. Az így meghatározott kompenzációs összeget a régió többi településének (akik az aukción magasabb elfogadási hajlandóságot mutattak) kell megfizetnie¹⁵. Az elméleti modellek gyakorlati megvalósítása sokszor nem várt nehézségekbe ütközhet. A kompenzációs

¹⁵ Dilemmaként merülhet fel, hogy mi legyen azokkal a helyszínekkel, akik valamilyen objektív ok miatt nem vállalhatják egy kockázatos létesítmény befogadását (pl. a topográfiai feltételek hiánya miatt). Egy ilyen település minden bizonnyal kimarad egy ilyen aukcióból, a kompenzáció költségeinek egy részét ugyanakkor rájuk terhelhetik.

kör felmérése, illetve a kompenzáció mértékének megválasztása olyan tranzakciós költségekkel járhat, amely szélsőséges esetben a kompenzáció hatékonyságát is alááshatja (Lesbirel, 2003).

A „mennyit fizessünk és kinek” kérdés megválaszolása azonban további szempontok miatt is problematikus. Különbséget tehetünk ugyanis *ex-ante* és *ex-post* kompenzáció között (Kunreuther, 1986), amely arra utal, hogy a befogadó közösség tagjainak (vagy azoknak, akiknek a megnövekedett kockázatokkal, illetve kellemetlenségekkel számolni kell) milyen kompenzáció jut a létesítmény megépítése előtt, illetve az után. Nyilvánvaló, hogy a befogadó közösség tagjai általában maguk is profitálnak az adott létesítmény meglétéből: így például a nem kívánt létesítmény legtöbbször munkahelyet teremt, a helyi adók befizetése révén pedig pénzügyi bevételt is hoz, és támogatja a helyi közösséget¹⁶. Ezek *ex-post* kompenzációs formák, amelyek a beruházás megvalósítása után következnek be. A beruházások ellenzői követeléseikben ugyanakkor a legtöbb esetben az *ex-ante* kompenzációra helyezik a hangsúlyt, vagyis azokra a juttatásokra, amelyek nélkül a beruházók meg sem kezdenék terveik megvalósítását.

Úgy tűnik, az *ex-post* és az *ex-ante* kompenzációs sémák különválasztása valamennyire segítheti a tisztánlátást a sémák alkalmazásánál, látnunk kell azonban, hogy a beruházóknak még ezeken a nagyobb kategóriákon belül is számos lehetőségük van a mérlegelésre (Gregory–Kunreuther, 1990). Bár gyakran alkalmazzák a közvetlen anyagi juttatás intézményét, az is elképzelhető, hogy a kompenzáció nem pénzügyi formában valósul meg, hanem valamilyen természetbeni juttatásként (pl. egy szemétlerakó tulajdonosai ingyenes vagy kedvezményes lerakási lehetőséget biztosíthatnak a befogadó település lakói számára, vagy egy atomerőmű környékén levő településeknek az elektromos áramot csökkentett áron adják el (Kunreuther et al., 1984)). Bár Magyarországon kevésbé gyakori, de az is elképzelhető, hogy a beruházók garantálják az ingatlanok értékét a befogadó településen, amellyel a tulajdonosokat az esetleges jövőbeli értékvesztéstől kívánják megvédeni. A befogadó települések kiköthetik azt is – és ez már jellemzőbb

¹⁶ Az adóbefizetések relatív mértéke kisebb befogadó települések esetében igen extrém méreteket ölthet. A 6000 fős lakosú finnországi Eurajoki önkormányzata például adóbevételeinek egyharmadát a helyi atomerőmű befizetéseiből nyeri (Litmanen, 1999).

hazánkban is –, hogy a leendő létesítmény munkavállalói bizonyos hányadának az adott település lakói közül kell kikerülnie, vagy az ipari egység beszállítóinak egy része helyi beszállító kell hogy legyen (Minehart–Neeman, 2002). Végül a befogadás ösztönzésére a beruházók gyakran nyúlnak olyan fejlesztési támogatás nyújtásához, amely szorosan véve nem kapcsolódik az új létesítményhez, hanem a település vagy a régió jólétét növeli (úthálózat fejlesztése, iskola, kórház építése stb.). A kompenzáció sikere természetesen nem független attól, hogy a fenti elemek közül a beruházó cég vagy a központi döntéshozók melyiket választják a lakosság meggyőzésére. Bár sikeres recept nem létezik az előbbi eszközök hatékony alkalmazására, az valószínűsíthető, hogy a közvetlen kifizetések sokakban negatív felhangokat ébreszthetnek (erről később még részletesen lesz szó).

A kompenzáció normatív elmélete szerint (Kunreuther–Easterling, 1996) a szükséges kompenzáció mértékét alapvetően két tényező határozza meg: a különböző negatív hatások észlelt bekövetkezési valószínűsége és a várható negatív hatások mértéke. (Erre a következtetésre egy egyszerű várható hasznossági modell felírásával juthatunk.) Empirikus kutatások többé-kevésbé alátámasztják a fenti összefüggést: a kevésbé kockázatosnak észlelt szilárdhulladék-lerakók esetében alacsonyabb mértékű kompenzáció is sikeres lehet, egy kockázatosabbnak gondolt létesítmény (mondjuk, egy nukleáris hulladék-tároló) esetében ugyanilyen mértékű kompenzáció teljesen hatástalan maradhat (Kunreuther–Easterling, 1996). Ugyanakkor az utóbbiak esetében kimutatható, hogy a kompenzációs szint emelése egyes esetekben nemhogy növelné az adott létesítmény elfogadottságát, hanem csökkentheti azt.¹⁷

Fontos kérdés, hogy hogyan osszuk meg a kompenzációt az érdekelték között. Michael O'Hare és szerzőtársai műve (1983) kapcsán már említettük, hogy a befogadó település környékén hasonlóan nagyfokú ellenállásra számíthatunk, sőt olykor a környező települések tiltakoznak a legvehemensebben egy veszélyesnek ítélt létesítménnyel szemben. A magyarázat erre a jelenségre az ex-post kompenzáció nem egyenlő elosztása lehet: a helyi adók elsősorban a befogadó települést illetik, és

¹⁷ Empirikus kutatások eredményei alapján azonban nem vonhatunk le általános megállapításokat. Groothuis és Miller tanulmányukban (1997) arra a következtetésre jutottak, hogy a kompenzáció emelése egy helyi népszavazáson növelheti az „igen” szavazatok számát, még egy veszélyeshulladék-lerakó telepítése esetén is. Elképzelhető ugyanakkor, hogy egy ilyen lerakó még mindig jóval kisebb észlelt kockázatokkal bír, mint egy nukleáris hulladék-tároló, amelyről Kunreuther és Easterling kutatásai szólnak (1996).

várhatóan az új beruházás is az adott településről szívja fel majd a legnagyobb munkaerőt. A környező települések által elviselt kockázatok azonban nagyon hasonlóak azokhoz a kockázatokhoz, amelyek a befogadó települést terhelik. A levegőszennyezés, talajszennyezés, zajterhelés vagy bármely más negatív hatás nem áll meg a befogadó település közigazgatási határainál, hanem a környező falvakat, városokat is hátrányosan érinti. A környező települések így joggal várják, hogy a kompenzációból valamilyen mértékben ők is részesüljenek. Ez teljes mértékben ellentmond a kompenzációs elméletek fő irányának, amely épp a környező településekkel fizettetné meg a befogadó településnek fizetendő kompenzációt. Az érvelés ugyanis meg is fordítható: ha mondjuk, egy település hozzájárul ahhoz, hogy a területén szilárdhulladék lerakót létesítsenek, akkor ezzel számos esetben a hulladékprobléma regionális megoldásához járul hozzá, hiszen a környék települései – ha regionális lerakóról van szó – is oda fogják szállítani hulladékaikat. Így a befogadó település joggal várhatja el a régió más önkormányzataitól, hogy azok kompenzálják azért, hogy olyan közfeladatot lát el, amely az egész régió érdekét szolgálja.

2.3.2. A kompenzációs megközelítést ért kritikák

Empirikus tapasztalatok alapján többen megkérdőjelezzik, hogy a kompenzáció ténylegesen alkalmas eszköz-e a támogatás megszerzéséhez egy nemkívánatos létesítmény telepítésénél. Az egyik legfontosabb ellenérv a kompenzációval szemben, hogy azt a befogadó közösségek sokszor megvesztegetésként értékelik, amit morálisan elfogadhatatlannak tartanak. Howard Kunreuther, a kompenzációs kérdések egyik ismert teoretikusa szerint, éppen ezért hasznosabb lenne a kompenzáció kifejezést egy pozitívabbra cserélni: ő a hasznok megosztását (benefit sharing) ajánlja a kompenzáció helyett (Kunreuther, 1986), mondván jobban kifejezi a több szereplő közötti alku végeredményét. Másrészt a kompenzáció csökkentheti a befogadó közösség belső motivációját, amely abból fakad, hogy a régió (vagy esetleg az ország) összjóléte érdekében olyan terhet vállalnak, amely számukra hátrányos lehet. A közösségi szellem pozitív hatását kiszoríthatja a kompenzáció jelenléte, utóbbi ugyanis elsősorban külső motivátor (Frey–Oberholzer-Gee, 1997). Az aukciós mechanizmusok megítélése is kérdéses lehet a társadalom tagjai körében;

Pommerehne és kutatótársai svájci kérdőíves felmérésekre támaszkodva azzal érvelnek, hogy a különböző döntési mechanizmusok közül az aukciónak a legkisebb a társadalmi támogatottsága (Pommerehne et al., 1997).

Howard Kunreuther és Douglas Easterling kutatásai azt bizonyítják, hogy a kompenzációs csomagok vég nélküli emelése nem növeli a kockázatos létesítményeket elfogadók számát, és a létesítmény más jellemzői (kockázatok mértéke, bizalom a létesítménnyel szemben stb.) erősen befolyásolják a kompenzáció sikerét (Kunreuther–Easterling, 1990).¹⁸ A kockázatok – ezek szerint – csak korlátozott mértékben megfizethetők: abban az esetben, ha egy adott létesítmény kockázata a közösség számára elfogadhatóan alacsony mind a jelen, mind a jövő generációi számára. A kompenzáció másik fontos alapkritériumának tűnik a beruházókba és szabályozásokat kikényszerítő hatóságokba vetett bizalom megléte. Úgy tűnik, hogy azok a közgazdasági átváltások, amelyekben az emberek egészségének sérülésével vagy akár emberéletek helyettesítésével is számolni kell, nem úgy működnek, mint a hagyományos többszempontú döntések. Az emberéletek, illetve az egészség feláldozása olyan morális tabu lehet, amely sok esetben megbéníthatja a kompenzációs tervek sikerét. A kompenzációval szorosan kapcsolatban álló kockázat-haszon elemzések ugyanis tulajdonképpen az emberi életeket (illetve egészségügyi problémákat, kockázatokat) áraznak be. A helyi közösségek és a beruházók piaci mechanizmusokon keresztül kereskednek a kockázatokkal, normál jószágnak tekintve azt (Lesbirel, 2003). A morális problémáktól eltekintve abbéli szkepszisünket is előrevetíthetjük, hogy olyan tényezők, mint mondjuk, a jövő nemzedékei iránt érzett aggodalom vagy egy település hosszú évek alatt felépített arculatának feltételezhető romlása beárazható-e pusztán közgazdasági eszközökkel. Az előbbi példák azt mutatják, hogy egy telepítési döntést elemezve nagyon sok olyan következménnyel kell számolnunk, amely pénzben nagyon nehezen kifejezhető, ha megtehető egyáltalán.

¹⁸ Arról nem is beszélve, hogy a kompenzációs költségek emelkedése végső soron a telepítés hatékonyságát is megkérdőjelezheti. Azokban az esetekben, amikor a kompenzációs költséget nem kívánják vagy nem tudják a régió más településeire terhelni, akkor a beruházó azzal szembesülhet, hogy fogyasztóival kell megfizettetnie a felmerülő költségeket (állami beruházás esetén esetleg az adófizetők állhatják a megnövekedett terheket). A túlzottan magas költségek az adott beruházó cég versenyképességét csökkenthetik, amely végül akár meghátrálásra is készítheti a telepítés során.

Több kutatás arra enged következtetni, hogy a kompenzáció gyanakvóvá teheti a beruházás civil érintettjeit (Frey et al., 1996 és Groothuis–Miller, 1997), a kompenzációnak ugyanis lehet egy rejtett hatásmechanizmusa is, amely ellenkező hatást válthat ki a szándékoltakkal szemben. A kompenzáció mértéke visszahathat az észlelt kockázatok nagyságára, hiszen a magas kompenzáció azt az érzetet keltheti az emberekben, hogy ténylegesen magas kockázatokra lehet majd számítani a veszélyes létesítmény működése során. Az alacsony kompenzáció ugyanakkor szintén ellenkezést válthat ki, mert érzéketlennek minősítheti a beruházót, aki nem veszi komolyan a helyi csoportok jövőbeli kényelmetlenségeit, kockázatait. A kompenzáció mértékének megállapítása így valószínűleg nemcsak a kinyilvánított elfogadási hajlandóságtól kell hogy függjön, hanem attól is, hogy annak milyen visszahatásai vannak az észlelt kockázatokra.

Bár az előzőekben több ellenérvet igyekeztem felsorakoztatni a kockázatok „adás-vételével” szemben, nem állíthatjuk egyértelműen, hogy ezeket az átváltásokat a társadalom elítéli. Sokszor elfogadjuk például, hogy bizonyos munkákért az alkalmazottaknak veszélyességi pótlékot fizetnek, kompenzálандó azokat a magasabb kockázatok, amelyeket munkájuk során el kell viselniük. A társadalom többsége nem idegenkedik életbiztosítások megkötésétől sem, dacára annak, hogy a biztosítók a halálozási kockázatok alapján számolják a biztosítási díjakat. A telepítési döntések irodalmában több olyan tanulmányt is találunk, amely például egy kockázatosnak tartott létesítménytől való távolságot kívánja monetáris formában kifejezni. Egy Bostonba tervezett veszélyes hulladék lerakó kapcsán kutatók – a helyi lakosság válaszára hivatkozva – 330 és 495 dollár közé tették annak a fogyasztói többletnek a mértékét (1986-os árakon számolva), amelyet a helyi lakosok egy mérföld távolságcsökkenésért cserébe elvárnak (Smith–Desvousges, 1986). Számos projekt született, amely a statisztikai emberélet értékét próbálja meghatározni, és ezeket a számításokat később közpolitikai döntések során használják fel. Az is világos, hogy vitatható hatékonyságuk ellenére, a telepítési döntések során a beruházók nagyon gyakran nyúlnak a kompenzáció eszközéhez, igaz, a legtöbbször nem valamilyen monetáris, hanem – a korábban bemutatott eszköztárból válogatva – valamilyen árnyaltabb formában (pl. a helyi közösségi intézmények támogatásával, a hulladékkezelési költségek elengedésével stb.). Több kutatás azt is felvetette, hogy a kompenzációs módszerek akkor alkalmazhatók

igazán hatékonyan, ha a kockázatok tényleges csökkentésére irányuló erőfeszítésekkel párosulnak, és a beruházók elszámoltathatóak a későbbi működés során (a bizalom szerepéről később még részletesen lesz szó). A folyamatos ellenőrzés, a tervekbe való beleszólás, illetve problémák esetén a létesítmény bezárásának lehetőségével a kompenzáció sikerének mértéke nagyságrendekkel növelhető (Smith–Kunreuther, 2001; Minehart–Neeman, 2002).

Egyes kutatások azt vetítik előre, hogy a kezdeti ellenséges attitűd a kompenzációval szemben, mondván az megvesztegetésnek tekinthető, az idő előrehaladtával megváltozhat. Frey és kutatótársai egy kutatás során arra lettek figyelmesek, hogy annak a településnek a lakói, amelyek kezdetben elleneztek mindenfajta kompenzációs formát, a kompenzáció felajánlása után a korábbtól eltérő magatartásformát kezdtek tanúsítani. Korábbi jövedelmük teherbíró képességénél többet kezdtek költeni, számolva a kompenzáció későbbi realizálásával (Frey et al., 1996). Úgy tűnik, hogy a morális megfontolások és a piaci mechanizmusok furcsa összjátékának lehetünk tanúi a telepítéseknek. A morális kérdések azonban rendkívül összetettek, így egy külön alfejezetben próbálom összefoglalni a felmerülő kérdéseket, és az ezekre adott válaszokat.

2.4. Morálfilozófiai megközelítés

Tekintettel arra, hogy a telepítési döntések során nemkívánatos – sokszor veszélyesnek minősített – létesítmények elhelyezéséről kell gondoskodni, szinte minden esetben felmerülnek morális szempontok. A kockázatos létesítmények elhelyezéséről szóló döntések – mint arról már korábban szó volt – sokszor emberek egészségügyi helyzetével vagy akár életével kapcsolatosak, így sokak szemében a telepítési döntés elsősorban morális dilemma. Az etikai vagy morális érvrendszerek kialakulása társadalmi folyamat, így joggal merülhet fel a kérdés, miért kezelem külön a társadalmi igazságosság kérdését, más társadalmi hatásoktól (amelyek tárgyalására a következő fejezetben kerül sor). A morális kérdések vizsgálata, az igazságosság, a méltányosság problémájának felvetése a telepítési döntéseket övező konfliktusok tárgyalásánál nagyon is jellemző témakörrel foglalkozó szakirodalmon belül, és magam is úgy gondolom, hogy meghatározó tényező lehet az ilyen típusú

döntések jobb megértéséhez. Éppen ezért külön megközelítésként foglalkozom az igazságossági kérdésekkel, és külön alfejezetet szentelek neki. *A morálfilozófiai megközelítés szerint, a nemkívánatos létesítmények ellen tiltakozó csoportok elsősorban nem magát a létesítményt utasítják el, hanem az igazságtalan döntési mechanizmust, ahol a legtöbb esetben azokat zárják ki a döntési folyamatból, akikre a döntés eredménye talán a legnagyobb hatással van* (Kuhn–Ballard, 1998).

2.4.1. A morálfilozófiai megközelítés legfontosabb kutatási eredményei

Különböző morálfilozófiai iskolák eltérő válaszokat adnak a telepítési döntésekkel kapcsolatos etikai dilemmákra (Hunold–Young, 1998). Az utilitarista (haszonelvű) megközelítés szerint a telepítési döntések morálisan szinte mindig igazolhatók, hiszen a társadalmi összhaszon növekedése egy adott létesítmény felépítésével általában nagyobb, mint anélkül. Telepítési konfliktusok – mint azt már korábban is érintettem – ugyanis általában olyan létesítményeknél alakulnak ki, amelyek társadalmi szükségességét a legtöbben elismerik, illetve hiánya a társadalomra rendkívül nagy költséget ró vagy róna. (Sok létesítmény esetében még ezt az alapfeltételezést is megkérdőjelezhetik: egy nukleáris hulladékok elhelyezésére szolgáló létesítmény megépítése ellen azért is tiltakozhatnak például civil szervezetek, mert az atomenergiát mint energiatermelési módot, ellenzik, és így társadalmi szempontból egy atomhulladék-temető megépítését sem tartják kívánatosnak. Egy autópálya szakasz megépítése elleni tiltakozás hátterében nem csak az a megfontolás állhat, hogy az nagyobb levegőszennyezést, zajterhelést vagy más környezeti ártalmat okoz. Elképzelhető egy olyan magyarázat is, amely az autópálya építéseket forgalomgeneráló hatása miatt általánosságban elhibázott fejlesztéspolitikai célnak látja. Más esetekben azonban kimutatható, hogy komoly társadalmi költségekkel is járhat egy adott létesítmény felépítésének a halogatása. A hulladéklerakók felépítésének elodázása az illegális szemétklerakók megszaporodását hozhatja, illetve a hulladékkezelés költségeit drasztikusan növelheti.)¹⁹ Az

¹⁹ Általánosságban elmondható, hogy alapvetően kétlépcsős döntésről van szó. Egyrészt döntenünk kell arról, hogy az adott létesítményre társadalmi szinten szükség van-e. Ez ösztársadalmi döntés, amely mindenkit érint. A második lépcsőben döntenünk kell arról, hogy hol legyen az adott létesítmény, amely sokkal inkább helyi döntés, vagy legalább is a helyi érintettek bevonásával kell

utilitaristák álláspontja szerint a befogadó települések lakóinak igaz, hogy kellemetlenségeket és megnövekedett kockázatokat kell elviselniük, ezek költsége azonban még mindig jóval kevesebb, mint az a hasznosságnövekedés, amely egy ilyen vitatott létesítmény megépítésével jár.

Az utilitarista filozófiák egyik legnagyobb fogyatékossága, hogy figyelmen kívül hagyják a javak elosztásának kérdéskörét, nem veszik figyelembe az emberek jogait és önállóságát (Hermansson, 2007). A neoklasszikus közgazdaságtan talaján állva azt mondhatnánk, a kockázatokat és a kellemetlenségeket a társadalom azon tagjainak kell elviselniük, akik arra a legalacsonyabb költségek mellett hajlandóak. Éppen ezért az adott kockázatos létesítményt ott kell elhelyezni, ahol a legkisebb az igény a kompenzációra. A kompenzáció alapelve ugyanis pontosan az, hogy ha a kockázatokat nem lehet felosztani vagy újraosztani, akkor a létesítmények élvezői legalább a költségek megtérítésére legyenek kötelezhetőek. A gondolatmenet egyértelmű következménye, hogy a nemkívánatos létesítményeket általában olyan társadalmi csoportok környezetében kell megépíteni, amelyek szocioökonómiai jellemzői (jövedelmi viszonyok, iskolázottság, várható élettartam stb.) az össztársadalmi átlag alatt maradnak.

Sokszor hallani azt az érvelést, hogy éppen a tiltakozók viselkednek amorálisan, amikor kizárólag saját önérdéküket követve, önző módon elutasítanak egy olyan létesítményt a környezetükben, amelyből az egész társadalom profitálhatna. Ez potyautas magatartás az állampolgárok részéről, hiszen azt szeretnék, ha az előnyöket ők is élvezhetnék, a költségeket, kockázatokat ugyanakkor más viselné. Vajon elvárható az emberektől, hogy önérdéküket sutba dobva a közjó érdekeit tartsák ilyen esetben a szem előtt (eltekinthetjük most attól az előbb kifejtett problémától, hogy a kérdéses létesítményeknek valóban olyan társadalmi haszna van-e, mint amit propagálók hirdetnek)? Amennyiben elfogadjuk azt az alapelvet, hogy az embereknek joguk van az egészségük megőrzéséhez és a kockázatok méltányos elosztásához, akkor bajosan. Széles körben elfogadott elv, hogy egyes emberek egészsége (mondjuk, orvosi célú kísérletek során) nem áldozható fel más emberek

hogy lefolyjon (Pommerehne et al., 1997). Fontos ugyanakkor azt aláhúzni, hogy az első lépcső nem kerülhető meg a döntéshozatal során. Megfigyelhető ugyanis, hogy a beruházók legtöbbször olyan közösségi igényekre hivatkoznak a telepítési döntések során, amelyek időben változhatnak (Owens, 2004).

egészségi állapotának javításáért, és nem gondoljuk morálisan elfogadhatatlannak azt a cselekedetet sem, ha valaki visszautasít egy gyógyszerkísérletben való részvételt még akkor sem, ha az történetesen a közjót szolgálná, és esetleg még kompenzálnák is ezért (Hermansson, 2007). Azt sem árt figyelmen kívül hagynunk, hogy sokszor éppen azok a beruházók vádolják önző magatartással a tiltakozókat, akik a telepítési döntés kapcsán busás hasznokat remélnek – a létesítmény megvalósításával általában ők is önérdeküket követik (Freudenburg–Pastor, 1992). A jogokra alapozott etika talaján állva el kell fogadnunk – de legalább is mindenképpen mérlegelnünk kell – a tiltakozók álláspontját, akiknek joguk van saját egészségük, környezetük állapotának vagy éppen ingatlanjaik értékének a megőrzéséhez, megvédéséhez.²⁰ A felek közötti dialógus első feltétele, hogy a támogatók és az ellenzők egyaránt elismerjék, hogy a másik érvelése, követelése jogos, legitim és teljesen racionális lehet (Schneider et al., 1998; Lesbirel, 2005). Amennyiben az érintettek ragaszkodnak ahhoz a gyakran hallható álláspontjukhoz, mely szerint a másik fél követelése irracionális, viselkedése pedig érzelmileg túlfűtött, esetleg hisztérikus, lehetetlenné tehetnek bármilyen további együttműködést, a konfliktusszituáció rendezését.

A kockázatok igazságos elosztásának problémája az éremnek azonban csak az egyik oldala. Azt mondhatjuk, hogy ez a telepítési döntések során szubsztantív feltétel, amely elsősorban a döntéshozatal eredményére vonatkozik. A társadalmi igazságosság megítélésekor azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a procedurális feltételeket, amelyek a döntéshozatal folyamatára vonatkoznak (Hunold–Young, 1998). Vagyis nem elég morálisan elfogadható, igazságos célokat kitűzni, azokhoz méltányos, igazságos utakon kell eljutni. Ilyen feltételek lehetnek a (1) *teljesség elve*: minden érintettet be kell vonni a döntéshozatalba (és nem csak azokat, akik „szem előtt vannak”, vagy jobban hallatják hangjukat, hanem azokat a – gyakran hátrányos helyzetű – csoportokat is, akik kevésbé képesek hatékonyan artikulálni véleményüket (kisebbségi csoportok, elszegényedett rétegek stb.). Hasonlóan fontos szempont (2) a *folyamatos konzultáció elve* a döntéshozatal egésze alatt, a napirend kialakításától kezdve a döntés meghozatalán át egészen a végrehajtásig és az értékelésig. A fentiek teljesülése során is megeshet, hogy egyes

²⁰ Az 1950. november 4-én aláírt Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Védelmének Európai Egyezményének 8 cikkelye garantálja mindenkinek a jogát a magánéletének, a családjának és az otthonának tiszteletben tartásához. A dokumentum alapjául szolgált több telepítési konfliktus jogi rendezéséhez (Davy, 1996).

hátrányosabb helyzetű érintett csoportok szerényebb erőforrásokkal rendelkeznek, mint más érdekcsoportok, és hozzáférésük az információkhoz szintén szegényesebb. A procedurális igazságosság teljesüléséhez ezeket az egyensúlytalanságokat valahogyan ellensúlyozni kell, akár egyes (3) *források újraelosztásával és az információ biztosításával*. A döntésekben való részvétel azt is jelenti, hogy (4) a döntéseket a felek együtt hozzák *a felelősség megosztásával*, amelynek eredményét (5) *közösen vállalják* (Hunold–Young, 1998). A telepítési folyamat méltányosságára, illetve igazságosságára vonatkozóan viszonylag kevés empirikus kutatás készült, de ezek alapján úgy tűnik, a folyamat fair volta meghatározó lehet a konfliktus megelőzésében. Douglas J. Lober (1995) egy újrahasznosító üzem telepítése kapcsán többek között azt kutatta, hogy mi befolyásolja egy telepítési konfliktusban a tiltakozás különböző formáiban való részvétel mértékét (csatlakozás egy tiltakozó szervezethez, petíció aláírása, vitafórumokon való részvétel). Azt találta, hogy egy igazságtalannak érzékelt döntési folyamat a tiltakozás minden formáját erősítheti, és negatívan befolyásolja a tervezett létesítménnyel szembeni közösségi attitűdöket.²¹

Az érintettek bevonásáról és annak módjáról a szakirodalomban sincsen egyetértés: a helyi népszavazástól (Mitchell–Carson, 1986)²² különböző deliberatív (tanácskozó) technikákig (Hunold–Young, 1998) igen vegyes a kép. A helyi népszavazás intézménye, amennyiben vétőjoggal párosul, igen erős hatalmat ad a helyi közösség kezébe, ezáltal tulajdonképpen a tulajdonosi jogok a befogadó település kezébe kerülnek. Ezzel – bár a telepítők gyakran próbálnak nyomást gyakorolni a helyiekre – az önkéntesség is fenntartható, amely fontos morális követelmény lehet a meghozott döntéseknél. Az előbbi feltételrendszert Kuhn és Ballard (1998) a nyitott telepítési döntési folyamatban látja elérhetőnek. A nyitott telepítések döntések a helyi érintett csoportok széleskörű bevonásával történnek, a döntéshozók minden esetben konzultálnak a résztvevőkkel, ezt követően pedig helyi referendum keretében döntenek az új létesítmény sorsáról. A népszavazás lefolytatása nem jelenti egyúttal a folyamat végét, a folyamatos párbeszéd és ellenőrzés a létesítmény működése során

²¹ Kérdés természetesen, hogy nem fordított kapcsolatról van-e mégis szó: elképzelhető, hogy a tiltakozók azért tartják igazságtalannak a telepítési döntés alakulását, mert alapvetően ellenzik a létesítmény megépülését.

²² A szerzőpáros a 2/3-os többséggel meghozott helyi népszavazást ajánlja a telepítési problémák eldöntéséhez, igaz, javaslatuk hátterében nem morális megfontolások állnak. Úgy vélik, a tulajdonosi jogok felosztásánál az a leghatékonyabb, ha a helyi közösség szerzi meg ezeket a jogokat, és nem a vállalat vagy valamilyen külső hatóság. A helyi referendum megtartása tehát nemcsak morális érv lehet, hanem pusztán hatékonysági kritérium is (Mitchell–Carson, 1986).

végig fennmarad. A szerzők esettanulmányok bemutatásával igyekeznek igazolni, hogy a nyitott telepítési folyamat sokkal nagyobb esélyt ad egy sikeres beruházásra, mint a zárt technikai, rigorózus top-down megközelítés. Az érintettek bevonására tesz kísérletet Schneider et al. (1998), akik a Kooperatív Diskurzus, illetve Három Lépcsős Részvételi modelleket ajánlják hulladéklerakók telepítésénél (erről még később részletesen lesz szó).

A nyitott telepítési módszerek nagy súllyal építenek az érintettek bevonására, részvételére a döntési folyamatban. Sherry Arnstein a részvétel mértékének különböző szintjeit különböztette meg, amelyeket az ún. részvételi létra (1. ábra) különböző fokain helyezett el (Arnstein, 1969; idézi Matolay–Pataki (2008)).

1. ábra: Részvételi létra

Állampolgári részvétel
A döntési hatalom átadása
Partnerség
Kompenzáció
Konzultáció
Tájékoztatás
Terápia
Manipuláció

Forrás: Arnstein, 1969; idézi Matolay–Pataki, 2008

A létra legalsó fokain a manipuláció és a terápia szintjei helyezkednek el, amikor lényegében nincs szó az érintettek részvételéről; ezeken a szinteken a mások által meghozott döntések elfogadtatása érdekében a döntéshozók manipulálják vagy

kioktatják a döntések érintettjeit. A tájékoztatás, a konzultáció és a kompenzáció szintjein a participáció színleges: noha az érintetteket ezeken a szinteken már informálják a döntésekről és esetleg kompenzálják is a döntések elszenvedőit, tényleges részvételre csak a létra legfelső fokain kerül sor. A partnerség, az átadott döntési hatalom és az állampolgári ellenőrzés olyan eszközt ad az érintettek kezébe, amelyekkel már érdemi módon vehetnek részt a döntésekben.

A társadalmi igazságosság vizsgálatakor az utóbbi két évtizedben egy új szempont is felvetődött. Elsősorban amerikai kutatók kezdtek el vizsgálatokat végezni, amelyek során azt kutatták, hogy a veszélyes, kockázatos üzemek, technológiák elhelyezése általában milyen helyszíneken, illetve milyen társadalmi környezetben történik. Azt tapasztalták, hogy ilyen típusú létesítmények jóval nagyobb valószínűséggel találhatók olyan településeken, régiókban, amelyekre nagyon kedvezőtlen szocioökonómiai mutatók jellemzők, illetve valamilyen kisebbség (legtöbbször afroamerikai) lakja (Wigley–Shrader-Frechette, 1996). Ez a felismerés vezetett a környezetvédelmi igazságosság (environmental justice) és a környezetvédelmi rasszizmus (environmental racism) koncepciójának megalkotásához. Bár vitatható, hogy valóban létezik-e környezetvédelmi rasszizmus, azaz hogy társadalmi csoportoknak bőrszínük miatt nagyobb kockázatokat, kényelmetlenségeket kell-e elviselniük, az nehezen cáfolható, hogy alacsony jövedelmű régiók, települések, ahol általában az iskolázottság is alacsonyabb, a munkanélküliség és a bűnözés szintje viszont az átlagnál magasabb, nagyobb eséllyel lesznek valamilyen hátrányos, illetve kockázatos létesítmény befogadói. Ezt az Amerikai Egyesült Államokban több empirikus felmérés is alátámasztotta (lásd például Hamilton, 1993). Tekintettel arra, hogy ezek a negatív szocioökonómiai tényezők erősen korrelálnak a kisebbségi hovatartozással, így az az érzésünk lehet, hogy egyes csoportokat bőrszínük miatt hátrányos megkülönböztetés ér.

A környezetvédelmi rasszizmus – bár több esettanulmány is utal a jelenlétére (Wigley–Shrader-Frechette, 1996) –, igen nehezen kimutatható a magyarázó változók belső korrelációja miatt. Kétséges például, hogy ha egy kisebbségi család egy veszélyes üzemhez közeli településre költözik (mert mondjuk, a megélhetési költségek vagy az ingatlanárak alacsonyabbak), akkor beszélhetünk-e faji megkülönböztetésről, illetve ha igen, akkor annak környezetvédelmi változatáról

van-e szó (Rogers, 1995). De ennek az ellenkezője is előfordulhat: inkább a tehetősebb családok költöznek el környezetvédelmi problémák vagy veszélyes üzemek által sújtott környékről (Saha–Mohai, 2005). A migrációs és urbanizációs folyamatok tehát legalább annyira lehetnek előidézői az egyenlőtlen szituációknak, mint az esetleges tudatos döntések vagy igazságtalan döntési mechanizmusok (Feitelson, 2001; Liu, 1997). Az mindenesetre szembetűnő, hogy a fenti hátrányos helyzetű csoportok – akár beszélhetünk környezetvédelmi szempontból történő diszkriminációról, akár nem – igen rossz érdekérvényesítő képességekkel rendelkeznek, sokkal kevésbé férnek hozzá az adott ügy szempontjából fontos információkhoz, és forrásaik is jóval szerényebbek a másik oldaléhoz képest (Llurdes et al., 2003). Ezzel a megállapítással hozható összefüggésbe az a kutatási eredmény is, mely szerint a fehér férfiak kockázatesztelése – fehér nőkkel és afroamerikai férfiakkal és nőkkel összehasonlítva – igen alacsony, amelynek egyik magyarázata az lehet, hogy leginkább ez a csoport mondhatja magát a kockázatvállalás nyertesének, és ők azok, akik a legnagyobb mértékben kontrollálják a kockázati tényezőket (Slovic, 1999).

A hagyományos közgazdasági válasz az előbbi felvetésekre az imént bemutatott utilitarista filozófiában gyökerezik. Mivel ezekben a régiókban a jövedelmi szint rendkívül alacsony, a munkanélküliség pedig az országos átlaghoz viszonyítva meglehetősen magas, a helyiek számára kedvező hatásokkal járhat, ha egy beruházó az adott régióban próbál egy kockázatos létesítményt elhelyezni. A kompenzáció tárgykörénél már bemutatott ex-post kompenzációs formák ugyanis a negatív szocioökonómiai mutatókat javítják. Nem nehéz ugyanakkor belátni, hogy a közgazdasági érvelés továbbvitele oda vezethet, hogy a kockázatos létesítményeket általában az eleve hátrányosabb helyzetű térségekbe telepítjük, mondván ezeknek a régióknak van a legnagyobb szüksége új ipari beruházásokra, és kompenzáció esetén (lásd az előző fejezetet) minden bizonnyal ezek a leszakadó térségek fogják legalacsonyabb ellenszolgáltatást követelni. Utóbbira empirikus kutatások is rávilágítanak: egy Japánban elvégzett kutatás során például kiderült, hogy az alacsonyabb jövedelmi kategóriákkal leírható települések, illetve régiók sokkal nagyobb számban voksolnak igennel egy atomerőmű létesítésére, mint tehetősebb társaik (Lesbirel, 2003).

Az USA-ban nagy publicitást kaptak a nagy aktivitású radioaktív hulladékok elhelyezéséről szóló telepítési döntések körülményei. Többen vitatták, hogy morálisan mennyiben elfogadható egy olyan helyszín kijelölése (Yucca Mountain Nevada államban), ahol korábban már atomfegyverek tesztelésén is dolgoztak (Freudenburg, 2004). Bár feltételezhető, hogy a helyi lakosság jobban elfogad egy kockázatosnak észlelt technológiát, létesítményt, ha már korábban is megtapasztalta annak a jelenlétét és „hozzászokott”, morálisan számtalan problémát felvet a kockázatok igazságtalan elosztásának további halmozása. Egyes ajánlások szerint ugyanakkor nem lehetetlen a két szempontrendszer (gazdasági hatékonyság kontra méltányosság) kibékítése, például a kompenzáció tárgykörénél már bemutatott aukciós mechanizmusok során a települések által kinyilvánított befogadási hajlandóságot (WTA) súlyozhatjuk az adott település vagy régió általános jövedelemszintje szerint (Minehart–Neeman, 2002), amely a kockázatok igazságosabb elosztásának irányába hathat. Mások a telepítési döntések kapcsán olyan integrált fejlesztési tervek kidolgozására tesznek javaslatot, amelyek explicit módon számolnak a társadalmi egyenlőtlenségek létevel, és összekötik a nemkívánatos létesítmények elhelyezésének problémáját a leszakadó társadalmi rétegek felzárkóztatásának kérdésével (Field et al., 1996).

2.4.2. A morálfilozófiai megközelítést ért kritikák

Kérdéses ugyanakkor, hogy az erősen amerikai gyökerű környezetvédelmi igazságosság és környezetvédelmi rasszizmus koncepcióit mennyiben lehet átültetni európai vagy akár a magyarországi kontextusba. Bár feltételezhető, hogy más országokban is jellemző lehet a hátrányos szocioökonómiai jellemzőkkel leírható térségekben a veszélyes létesítmények túlzott reprezentációja, a környezetvédelmi faji megkülönböztetés kérdése nem biztos, hogy másutt is ennyire akut probléma, mint az Amerikai Egyesült Államokban.²³ Az is igaz, hogy az eddigi kutatások eredményei legalább is ellentmondásosak. A kutatók ugyanis általában csak a

²³ Mindazonáltal empirikus kutatások arra engednek következtetni, hogy a kisebbségek, kedvezőtlen szocioökonómiai jellemzőkkel leírható társadalmi csoportok az Amerikai Egyesült Államokon kívül is nagyobb környezetvédelmi kockázatokat viselnek: Spanyolországban például a hulladéklerakók és -feldolgozók telepítésekor legtöbb esetben kicsi, a világtól elzárt falusi közösségeket vagy nagyobb városok munkásnegyedeit, esetleg régi bányász városokat keresnek meg a telepítők (Llurdes et al., 2003).

korrelációt tudják kimutatni a környezetvédelmi szempontból kedvezőtlen hatású létesítmény telepítése és a helyi lakosság összetétele között (néha még azt sem), az ok-okozati összefüggésekre azonban, ahogyan azt már korábban is jeleztem, sokkal nehezebb rávilágítani (Liu, 1997). Mondhatjuk ugyan, hogy az okok felkutatása nem változtat a tényen, hogy a kisebbségi vagy hátrányos helyzetű csoportoknak általában kedvezőtlenebb körülményeket, megnövekedett kockázatokat kell elviselniük, de a helyzet kezeléséhez kidolgozandó közpolitikák megalkotásához mindenképpen érdemes lenne feltárni a mélyebben rejlő kapcsolódásokat.

A megközelítés másik kritikájaként felhozható, hogy a méltányos telepítési döntések hívei által gyakran javasolt participatív (részvételi) vagy deliberatív technikák sem mindig jelentenek gyógyírt a telepítési problémákra. Bár számos esetben tapasztalták, hogy alkalmazásuk megkönnyítheti a beruházók ügyét, erősítheti a telepítőkkel szembeni bizalmat, és általában mérsékelheti az ellenállás mértékét, biztos sikert azonban egyáltalán nem jelent (Lesbirel, 2005). A részvételi technikák viszont jellemzően költség- és időigényesek, és talán a legnagyobb probléma velük az, hogy sokszor az érintettek bevonása, az érdeklődés folyamatos fenntartása a legnehezebb a döntéshozatali folyamatban (Schneider et al., 1998). Végül azt sem árt megjegyeznünk, hogy – mint az a rövid bemutatóból is kiderült – a társadalmi igazságosságnak nem létezik egy univerzálisan elfogadott koncepciója, sokkal inkább egymással versengő morálfilozófiai iskolák álláspontjainak ütköztetése lehetséges egy NIMBY konfliktus kapcsán. A telepítési döntések során az érintettek legtöbbször eltérő iskolák elveit vallják magukénak, így ellentétek – akár a morálfilozófiai iskolák álláspontjai – kibékíthetetlennek tűnnek. S noha mindenki eldöntheti, hogy hozzá melyik koncepció áll a legközelebb, semelyiket sem tekinthetjük mindenhatónak, általános érvényűnek. Törekedhetünk az igazságtalanságok mérséklésére, de teljes kiküszöbölésük szinte lehetetlen vállalkozásnak tűnik (Davy, 1996).

2.5. Szociológiai megközelítés

Az előbbi megközelítések a telepítési problémák számos aspektusát tárták fel. Mégis, újabb és újabb telepítési döntések vizsgálatával érdekes jelenségekre lehetünk figyelmesek. Azt tapasztalhatjuk, hogy amíg Ausztriában szinte lehetetlen lenne az ország bármely pontján atomerőművet telepíteni, addig Finnországban a közelmúltban viszonylag gyorsan rábólintott a közvélemény egy újabb blokk megépítésére (hasonló különbségekre már láthattunk példát az eltérő kockázatpercepciók tárgyalásánál a franciaországi és az USA-beli tapasztalatok összevetésekor). Egyes országokban az embereknek a modern technológiába vetett bizalma jóval erősebb, mint másokban – példának okáért a genetikailag módosított élelmiszerek elfogadottak az Amerikai Egyesült Államokban, az Európai Unióban azonban *mereven* elutasítják a termelését és a fogyasztását. Egyes országokban – így például hazánkban is – a környezetvédelmi kérdések rendkívül átpolitizáltak, máshol a pártpolitika nem telepszik ennyire rá a „zöld” kérdésekre. Léteznek helyek, ahol a társadalmi intézményekbe vetett bizalom magasabb, másutt igen alacsony. *A kockázatkutatás eredményei rávilágítottak arra, hogy a társadalom által észlelt kockázatok általában nem függetlenek a társas normáktól, kulturális hatásoktól, politikai mozgalmaktól vagy éppen a társadalmi intézményektől.*

A társadalmi folyamatoknak, kulturális rendszereknek, értékeknek erőteljes hatása lehet a telepítési döntésekre és az őket övező konfliktusok kialakulására. Ennek ellenére a hagyományos top down telepítési döntési mechanizmus (amelynek részleteit a technokrata megközelítés fejezetnél igyekeztem bemutatni) a társadalmi tényezőket mostohagyerekként kezeli, e faktorok értékelése a döntéshozatali folyamat során legtöbbször elmarad, illetve sokszor be sem kerülnek a döntési modellbe (Freudenburg, 2004). A következőkben ilyen lehetséges társadalmi hatásokat veszünk górcső alá. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy amíg az előbbi megközelítések (szubjektív kockázátészlelések, kompenzációs problémák és a morálfilozófiai, igazságossági kérdések) relatíve koherens, magukban önállóan megálló irányzatokat takarnak, addig a szociológiai megközelítések jóval sokszínűbbek, így összerendezésük sokszor önkényes és a kutató értékítéletét tükrözik.

2.5.1. A szociológiai megközelítés legfontosabb kutatási eredményei

A társadalmi hatások közül elsőként érdemes megemlíteni a társadalmi bizalmatlanság (social distrust) kérdéskörét, amely talán a legtöbbet elemzett témakör a nemkívánatos létesítmények telepítése kapcsán. Empirikus kutatások alátámasztják, hogy a különböző intézményekbe vetett bizalom kulcstényezője lehet egy kockázatos létesítmény elfogadásának vagy visszautasításának (Groothuis–Miller, 1997). A központi döntéshozókba, a beruházókba és általában az általuk szolgáltatott információkba vetett bizalom mértéke nagyban befolyásolhatja, hogy egy helyi referendumon az igen vagy a nem válaszok lesznek többségben. Általánosságban elmondható, hogy a telepítési döntések lebonyolításáért felelős társadalmi intézményekbe vetett bizalom mértéke a legtöbb országban igen alacsony, amelynek számos oka lehet. Ilyen magyarázó tényező lehet, hogy az elmúlt évtizedek telepítési döntései a legnagyobb jóindulattal sem nevezhetők problémamentesnek, a telepítések múltja a legtöbb esetben nem ad okot a bizalomra (az amerikai tapasztalatokról lásd Kasperson, 1986). Ennek a fajta bizalomnak a törekvését a sikertelen telepítési döntések jelzik: a múltbeli bizalmat sokkal könnyebb negatív lépésekkel lerombolni, mint azt újraépíteni (Slovic, 1999). Utóbbi jelenség háttérében az állhat, hogy a negatív események általában sokkal látványosabbak, médiareprezentációjuk erősebb, és úgy tűnik, a negatív híreket szolgáltató médiumoknak egyébként is nagyobb a hitelességük, mint azoknak, amelyek valamilyen kedvező eseményt mutatnak be (lásd még a hozzáférhetőségi heurisztikáról leírtakat az eltérő kockázatpercepciók alfejezetnél). Brian Wynne (1996) szerint a szakértőkbe vetett bizalom hiánya azonban nemcsak a múltbeli negatív eseményeknek, kudarcoknak köszönhető (jóllehet jelentékeny mértékben hozzájárulnak ahhoz), hanem annak is, hogy a szakértők és a laikusok legtöbbször teljesen más nyelvet beszélnek, más kulturális környezetben mozognak, és véleményeik artikulálásával saját identitásukat kívánják megőrizni. A szakértők csak elvétve hajlandók elismerni a helyi tudásformák értékét, szubjektívként, laikusként bélyegezve azt (ahogy arról már az eltérő kockázatpercepciók tárgyalásánál szóltam).

A társadalmi intézményekbe vetett bizalom általában alacsony szintje szintén magyarázhatja a telepítési döntések főszereplőivel szembeni nagyfokú bizalmatlanságot. Az orvosi műszerek által termelt radioaktív sugárzást elfogadható kockázatnak értékeljük, míg az ipari technológiák hasonló kibocsátását a legtöbben elítélik. A különböző szektorokba vetett bizalom, hasznaik értékelése társadalmilag meghatározott, ha úgy tetszik, társas konstrukció, és nem az egyének szubjektív értékelése alakítja ki a percepciót (Slovic, 1993). A bizalom hangsúlyozása természetesen nem véletlen a NIMBY típusú konfliktusok esetében. Az ilyen helyzetekre vonatkozó döntések ugyanis szinte mindig nagyon hosszú időre szólnak. A helyi közösségeknek évtizedeken át kell együtt élniük majd a nem kívánatos létesítménnyel, és ez az időtáv fokozottan követeli meg a partnerekbe és az együttműködés biztonságát kikényszerítő társadalmi intézményekbe vetett bizalom meglétét. A helyzet paradoxonja azonban, hogy a társadalmi intézményekbe vetett bizalom helyi szinten nagyon nehezen változtatható.

Kutatások arra is rávilágítanak, hogy egyes jól körülhatárolható földrajzi pontok, modern technológiák vagy termékek stigmatizáltakká válhatnak, ha bizonyos jellemzőkkel bírnak (Gregory et al., 1996). Ilyen jellemzők lehetnek a magasnak észlelt kockázatok, a kockázatok „természetellenes” volta, a „helyes” viszonyokat megsértő jellege, de az is, ha ezek a technológiák, termékek bizonyos csoportokat hátrányosan érintenek, relatíve nagy tudományos bizonytalanság jellemzi őket, és akkor is, ha kétséges, hogy a kockázatok kezeléséhez rendelkezésre állnak-e a megfelelő kompetenciák. Stigmatizált földrajzi pontokra lehetnek példák egyes iparvárosok vagy nagy környezetszennyezések helyszínei (Magyarországon pl. Százhalombatta vagy Paks), az elutasított technológiák közé sorolható az atomenergia, vagy a vegyipar újabb technológiái, míg kétségtelenül a megbélyegzett termékek közé tartoznak (Európában legalább is mindenképpen) a genetikailag módosított élelmiszerek. A stigma hatásaival az emberek többsége tisztában van, és nem kívánja, hogy lakóhelyét megbélyegezzék vagy az általa előállított termékeket kirekesszék. A környezetvédelmi stigmák kialakulásában olyan társadalmi folyamatoknak lehet szerepe, amelyek nem értelmezhetők az egyén szubjektív kockázateszleléseinek keretein belül. A stigmák kialakulása ugyanis jól példázza a társadalmi szereplők hagyományos kockázatmenedzsment eszközökbe vetett bizalmának megingását (vö. az előző bekezdésben leírtakkal), és a társadalom

általános félelmét a „régi harmóniát megbontó” új technológiáktól, létesítményektől, termékektől (Gregory et al., 1996). Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a stigmák kialakulása erősen kultúrafüggő lehet – az atomenergia elfogadottsága egyes országokban kiemelkedően magas (ilyen például Franciaország vagy Magyarország), míg más országokban a társadalom által megbélyegzett technológiának számít (mint például Ausztriában). Mindenesetre úgy tűnik, a percepciót ezeknek a stigmáknak a léte erőteljesen befolyásolja, így ezek problémájával a telepítési döntések során is számolni kell (Slovic, 1999).

A kulturális hatások és a nemzeti sajátosságok létét számos tanulmány bizonyítja. Az értékrendszer, a kockázatokról alkotott társas hiedelmek a kockázatos létesítményekkel szembeni attitűdöket nagymértékben befolyásolhatják, az adott társadalom intézményrendszere pedig könnyítheti, de nehezítheti is a veszélyesnek ítélt létesítmény beruházóinak az ügyét. A kultúra hatását a kockázateszlelésre először Mary Douglas és Aaron Wildavsky vetette fel (Douglas–Wildavsky, 1982). Azt állították, hogy különböző kulturális alaptípusok eltérően tekintenek a társadalmat körülvevő kockázatokra, és a kulturális sajátosságok a kockázatok kezelését is meghatározzák. Ha a kockázatokra a kultúra szemüvegén tekintünk, azt sugalljuk, a telepítési döntéseket övező konfliktusok nem helyi problémák, a lokális keretrendszerben nem feltétlenül érthetőek meg (Davy, 1996). Individualista kultúrákban az állampolgárok elsősorban a személyes szabadságjogaik védelmére helyezik a hangsúlyt, és valószínűleg bíznának abban, hogy a piaci mechanizmusok megoldhatják a kockázatokkal kapcsolatos problémákat. Az egalitáriánus kultúratípus feltételezhetően a telepítési döntések igazságos és méltányos lefolytatására, a kockázatok méltányos elosztására összpontosítana, míg a hierarchikus kultúrákban elsősorban felülről, a hatalomtól és az őket kiszolgáló szakértőktől várnák a kockázatok szakszerű kezelését. Bár az alfejezet bevezető soraiban több nemzeti kultúra sajátosságára is rávilágítottunk, a társadalmakban a fenti kultúratípusok együttélésének lehetünk szemtanúi. Tapio Litmanen tanulmánya (1999) arra világít rá, hogy a finn társadalom különböző rétegei eltérően tekintenek az atomenergia-termelés és nukleáris hulladékok kockázatára, amely élesen szembetűnik a nukleáris hulladékok tárolója körüli társadalmi vitákban.

A kompenzáció tárgyalásakor már szoltunk arról, hogy a kompenzációs formákban részt vevő nagyszámú szereplő, illetve a bonyolult kompenzációs mechanizmusok sokszor nagyon magasra emelhetik a tranzakciós költségeket. Egy ilyen helyzetben az intézmények nagymértékben befolyásolhatják a telepítési döntés sikerét. Japánban például Kompenzációs Standardok kialakításával igyekeztek szabályozni a telepítési döntések során felmerülő kifizetéseket, és ez a mechanizmus nagymértékben rányomja bélyegét a szigetországi konfliktusok jellegére. A kompenzáció így ugyanis formalizált szabályok és eljárások szerint zajlik, előre kalkulálható, rögzített mértékekkel. Az érintettek csak a beruházás megkezdésekor kapják meg a kompenzációt, így nem érdekeltek a beruházás halogatásában (Lesbirel, 2003). Az előre meghatározott kompenzációs sémák mellett Japánban további intézményi megoldásokkal is segítik a telepítők tevékenységét: a LULU típusú létesítmények telepítésében közreműködő helyi vezetőknek állami kitüntetésekkel osztanak, az iskolákban a vitatott létesítmények fontosságáról szóló órákat beépítik a tananyagba (Aldrich, 2003). A távol-keleti példa sikere nem egyértelmű, de kétségtelen, hogy az Amerikai Egyesült Államokhoz képest nagyságrendekkel több a megvalósított telepítési kezdeményezés az atomenergia területén. Az USA-ban nem intézményi standardok kialakításával, hanem sokkal inkább a konkrét esetekben alkalmazott tárgyalásokkal, alkudozásokkal próbálják a létesítmények befogadására rábírní a megcélzott településeket, míg Franciaországban a központosított döntéshozatal előnyeiben bíznak (Aldrich, 2005). Összehasonlító elemzések azt igazolják, hogy az intézményi szabályozás (pl. mennyire központosított a kompenzáció, illetve meddig terjed a magáncégek mérlegelési jogköre) nagymértékben befolyásolhatja, hogy egy társadalomban hogyan viszonyulnak a veszélyes létesítményekről szóló telepítési döntésekhez (Lesbirel, 2003).

Egyre inkább úgy tünik, a telepítési döntések tárgyalásakor a társadalmi hatások közül a politikai folyamatok szerepét sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A politikai folyamatoknak a magyar környezetben – tapasztalataim szerint – még a nyugat-európainál is nagyobb szerepe lehet, így érdemes a tárgykörrel részletesebben foglalkoznunk, dacára annak, hogy a nemzetközi szakirodalom mostohagyerekként kezeli ezt a kérdéskört. A politikusok hozzáállása a különböző kockázati tényezőkhez döntő lehet azok társadalmi elfogadásában. Igen leegyszerűsítő, de valószínűleg a lényeges folyamatokat lefedő vélekedés, hogy a konzervatív politikai

csoportok általában támogatóbban lépnek fel a kockázatosnak tartott létesítmények mellett, míg a baloldali orientáltságú pártok inkább ellenzőkként jelennek meg (a svédországi folyamatokról például lásd részletesen Sjöberg, 2006).

Az országos politika mellett ugyanakkor a helyi politika lépései sem elhanyagolhatók.²⁴ A lokális politikai aktivitás nagymértékben befolyásolja, hogy egy adott település, régió miként viselkedik egy nem kívánt létesítménnyel szemben. A létesítménnyel szembeni negatív attitűdök ugyanis még nem feltétlenül váltanak ki éles ellenállást a beruházókkal szemben, annak előfeltétele, hogy meglegyen azoknak az embereknek a kritikus tömege, akik hajlandóak vállalni a tiltakozással járó költségeket és aktívan fellépni a létesítmény gazdáival szemben. A politikai aktivitás általános mértéke (pl. az adott település vagy régió lakói milyen arányban vesznek részt a parlamenti vagy önkormányzati választásokon) igen jó indikátora lehet a lakossági ellenállás nagyságának (Hamilton, 1993). A mobilizációs képesség – a helyi lakosság részvétele a tiltakozó akciókban – azonban nemcsak az általános politikai aktivitástól, hanem a meglévő társas hálózatok kiterjedtségétől is függ (a két tényező természetesen nem független egymástól). A meglévő hálózatok (pl. vallási közösségek, nagy családok, helyi baráti körök) ugyanis egyrészt csökkenthetik a tiltakozó akciók szervezésének költségeit, másrészt a potyautas magatartás mértékét is limitálják, hiszen a nagyobb kohézió megnehezíti azt az egyének számára (Mitchell–Carson, 1986). Sokszor a politikai szintek sajátos összjátékának is tanúi lehetünk a telepítési döntéseket övező társadalmi konfliktusok alakulásánál: helyi érdekcsoportok és országos szereplők csaphatnak össze, de az is elképzelhető, hogy helyi csoportosulások fognak össze országosan is ismert szervezetekkel. Utóbbira jellemző példa, amikor helyi tiltakozó szervezetek, társaságok próbálnak országos vagy esetleg nemzetközi szervezetekkel kapcsolatba lépni, hogy bázisukat erősítsék, céljaikat legitimálják, retorikájukat szélesebb körben is elfogadhatóvá tegyék, illetőleg fontos politikai kapcsolatokat szerezzenek (Shemtov, 2003). Az érdekcsoportok koalíciókötési képességei meghatározók lehetnek az ellenállás sikerében.

²⁴ 1993-ban egy hulladékot energiává alakító erőmű telepítése kapcsán a Michigan állambeli Charlotte-ban olyan helyi tiltakozási hullám alakult ki, amely elsöpörte az addig regnáló helyi vezetőket is. A polgármester és a település másik négy elöljárója a felzúdulás ellenére is kitarítottak a beruházás mellett, és támogatásukról biztosították a beruházó energetikai céget. A következő helyhatósági választáson a tiltakozókból verbuválódott helyi ellenzék nyerte el a képviselői helyeket, és a korábbi vezetőknek menniük kellett a helyi politikából (Dorshimer, 1996).

A kockázatok észlelése társadalmi szinten is dinamikus folyamat. Amit kockázatos tartottunk száz-kétszáz évvel ezelőtt, afelett manapság könnyedén elsiklunk. Mi több, maga a kockázat fogalma a modern korok terméke, a mai értelemben vett kockázatokról, illetve azok menedzsmentjéről a XVII. század előtt nemigen beszélhetünk (Bernstein, 1996). Az sem lehet véletlen, hogy a LULU vagy NIMBY jelenség éppen a múlt század 70-es, 80-as éveiben jelent meg, és a kiiktatásukra tett heroikus erőfeszítések ellenére töretlenül jelen vannak a mai napig. A világ iparágai egyre többet és többet költenek a kockázatok menedzselésére, mégis soha nem érezték magukat az emberek még ennyire törékenynek, kiszolgáltatottnak a különböző kockázatokkal szemben (Slovic, 1993). „A rendszer maga rombolja le a bizalmat” – állítja Paul Slovic egyik cikkében (1993): a liberális demokratikus elvek megerősödése, az elektronikus és nyomtatott média robbanásszerű fejlődése és befolyásos speciális érdekcsoportok megjelenése (itt minden bizonnyal az erősebb zöld szervezetekre, jogvédőcsoportokra gondol) mind abba az irányba hatnak, hogy a társadalom tagjai egyre nagyobb szkepszissel tekintenek a modern technológiákra, új létesítményekre, forradalmi termékekre. A kockázatokról folyó diskurzus, úgy tűnik, végérvényesen kicsúszott az ipar, a politika és a tudomány szakértőinek a kezéből.

Más kutatók ennél is tovább mennek. Ha a kockázat a modernitás terméke, ahogyan Bernstein állítja, úgy napjainkat már joggal nevezhetjük kockázattársadalomnak. Jelen korunk habár mindent megtesz a különböző kockázati tényezők felszámolására vagy legalább csökkentésére, újabb és újabb kockázati tényezőket termel ki, amelyek a laikusok számára egyre félelmetesebbek, megfoghatatlanok, kontrollálhatatlanok (Beck, 2003).²⁵ A kockázatelemzők a tudományos tudás bővülésével újabb kockázati tényezőket tárnak fel, illetve korábban elhanyagolt témákat az érdeklődés középpontjába helyeznek (lásd pl. a globális felmelegedés problémáját). Ezek az új felismerések és a kockázatelemzés és az ipar gyakori összefonódása tovább növelheti az ellenzők táborának szkepszisé, mondván az iparhoz több szálon köthető elemzők

²⁵ Különböző fertőzések megelőzéséhez a vizeket sokszor klórral fertőtlenítik, amely azonban a vízzel kémiai reakcióba lépve kloroformot és más az emberi egészségre ártalmas vegyületeket képezhet (Committee on Risk Perception..., 1989). Az életkor előrehaladtával (jellemzően 35 éves kor felett) terhesség esetén folyamatosan nő a születendő gyermekeket fenyegető Down-kór esélye. Bár létezik eljárás, amellyel 1:1200 valószínűséggel meg tudják állapítani, hogy a születendő gyermek egészséges lesz-e vagy sem, a beavatkozás 1:200 eséllyel vetéléshez vezethet (Dessewffy, 2004). A kockázatok vállalásakor sokszor kell döntenünk: melyik kockázat elfogadhatóbb számunkra.

nem megbízhatók, hiszen nem egyértelmű érdekeket szolgálnak ki (Sjöberg, 2006). Az is elképzelhető, hogy a kockázati tényezők egyre intenzívebb kutatása tovább növeli majd a közvélemény aggodalmát azokat illetően (Slovic, 1993), így a posztmodern társadalmakban szinte biztosan újra és újra fog termelődni a kockázatokkal szembeni ellenérzés, amelynek visszaszorítása egyre nehezebb lehet.

A beruházóknak és a központi kormányzatoknak nemcsak azért kell bevonniuk az érintetteket, hogy legitimálják tevékenységüket, és a telepítési döntéseket a közvélemény számára is elfogadhatóvá tegyék, hanem hogy olyan diskurzusokat alakítsanak ki, amelyekben lehetővé válik a rendszerekben való gondolkodás, és így talán a jövőben nemcsak szuboptimális megoldások születnek. Kasperson már 1986-ban a telepítési döntéseket övező konfliktusok mögött húzódó problémák egyik legfontosabbjaként jelölte meg a rendszergondolkodás hiányát, amely a kockázattársadalom elméletének argumentációjában válik igazán érthetővé. Nem nehéz ugyanis belátni, hogy a telepítési konfliktusok hátterében sokszor igen jól megragadható társadalmi, politikai, technológiai folyamatok állnak. A motorizáció, a közlekedési infrastruktúra iránti megnövekedett igény óhatatlanul kiváltotta az infrastruktúrafejlesztés ellen fellépők haragját. A népességgrobbanás, az urbanizációs folyamatok, ezen belül is egyes helyeken a népsűrűség folyamatos emelkedése a hulladéklerakók, szennyvíztisztító rendszerek drasztikus fejlesztését követelte meg (Feitelson, 2001). A gazdasági fejlődés – az előbb említett infrastruktúrafejlesztés mellett – magával hozta újabb és újabb ipari létesítmények felépítésének szükségességét, a növekvő energiaigény további erőművek (így atomerőművek) létesítésének vágyát (Aldrich, 2003).

A telepítési probléma így leginkább abban rejlik, hogy helyi szinten próbál kezelni társadalmi problémákat. Ezzel a problémakezeléssel a telepítők viszont csak részleges sikereket, pirruszi győzelmeket arathatnak, a társadalmi hatások ugyanis úgy tűnik, erősebbek a helyi hatásoknál. A telepítési problémák megoldása abban rejlik, ha a magasabb szintű társadalmi vagy akár globális problémáknak megtaláljuk az ellenszerét, addig az előzőkben bemutatott megközelítésekkel inkább csak kezelni tudjuk a telepítési probléma szimptomáit. És bár megtehetjük, hogy a telepítés kudarcait a laikusok számlájára írjuk, mondván sokszor irracionálisan és érzelmeiktől túlfűtve utasítják el a vállalhatónak tűnő kockázatokat, és törekedhetünk az áldozatok

álláspontjainak megértésére is, a célunk elsősorban az kellene hogy legyen, hogy megértsük, a rendszer miért termeli ki a maga áldozatait (Freudenburg–Pastor, 1992).

2.5.2. A szociológiai megközelítést ért kritikák

A megközelítés egyik legnagyobb kritikája, hogy nem alkot egységes egészet. Nem beszélhetünk egyértelműen letisztult szociológiai megközelítésről, hanem ahogy az alfejezet bevezetőjében is jeleztem, csak elméletek laza kapcsolódású halmazáról. A kockázatok szociológiai vagy antropológiai megközelítéseivel szemben támasztott ellenvetés elsősorban az, hogy azok elméleti megalapozottsága hiányos (Faragó–Vári, 2005), és nincsen egységes keretrendszer, amelybe illeszkednének az egyes kutatási területek. Bár a különböző problémafelvetések mindegyike fontos adalékokat adott a kockázatkutatás fejlődéséhez, illetve a telepítési döntések kérdéskörének tárgyalásához, önmagában az egyes elméletek – legyen szó a kockázatok kulturális elméletéről vagy a társadalmi bizalmatlanság elméletéről – nem magyarázzák kimerítően a telepítési döntések kudarcait.

2.6. Kockázatkommunikáció

Az utolsó megközelítés, amelyet ebben a fejezetben tárgyalni fogok, egy olyan paradigma, amely szorosan kapcsolódik az eddig bemutatott négy megközelítéshez, és támaszkodik azok eredményeire. *A kockázatkommunikációs megközelítés azt vallja, hogy a telepítési probléma alapvetően kommunikációs kérdés.* A telepítés során a legnagyobb kihívás abban áll, hogyan vehetnénk rá az embereket, hogy befogadjanak egy olyan létesítményt, amelyet nem szeretnének a kertjük mellett tudni. Milyen eszközökkel tudnánk elérni, hogy legalább ne tiltakozzanak a nemkívánatos üzem, technológia ellen? A megközelítés válasza egyértelmű: megfelelő kommunikációval. A felfogásmód talán nem is tekinthető különálló megközelítésnek, hiszen a beruházók számára negatív kockázatpercepciók tompításával éppúgy foglalkozik, mint a közgazdasági előnyök ecsetelésének problémakörével. Mégis az egyik legmarkánsabb irányzatnak nevezhető, amelynek hatásai Magyarországon is erőteljesen érzékelhetők az utóbbi években. A kockázat

kommunikációjáról való gondolkodás kezdetei a 1980-as évek közepére tehetők, ebben az időszakban a kutatók még úgy gondolták, hogy megfelelő kommunikációs eszközökkel a telepítési dilemma feloldható (Slovic, 1999). Noha az elmúlt két évtized alatt bebizonyosodott, hogy a kommunikáció korántsem gyógyír minden problémára (Slovic, 1993), azt is látnunk kell, hogy a kockázatkommunikáció több esetben sikereket könyvelhetett el.

A kockázatkommunikációs megközelítés, miképpen az eddig bemutatott megközelítések, a technikai megközelítés ellenpontosításaként alakult ki. A kockázatkommunikáció eszköztára elsősorban azon a bezártságon próbál enyhíteni, amelybe a technokrata döntési folyamat kényszeríti a beruházókat. A kockázatkommunikáció céljáról ugyanakkor már megoszlanak a vélemények: egyesek szerint a beruházók kezében olyan eszköz, amelynek segítségével elhitetik az érintettekkel, hogy az adott létesítmény negatív hatásai, kockázatai elfogadhatóan alacsonyak, és aggodalomra nem adnak okot. Mások szerint a kommunikációnak a hiteles tájékoztatásra kell törekednie: egyrészt, hogy a laikusok számára elmagyarázza a várható kockázatok mibenlétét, másrészt feltárja a várható kockázatok mértékét, a költségeket a számok nyelvén, végül egyúttal képezze, oktassa is az embereket arra, hogy hogyan minimalizálhatják a kockázatokat, illetve hogyan lehetnek aktív részesei a kockázatenyhítési folyamatnak (Morgan et al., 2002).

2.6.1. A kockázatkommunikációs megközelítés legfontosabb kutatási eredményei

A kockázatkommunikáció általában elsődleges feladatának a bizalom és a hitelesség megteremtését tekinti (ezekkel a tényezőkkel foglalkozott az előző fejezet). Peters és szerzőtársai (1997) empirikus kutatásukra támaszkodva arra jutottak, hogy az iparnak a lehető legnagyobb mértékű törődést és igyekezetet kell mutatnia a kockázati tényezők kezelésekor ahhoz, hogy a bizalmat és hitelességet kialakítsa. A törődés és az igyekezet (care and concern) az érintettek számára fontosabbnak tűnik, mint a tudás és szakértelem, vagy kissé meglepő módon, mint a nyitottság és az őszinteség. A kormányzati intézményekbe vetett bizalmat elsősorban ezeknek az

intézményeknek az elkötelezettsége erősítheti. A civil szervezeteket viszont az teheti hitelesebbé, ha demonstrálni tudják szakértelmüket és tudásukat az adott témában. Azt látjuk, hogy mindhárom szektor azon a területen növelheti a beléje vetett bizalmat és erősítheti hitelességét, ha azokon a területeken fejlődik, amelyben tradicionálisan a leggyengébb.²⁶

Gyakori kockázatkommunikációs eszköz, hogy a szakértők „objektív adatokkal” próbálják rádöbbszteni a laikusokat arra, hogy az általuk követett elutasító magatartás valótlan tényeken alapul. Az összehasonlító kockázatreprezentáció eszköze, amikor statisztikai adatok (például halálozási statisztikák, baleseti statisztikák) bemutatásával, illetve összehasonlításával próbálják meggyőzni a lakikusokat eddigi észlelésük helytelenségéről, néha pont a kívánt hatás ellenkezőjét, haragot, még nagyobb ellenállást válthat ki (Covello et al., 1988). Hiába érvelünk ugyanis azzal, hogy két szál cigaretta elszívásának a kockázata nagyobb, mint 50 évig egy atomerőmű 10 kilométeres környezetében élni, a befogadó közönség minden bizonnyal támadni fogja ezt az érvelést. A cigarettázás önként vállalt kockázati tényező, amelynek hatásai többé-kevésbé ismertek az emberek számára, az atomerőművek kockázatai azonban nemigen ismertek, és vállalásuk sem feltétlen önkéntes (vö. a korábban bemutatott pszichometriai elméletekkel). A korábban bemutatott telepítési problémák sokszor a hatékony kockázatkommunikáció korlátait is megmutatják, és azt sugallják az érintettek információkkal történő bombázása sem mindig jelent megoldást.

A kockázatkommunikáció koncepcióinak középpontjában általában a szakszerű tájékoztatás áll, amely úgy tűnik, csakugyan alapfeltétele a bizalom erősítésének. A morális kérdések tárgyalásánál már szoltunk viszont arról, hogy az egyoldalú kommunikáció feloldása, és az érdekcsoportok bevonása sokat lendíthet az adott létesítmény telepítésének az ügyén. A már szintén említett Kooperatív Diskurzus módszere (Schneider et al., 1998) három lépcsőben igyekszik áthatalni a szakértők és a laikusok közötti határvonalon, és megvalósítani a helyi emberek részvételét a

²⁶ Vagy legalább is ez a sztereotípiák alakult ki a fenti három szektorról: az ipart nem érdekli a természeti környezet, és kevés figyelmet szentel a környezeti kockázatoknak; az állami intézmények nem képesek a hosszú távú gondolkodásra, elköteleződésre; a civil szervezetek pedig nem rendelkeznek megfelelő szakértelemmel „tudományos” területeken. A kutatás eredményei lehet, hogy csak a jól ismert sztereotípiákat igazolják vissza. Az viszont valószínűsíthető, hogy a kialakult negatív sztereotípiákat enyhíteni tudó kommunikáció sikeres eszköz lehet a szereplők kezében.

döntéshozatali folyamatban. A többször sikerrel alkalmazott technika első lépéseként a különböző érdekcsoportok által vallott érdekeket, elvárásokat, értékelési szempontokat gyűjtik össze. Ezután azonosítják a különböző alternatívák hatásait és konzekvenciáit – ezt a fázist külső szakértői csoportok végzik. A harmadik lépcsőfokot a társadalmi döntés jelenti: laikusokból véletlenszerűen választott „esküdtek” választanak a vázolt alternatívákból. Az utolsó fázisban az érdekcsoportok csak tanúként vannak jelen, a döntésbe nem szólhatnak bele, ugyanakkor tájékoztatják, illetve felkészítik a résztvevőket. A Kooperatív Diskurzus módszere mellett természetesen más részvételi technikákkal is lebonyolítható az érintettek bevonása a telepítési döntésekbe – ezekről a technikákról részletesen lásd Pataki György (2007) összefoglaló munkáját.

2.6.2. A kockázatkommunikációs megközelítést ért kritikák

A kockázatkommunikáció különböző korlátainak egy részét már a dolgozat korábbi részeiben feltártam, most itt egy-két olyan szempontra hívnám fel a figyelmet, amely általában kétségessé teszi a kommunikáció sikerét egy nemkívánatos üzem telepítésekor. Sokszor annak a kommunikátornak kellene hitelesen közreadnia a létesítményre vonatkozó információkat, aki a legmotiváltabb abban, hogy a tervezett beruházás megvalósuljon. Miközben saját jogászai bombázzák olyan érvekkel, hogy csak a lehető legkevesebbet árulja el a tervezett fejlesztésről, hogy később minél kisebb eséllyel lehessen ezeket az információkat a telepítő ellen fordítani, addig egyre több jogszabály követeli meg tőle a pontos és teljes körű tájékoztatást. Nem naivítás-e feltételezni, hogy a telepítő minden információt megoszt az érintettekkel egy a legtöbbször végletekig kiélezett helyzetben, amikor tudja, mindig lesz néhány érintett, aki, tegyen és mondjon bármit, úgy sem fog hinni neki (Committee on Risk Perception..., 1989)? A hiteles tájékoztatásra vonatkozó ajánlások, azt látjuk, általában nem valósulnak meg a valós telepítési döntések során, leginkább azért, mert túl sok, egymásnak legtöbbször ellentmondó érdek feszül egymásnak.

William Freudenburg a telepítési döntések sikerét alapvetően három tényezőtől teszi függővé: milyen létesítményről van szó, milyen döntéshozatali folyamatot alkalmaznak a telepítés során, és végül hova kívánják telepíteni, azaz a helyszín milyen közösségi sajátosságokkal bír (Freudenburg, 2004). A létesítmények eltérő megítéléséről szóltam a megközelítéseket felvezető részben: feltártam, hogy különböző létesítmények elutasíthatósága eltérő lehet, azok tényleges veszélyességétől és az észlelt kockázatok mértékétől is függ. Utóbbi különbségre világított rá az eltérő kockázatpercepciók tana, amely alapvetően pszichológiai magyarázatokkal szolgál a telepítési döntések kudarcaira. Az elmúlt évtizedekben úgy tűnt, a döntéshozatali folyamat finomításával ezek a kudarcok elkerülhetők. A befogadó települések, régiók kompenzálása, a méltányos telepítési folyamattal kapcsolatos elvárások kielégítése, a kockázatok párbeszéden alapuló kommunikációja mind olyan eszközök, amelyek a kudarcokból levont tanulságok elemzése után születtek. Az új évezred kezdetén bebizonyosodott, hogy egyik vázolt eszköz sem jelent csodaszert a telepítési problémára, szinte mindegyik újabb – gyakorlati, morális stb. – problémákat vet fel.

A telepítési döntéseket övező társadalmi konfliktusok problémája ugyanis túlmutat egy-egy sikertelen telepítési döntés keretein. Egyfelől a helyi közösségek struktúrája, politikai aktivitása, másfelől az egész társadalom hozzáállása, értékrendje rendkívüli módon leszűkíti a telepítők mozgásterét, és számos esetben előrevetíti a telepítési döntések kudarcát. Az is megfigyelhető, hogy egy-egy megközelítés neves szerzői egyre többször publikálnak olyan tanulmányokat, amelyek a társadalmi tényezők szerepét hangsúlyozzák. Az eltérő kockázatpercepciók egyik fő teoretikusának számító Paul Slovic a kilencvenes években a kockázatesztelés pszichológiai kérdései mellett már elsősorban a társadalmi berendezkedéseknek, mozgalmaknak és a médiának a kockázatok percepciójára gyakorolt hatását kutatta (Slovic, 1993; Slovic, 1999). Howard Raiffa, aki korábban a technokrata megközelítés egyik legfeltétlenebb híve volt, kutatótársaival az elmúlt évtizedben a társadalmi igazságosság és a környezetvédelmi rasszizmus kérdéseit vizsgálta, és próbálta beépíteni döntési modelljébe (Field et al., 1996). A különböző megközelítések képviselői, úgy tűnik, nem tudják megkerülni a telepítési döntésekkel kapcsolatos szociológiai tárgyú felvetéseket. A doktori kutatásom során éppen ezért kiemelt hangsúlyt helyeztem a kockázatok társadalmi meghatározottságának vizsgálatára, illetve magam is azt vallom, hogy a telepítési döntések kudarcai, az azokat övező

konfliktusok nem érthetők meg a társadalmi környezet, az intézményrendszerek, a kultúra stb. vizsgálata nélkül. Nem vitatom, hogy a korábban feltárt megközelítések gazdagítják a terület eredményeit, mégis úgy vélem, hogy inkább csak árnyalják azt a képet, amelyet a szociológiai kutatások kirajzolnak.

Rövid összefoglalóban, bár törekedtem a teljes szakirodalmi spektrum bemutatására, nem érinthettem minden alternatív megközelítést, azok összegzése több disszertációnyi terjedelmet megtöltött volna. (A következő oldalon táblázatos formában összegeztem a hat megközelítést.) Így az összefoglalóból kimaradt a tranzakciós költségek gazdaságtanának eszköztárával dolgozó érvrendszer bemutatására, amely a negatív externáliák kezelésére, internalizálásának kérdésére helyezi a hangsúlyt, de nem foglalkoztam a konfliktusok tárgykörére fókuszáló megközelítéssel sem, amely a telepítések körüli konfliktusok lélekrajzával, annak általános leírásával foglalkozik. Bár a különböző problémákat igyekeztem logikus keretrendszerben bemutatni az előző oldalakon, azok általában nem önmagukban jelennek meg, hanem együtt – egymást sokszor erősítve a telepítési döntések során.

2. táblázat: A telepítési probléma eltérő megközelítései - összefoglaló táblázat

	Technokrata megközelítés	Eltérő kockázatpercepciók	Kompenzációs modellek	Morálfilozófiai megközelítés	Szociológiai megközelítés	Kockázat-kommunikáció
Legfőbb megállapítás	A telepítés többledimenziós döntés, ahol cél az optimális alternatíva kiválasztása technikai jellemzők alapján	A szakértők kockázatbecslései nem egyeztetettek össze a laikusok kockázat-percepciójával	A telepítési probléma a megfelelő kompenzációs szintek feltárásából áll, amellet az érintettek elfogadják a létesítményt	A tiltakozók az érintettek kizárását és a kockázatok igazságtalan elosztását utasítják el	A telepítés során észlelt kockázatok nem függetlenek a társadalmi normáktól, kultúrától, intézményektől	A telepítési probléma alapvetően kommunikációs kérdés
Fő kutatási eredmények	- várható hasznosságok kalkulációja - szűrő-modellek alkalmazása - szakértőkbe vetett bizalom - több lépcsős modellek - kifejlesztése	- A laikusok kockázatszelése a kockázatok ismertségétől és felfelmetességétől függ - Heurisztikák használata a kockázatbecslés során - Kis valószínűségek torzított észlelése	- Aukciós mechanizmusok kifejlesztése (fizetési hajlandóság feltérképezése) - Kompenzációs csomagok kialakítása - A kompenzáció mértékét az észlelt kockázat határozza meg	- Az utilitarista modellek megkérdőjelezése - A kockázatok igazságos elosztásának problémája - Hangsúly a méltányos döntési folyamaton - Környezetvédelmi igazságosság és rasszizmus jelensége	- Társadalmi bizalmatlanság - Stigmatizált iparágak és helyszínek - Kulturális szerepe - Intézményi standardok kialakítása - Politikai folyamatok - Rendszergondolkodás szükségessége	- A bizalom és a hitelesség megteremtésének kérdései - Objektív adatok kommunikációja - Szakszerű tájékoztatás - Kooperatív diskurzus
Legfontosabb kritikák	- Egységesen elfogadott módszertanok hiánya - Bizonyos tudásformák kizárása az elemzésből - Dimenziók összemérése kétséges	- A pszichometria modellek tényezői csak kis mértékben magyarázzák a kockázatszelést - A negatív kockázat-percepció nem feltétlenül vezet elutasításhoz - A szakértői becslések is korlátozottak - Nem létezik objektív kockázat	- A befogadók megvesztegetésnek érzékelik „Félelmetes” kockázatoknál nem nagyon működik - Az érintetteket gyanakvóvá teheti - Az élet értékét fejezi ki monetáris formában, amely morálisan vitatható	- A környezetvédelmi rasszizmus koncepciója erősen amerikai gyökerű - A deliberatív technikák sem feltétlenül vezetnek a konfliktusok feloldásához - A versengő morálfilozófiai iskolák között nem lehet igazságot tenni	- A megközelítés nem alkot egységes egészet, különböző elméletek laza halmaza - A különböző felvetések egyenként nem magyarázzák a telepítési döntések kudarcait	- A tájékoztatás az érintettek bevonása nélkül méltányossági aggályokat vet fel - Az eltérő érdekeltségek feloldása lehetetlennek tűnik

3. A telepítési döntések magyarországi sajátosságai

Magyarországon a telepítési döntéseket övező környezeti konfliktusok és az eltérő kockázatészlelések elsősorban a környezetszociológia égisze alatt kutatják. Ezt támasztja alá, hogy a témát feldolgozó hazai publikációk tekintélyes része a *Társadalomkutatás* című szociológiai folyóiratban jelent meg. Mindazonáltal a környezetszociológia területén eddig kevés összegző munka született. Ez alól lehet kivétel az Albert József és Farkas János szerkesztésében megjelent *Környezetszociológia* egyetemi jegyzet (Albert–Farkas, 2001), és ide sorolhatjuk még Szirmai Viktória magyar viszonyokat feltáró művét (Szirmai, 1999a). Utóbbi tanulmány külön fejezetet szentel „az átmenet környezeti társadalmi konfliktusainak”, amelyben a szerző a konfliktusok lehetséges tipizálására ad javaslatot, feltárja a konfliktusok szerepét és bemutatja azok megelőzésének lehetőségeit (Szirmai, 1999b). Szirmai öt klaszterbe sorolja a környezeti konfliktusokat, ezek (1) a természeti környezeti értékek védelmében kialakuló konfliktusok, (2) a konkrét környezeti károk ellen irányuló tiltakozások, (3) a hulladékok körüli környezeti konfliktusok, (4) a városfejlesztési beavatkozások és (5) az infrastrukturális beruházások. Saját kutatásom szempontjából ez a tipológia különös fontossággal bír, ennek kifejtésére a kvalitatív empirikus kutatásom módszertanának bemutatásánál még visszatérek.

Korábban jellemzően döntéseméleti kutatók vizsgálták ezt a területet, amelynek a háttérében az állhat, hogy az esetek elemzésekor azok konfliktusos jellegét, megoldásaik problémáit domborították ki (Nováky, 1989; Faragó–Vári, 1989). Szíjártó Zsolt (1998) szerint alapvetően két vonulat különíthető el a nyolcvanas és a kilencvenes évek kutatási irányzataiban. Egyrészt megjelenik a kockázatpercepciókkal teoretikusan foglalkozó, inkább elméleti fókuszú megközelítés, valamint egyre nagyobb teret hódít az esettanulmányokkal operáló, a leíró döntésemélet felfogásmódjára építő kutatói gyakorlat. A hazai szakirodalomra jelenleg erőteljesen jellemző az esettanulmány kutatási módszertanra támaszkodó megközelítés. Sikeres és kevésbé sikeres esetek feltárása történt meg mind a nyolcvanas, mind a kilencvenes években, igaz a sikeres döntések egyelőre kevésbé hívják fel magukra a kutatók figyelmét (és úgy tűnik, számosságuk is kisebb).

A környezetszociológiai irányultságú kutatási irányzat mellett a telepítési döntések hazai kutatásában egy döntéelméleti témakör is hangsúlyosan megjelent: a kockázatoké. Úgy tűnik, a telepítési döntéseket övező konfliktusokat számos esetben magyarázhatjuk az eltérő kockázatpercepciók kialakulásával, illetve meglétével. Éppen ezért nagyon sok kutató foglalkozott azzal a problémával – és ezt én sem akarom megkerülni –, hogy milyen okok vezetnek ahhoz, hogy technikai értelemben vett azonos mértékű kockázatot a barikád ellentétes oldalán állók gyökeresen eltérőnek látnak. A kockázatkutatás és a pszichológia összekapcsolódása rendkívül termékenynek bizonyult, ez a kutatási irány több a döntéelméletben is elismert kutatót termelt ki nemzetközi szinten és Magyarországon is. A kockázatok vizsgálata ugyanakkor nem idegen a szociológiától sem, hiszen a kockázatkutatásnak olyan irányzatai kezdtek kialakulni, amelyek a kockázatok társadalmi meghatározottságáról beszélnek, és különböző társadalmi folyamatokban látják a kockázatokat konstruáló erőket. A kockázatok így nem önmagukban létező tényezők, hanem a társadalmi kontextusban nyernek értelmet.

3.1. Elméleti írások

Bár Szijártó Zsolt a teoretikus-empirikus dichotómiát elsősorban a nyolcvanas évek kutatásaira értette, ez a fajta kettősség továbbra is fennmaradt, igaz, az elméleti munkák száma kevesebbnek tűnik a leíró, gyakran intenzív terepmunkára épülő kutatásokkal szemben. Az elméleti megközelítések tekintélyes része a kockázatok irodalma felől érkezik. Elsőként Kindler József nevét kell megemlítenünk, aki több területen alkotott maradandót a magyar társadalomtudományok történetében, többek között ezek közé tartozik a döntési tudományok meghonosítása a hazai tudományos közéletben és a felsőoktatásban (Kindler, 1989; Kindler, 1991). A döntéelmélet felől közelítve valószínűleg ő tette le az alapokat, amelyek a kockázatok, illetve szűkebben a környezeti kockázatok érintették (lásd például Kindler, 1987; Kerekes–Kindler, 1996). Korai munkáiban olyan fogalmakat vezetett be a magyar szakirodalomba, mint az objektív és szubjektív kockázat, és igen érzékenyen viszonyult a kockázattal összefüggő etikai kérdésekhez. Kerekes Sándor nevéhez köthető az endogén és exogén kockázatok elkülönítése a kockázatokkal foglalkozó

magyarországi tudományos diskurzusban. Míg előbbi természettudományos módszerekkel írható le, az exogén változók között megtalálhatjuk a környezetvédelmi infrastruktúra fejlettségét, a felelősségi viszonyok meglétét vagy hiányát, illetve a politikai, intézményi környezetet is (Kerekes, 1988).

Dessewffy Tibor (2004) a kockázatok tipizálása mellett a késő modernitás és a kockázatok összekapcsolására tesz kísérletet. Munkájában a késő modernitáshoz hét kockázattípust rendel (környezeti kockázatok, életstílus kockázatok, orvosi kockázatok, a személyközi viszonyok kockázata, gazdasági kockázatok, közbiztonság – kiszámítható bűnözés, terrorizmus és végül a technológiai kockázatok) jelezve, hogy a kockázatoknak egészen új minősége jelent meg a XX. század végére. Támaszkodva Beck és Giddens munkáira, hangoztatja, hogy társadalmunk kockázattársadalommá vált, amelyben a kockázatokkal való szembenézés, az azok csökkentésére irányuló kísérletek paradox módon újabb kockázatok eredményeznek. Noha Dessewffy következetesen tagadja, hogy társadalmunkat uralják az ökológiai „zöld” kockázatok, legtöbb példáját ebből a gondolatkörből veszi. Mégis, a posztkommunista társadalmak (így a magyar is) kockázateszlelését vizsgálva megjegyzi, hogy a rendszerváltás során az embereknek több területen is a kockázatt vállaló ember éthoszával kellett megbarátkozniuk.

Szűjártó Zsolt előbb említett elméleti tanulmányában (1998) szintén elsősorban a külföldi szakirodalom ismertetésére és klasszifikálására vállalkozik. Dessewffyhez hasonlóan ő is kiemelt figyelmet fordít Ulrich Beck munkáira, de emellett más kutatási irányzatokat is bemutat a kockázat nemzetközi irodalmából. Ilyen például a korábbiakban már említett Chauncey Starr megközelítése, amelyben a kockázatok társadalmi elfogadására összpontosít, vagy az elsősorban Paul Slovic nevével fémjelvezhető pszichológiai-kognitív irányzat, amely a kockázat szubjektív tényezőit próbálja azonosítani. Mellettük külön teret szentel Mary Douglas munkásságának, aki Aaron Wildavsky-vel közösen megalkotta a kockázatok kulturális elméletét, utalva azok konstruktivista jellegére, kulturális meghatározottságára. Lényegében Szűjártó munkájával rokon Faragó Klára és Vári Anna összefoglaló munkája is (2005), amely a *Döntéselmélet* című kötetben jelent meg. Tekintettel arra, hogy a *Döntéselmélet* című könyv (Zoltayné Paprika, 2005) elsősorban az egyetemi oktatás számára íródott, Faragó és Vári munkája szintén különböző megközelítéseket

hasonlít össze: a kockázat technikai, gazdasági, a már említett pszichológiai és a szintén röviden jellemzett kulturális, antropológiai elméleteket veti össze a könyv kockázatokkal foglalkozó fejezetében. Az összevetés alapja Renn kockázatkoncepciója, akinek egy másfajta taxonómiáját egyébként tanulmányában Desseffwy is átveszi. Faragó és Vári kutatási érdeklődésénél fogva gyakran merít a környezeti kockázatok eseteiből (erről a kutatási irányzatról lásd később), és a kockázatkommunikációról szóló részek megírását is valószínűleg ezek a kutatások inspirálták.

A valószínűségalkotás pszichológiai kérdéskörével foglalkoztak Engländer Tibor és kutatótársai elsősorban a 80-as és a 90-es években (Faragó–Engländer, 1987; Engländer, 1999). Kutatásaik hazai környezetben is megerősítették azokat az eredményeket, amelyekre amerikai kutatók jutottak hasonló jellegű vizsgálódásaik során (Faragó–Vári, 1989), és ezekkel az összehasonlító felmérésekkel lehetővé vált a csatlakozás a nemzetközi kutatói hálózatokhoz. Úgy tűnik, a kockázatkutatás területén született hazai elméleti írások erősen kötődnek valamelyik neves nyugat-európai vagy amerikai társadalomtudós munkáihoz. Szociológusok, pszichológusok, antropológusok és közgazdászok (pl. Giddens, Beck, Renn, Slovic, Douglas, és Kunreuther) műveire építenek az itthoni kutatók, és sokszor ezeknek a továbbfejlesztésére tesznek kísérletet.

3.2. Az esettanulmány-feldolgozás – a magyarországi kutatások domináns módszertana

Az esettanulmányokra épülő kutatási módszertanok különösen nagy népszerűségnek örvendenek a környezeti konfliktusokkal terhelt telepítési döntések kutatásánál, nemcsak Magyarországon, hanem a világ számos részén, ahol ilyen jellegű kutatásokat folytatnak. A módszertan népszerűsége nem véletlen. A kutatóknak a legtöbb telepítési döntés esetében számos nézőponttal kell szembenézniük (erre utal Vecsenyi János is egyik munkájában, amelyben Kuroszava híres opusához, a Vihar kapujában c. film építkezéséhez hasonlítja a telepítési döntésekhez kapcsolódó esetleírások felépítését – ahol a különböző szereplők eltérően élik meg és adják elő saját történetüket (Vecsenyi, 1988)). A sok látásmód, eltérő motivációjú szereplő

nehézzé teszi egy jól operacionalizált kvantitatív kutatás megtervezését és lefolytatását. A kutatást tovább nehezíti, hogy a vizsgált jelenség nagyon nehezen választható el az őt körülvevő kontextustól (ha elválasztható egyáltalán), amely szintén kvalitatív kutatási módszertanok (azon belül is leginkább az esettanulmány-feldolgozásra) választására sarkalhatja a kutatókat (Yin, 1994).

A környezeti döntéseket középpontba állító kutatások Magyarországon a 80-as években indultak meg. A korszak legfontosabb esete, a már a bevezetőben is említett *Bős-Nagymarosi vízlépcső* építése körüli konfliktus (Havas, 1988; Fleischer, 1992), de sok vitát váltott ki a dorogi veszélyeshulladék-égető telepítésének ügye is (Vecsenyi, 1988). A fenti problémák a magyarországi helyzet egy igen fontos aspektusára hívják fel a figyelmet: az esetek olyan történelmi pillanatban kulminálódtak, amely meghatározta további sorsukat. Ahogy Fleischer Tamás fogalmaz: „A vízlépcső, a betonból készített monstrum elkerülhetetlenül a mindenre keresztülgázoló politikai hatalmat, a totalitárius párturalmat jeleníti meg” (Fleischer, 1992: 44). A gát elleni tiltakozás egyszersmind rendszerellenes demonstrációnak is minősült, így a konfliktus más értelmezést nyert a nyugat-európai, illetve észak-amerikai konfliktusokhoz képest. A lakossági véleménynyilvánítás kizárása a környezetvédelmi döntéshozatali folyamatokból a nyolcvanas évek végére tarthatatlanná vált. A rendszerváltás környéki telepítési konfliktusok egyik legfontosabb jellemzője az a dinamikusan változó intézményi, politikai, jogi és társadalmi környezet, amely a nyugat-európai kutatásokban kevéssé vagy egyáltalán nem jelenhetett meg, tovább erősítheti abbéli vélekedésünket, hogy a társadalmi intézményrendszerek (vagy azok hiánya) nagyban befolyásolják az ilyen jellegű társadalmi konfliktusok lefolyását. A bős-nagymarosi eset azonban számos más tényezőre is rávilágított. Egyrészt kiderült, hogy a központi politikai hatalom szereplőinek kötékhúzása sokszor a konkrét ügyekben is megjelenik, és felülírja a szakértői megfontolásokat. Másrészt tekintettel arra, hogy Csehszlovákiával, majd később Szlovákiával kellett volna rendezni az eltérő álláspontokat, egy új nemzetközi dimenzióval is gazdagodott az egyébként is súlyos konfliktus. A két ország történelmileg is igen terhelt, felhőtlennek semmiképpen sem nevezhető kapcsolatát tovább árnyékolta a vízlépcső ügye. A nemzeti kormányok sokszor saját belpolitikai céljaik eléréséhez használták fel a duzzasztógát ügyét, anélkül, hogy törekedtek volna a megoldás elérésére. Évtizedekkel később hasonló dilemma jelenik meg a

verespataki aranybánya körüli telepítési konfliktusban, amikor a magyar állam az ügy érintettjeként lépett fel.²⁷

A nyolcvanas évek másik nagy médianyilvánosságot kapott ügye a *dorogi veszélyeshulladék-égető* telepítésének problémája. Az eset végigkíséri az egész évtizedet, és abban az értelemben mindenképpen elűt a vízlépcső ügyétől, hogy hasonló problémákat jelenít meg, mint amilyenekkel a nyugat-európai, illetve észak-amerikai irodalmak feltárásakor találkoztunk. A Kőbányai Gyógyszergyár tervét, mely szerint a Budapesthez közeli Dorogon kellene felépíteni a veszélyes hulladék égetőt, a településen nagy ellenállás fogadta. A városban már akkor is több szennyező üzem működött (gyógyszergyár, hőerőmű és brikettgyár), amelyek jelentékeny mértékben terhelték a helység környezetvédelmi állapotát. A lakosok féltek, hogy egy újabb szennyező létesítmény megjelenése tovább rontaná az amúgy is kedvezőtlen egészségügyi viszonyokat. A felajánlott kompenzációs csomagok ellenére a tiltakozók kitartottak, amely számos kérdést vetett fel. Bebizonyosodott, hogy a lakosság és a szakértők ismeretei nagymértékben eltérnek egymástól, és a referenciapontjaik is különbözőek. A felek közötti bizalmatlanság és értékrendbeli különbség tovább mélyítette a konfliktust (az eset részletesebb leírását lásd Vári et al., 1987 és Vecsenyi, 1988). Jól látszik, hogy Dorogon éppen azok a problémák merültek fel, amelyekre a nemzetközi szakirodalom is hivatkozik (környezetvédelmileg már amúgy is terhelt területek további szennyezése és annak morális kérdései, a kompenzációval szembeni fenntartások, illetve a kockázatpercepciókban meglévő különbségek).

Az akkumulátor hulladékok feldolgozásának ügyét több munka is feldolgozta, igaz az egyes esettanulmányok az esetsorozat más-más szakaszával foglalkoztak (Szirmai, 1999b; Szántó 2005; Szántó 2008a), illetve a Budapesti Corvinus Egyetem oktatásában mint oktatási esettanulmány is szerepel (Szabó–Szabó, 1996; B. Andrási et al., 1999). Az évtizedeken át húzódó ügy a magyar telepítési döntések állatorvosi

²⁷ A nagy sajtóvisszhangot kiváltó eset kapcsán még csak igen kevés tudományos igényű reflexió született, így itt most az ügy részletesebb bemutatásától és elemzésétől eltekintek. Nistor Laura és Kovács László Attila tanulmánya (2004) alapján ugyanakkor leszögezhetjük, hogy a telepítési problémák kapcsán tárgyalt különböző megközelítések közül számos megjelenik az ügyben: a gazdaságilag elmaradott térség felvirágoztatásával érvelő beruházók és politikusok állnak szemben a kockázatok miatt aggódó helyiek, civilek és más érdekcsoportokkal (köztük a magyar kormánnyal) szemben. A romániai pártpolitikai csatározások, hasonlóképpen a Bős-Nagymarosi vízlépcső ügyéhez – rányomták a bélyegüket a konfliktus alakulására.

lovának tekinthető, amely jól példázza az elkövethető döntéshozói hibák szinte mindegyikét, és arra is rávilágít, hogy milyen intézményi, politikai és társadalmi hatások befolyásolják a nem kívánt létesítmények megépítésének ügyét. A hulladékkumulátor-feldolgozó megépítése abban az értelemben tipikus NIMBY jelenségnek tekinthető, hogy a magyar társadalom többsége elfogadja annak szükségességét (arról nem beszélve, hogy nemzetközi egyezmények sem nézik jó szemmel a veszélyes hulladékok határokon keresztül történő szállítását), de helyi szinten a terv minden alkalommal heves ellenállásba ütközött. A tiltakozást kiváltó okok azonban nem voltak mindenütt egységesek. Gyöngyösön elsősorban az alkalmazandó technológiát kifogásolták, illetve a terület már amúgy is magas környezeti terheltségére hivatkoztak, Komlón ugyanakkor a környező települések ellenakciói ítélték kudarcra a használtakkumulátor-feldolgozó tervét, akik úgy látták, a terheket a komlóiakhoz hasonlóan nekik is viselniük kell, a hasznokat azonban kizárólag a befogadó település tagjai élvezhetik (helyi adók, munkahelyek). A Tokaj-hegyalja kapujában meghúzódó Monokon pedig azért nem tudták megépíteni a létesítményt, mert a környék borosgazdái veszélyben érezték a tokaji borok jó hírét, és tiltakozó akcióikkal megghiúsították a feldolgozó létesítését. Bár a kiváltó okok különbözőek, az eseteket az mégis összekapcsolja, hogy általában valamilyen koalíció megalakulása, a helyi érdekek összekapcsolódása tudta sikeresen megakadályozni a létesítmények megépítését (Szirmai, 1999b), illetve Monokot leszámítva ismét azzal szembesülhettünk, hogy a beruházók szívesen választanak olyan helyszíneket tervezett létesítményük számára, amelyek már addig is befogadtak (vagy önként vagy kényszerből) valamilyen veszélyes üzemet. A könnyebb ellenállás irányába való elmozdulás racionálisan érthető, de a kudarcokat tekintve, illetve a már tárgyalt morális problémákat nézve erősen megkérdőjelezhető. A monoki eset leírásában tetten érhetjük a stigmatizáltságtól való félelmet is, a tokaji gazdák – valószínűleg joggal – tartottak attól, hogy termékeik kevésbé lesznek kelendők a piacon, ha kiderül, hogy a borvidék környezetében használtakkumulátor-feldolgozó működik.²⁸

²⁸ A monoki veszélyes akkumulátor hulladék feldolgozó üzem telepítésekor „Csernobilt is biztonságosnak hittük” címmel jelent meg cikk az egyik helyi sajtóorgánumban (Szántó, 2008a). A készülő beruházást gyakran hasonlították olyan létesítményekhez, amelyeknek ugyan nem sok köze van a hulladék-feldolgozóhoz, mégis olyan élményeket hív elő, amely megbélyegzi a felépítendő üzemet (lásd még a hozzáférhetőségi heurisztikánál leírtakat az eltérő kockázatpercepciókról szóló alfejezetben).

Az esettanulmányokra támaszkodó kutatási programok egyik legrangosabb hazai képviselője Vári Anna, aki kutatói munkásságának egy meghatározó szeletét a telepítési döntések körüli környezeti konfliktusok kutatásának szentelte, illetve a hozzájuk kapcsolódó kockázatpercepciókat vizsgálta. Munkái végigkísérik a hazai környezeti konfliktusok emblematikus eseteit: az M0 autópálya építése körüli botrányokat (Vári, 1994), a 2000. évi nagy vihart kavart ciánszennyezés körüli konfliktusokat (Vári et al. 2003), az Ajkai Erőmű beruházása körüli kérdőjeleket (Vári, 2003) vagy a paksi atomhulladék elhelyezésének kérdéseit (Vári–Ferencz, 2006). Vári és munkatársainak publikációi azonban általában nem egy-egy eset pusztán leírásáról szólnak, hanem azokat többnyire tágabb kontextusba helyezik, és az esetek alakulásából általánosabb következtetéseket vonnak le. Ilyen általános érvényű megállapításokat tesz Vári az *M0 autópálya körüli konfliktusokról* szóló írásaiban is (Vári, 1994; Caddy–Vári, 1999). Az M0 autópálya egyébként Lányi András kifejezésével élve végtelen történetnek tűnik (Lányi, szerk., 2001). Az M0 építése 1987 óta folyik, és még napjainkban is vitáktól hangos a környezeti fejlesztése. A beruházás elhúzódása nyilvánvalóan a pénztelenség folyamánya is, de a környezetvédelmi konfliktusok sem elhanyagolhatóak. Az M0 autópálya körüli kudarcok okaként Vári több tényezőt is megjelöl. Az egyik ilyen ok, hogy nem voltak világosak a célok, az általános koncepciók. Másrészt több esetben a tényleges alternatívák hiánya vezetett olyan kényszerpályához, amely nem felelt meg az érintettek számára. Sok esetben volt tapasztalható a nyilvánosság kizárása, a bizalom hiánya, amely sokszor még az ellenző civil szervezetek között is feszültséget szült. A technikai szemlélet uralkodása (a tervezők mindenhatósága), és a kompenzációs csomagok nem megfelelő kezelése (pl. az önkormányzatok „megvásárlása”) szintén az ellenállás erősödéséhez vezetett. Bár alkalmaztak külföldi szakértőket, pr-céget a telepítési döntések meghozatalakor és azok kommunikációja során, de ezek sikere legalább is kétséges volt, Vári szerint a külföldi eszközöknek, eredményeknek magyar viszonyokra történő adaptálása elmaradt. A megállapítások nemcsak az autópálya építésekre vonatkoztathatók, hanem tágabb értelemben a magyarországi telepítési döntésekre igaznak tűntek.

A kockázatok kommunikációja kiemelt kérdés Magyarországon, a kommunikáció módjáról azonban eltérő megközelítések léteznek. A rendszerváltás után a kormányok a jogi intézményrendszer alakításával is segíteni kívánták a hiteles

tájékoztatást a telepítési ügyekben, a jogszabályok alkalmazása azonban sokszor látványosan elmarad. Ezt a problémát illusztrálja a *Bakonyi Erőmű 2003-as ajkai beruházása*, amelynek során a vállalat egy kombinált ciklusú gázturbinás erőművet kívánt létesíteni. Noha a jogszabályokban előírt közösségi tájékoztatás elviekben megtörtént, az elégtelen akciók folyamánként a meghallgatások a látszólagos érdektelenség kudarcába fulladtak, a médiában is közölt információk pedig rendre zavarosnak vagy tévesnek bizonyultak (Vári, 2003). Kiderült ugyanis, hogy az új erőmű nem kiváltani kívánja az elavult, és igen környezetterhelő régi széntüzelésű technológiát, hanem amellet, azt kiegészítve működne. A lakossági tájékoztatás elégtelenségét a létrehozott Szakértői Bizottságban is megjegyezték, a kommunikációs folyamatban azonban alig történt változás.

A Paksi atomerőmű nukleáris hulladékai körüli bonyodalmak tárgyalása jól illeszthető az atomhulladék-tárolók telepítését elemző nemzetközi trendekbe, erre bizonyíték az egyik közelmúltban megjelent tanulmány (Vári–Ferencz, 2006), mely az események összegzésére vállalkozik. Bár a szerzők elkülönülten vizsgálják a kis és közepes aktivitású, illetve a kiégett fűtőelemek és a nagy aktivitású hulladékok elhelyezésének folyamatát, következtetéseik mindkét területre érvényesek. A régebbi múltra visszatekintő kis és közepes aktivitású hulladékok elhelyezésének történetében a pártállami felülről irányított döntések kudarcának szimbólumává vált az ófalui lerakó esete, amelynek során világossá vált, hogy tarthatatlan az a lakosságot teljes mértékben kizáró technokrata szemlélet, amely a hetvenes-nyolcvanas években jellemezte a környezetvédelmi döntéseket (Juhasz et al., 1993; Szíjártó, 1999). Viszonylag pozitív példaként értékelhetjük a Bátaapáti lerakó kiválasztási folyamatát, ahol a környezetvédelmi döntések egy újfajta változatával ismerkedhettünk meg. A szűrőmódszerekre épülő döntési modellben először a geológiai és más technológiai, technikai szempontokból nem szóba jöhető alternatívákat szűrték ki, majd ezek után a lakosság várható fogadtatását kutatták, és utóbbi felmérés után is végeztek szelekciót a lehetséges alternatívák közül. Ezt a modellt érdemes összevetni a Swallow és társai (1992) által javasolt eljárással, amelyet a tanulmány elején írtam le a technikai közelítések tárgyalásánál. A vázolt három lépcsős modell helyett egy szűkebb döntési eljárás valósult meg, Magyarországon a második kör elmaradt (Váriék szerint Bátaapáti mezőgazdasági és rekreációs jellege nem felel meg egy atomhulladék temető beruházáshoz), a

harmadik kör problémái (kompenzáció megállapítása és a befogadó település kiválasztása) azonban élénken foglalkoztatják a befogadó településeket. Váriék megjegyzik, hogy a technokrata modellből a rendszerváltás után érezhetően a piaci modell felé fordult a környezeti döntések modellje, a beruházók felismerték a kompenzációs csomagok jelentőségét és fejlesztették kommunikációjukat, gyakran pr-cégek segítségével. A konfliktusok során sokszor maguk a szenvedő érintettek is ellenérdekeltekké váltak, és sokszor az egyes települések – kiszolgáltatottságuk, gazdasági elmaradottságuk okán – versenyezni kezdtek a hátrányosnak tartott létesítmények befogadásáért (ez viszont már egybevág a Swallow-féle modellel). Elmaradt azonban a társadalmi vita, illetve társadalmi tényezőkhöz való viszonyulás, mint például a nagy aktivitású nukleáris hulladékok temetőjének kiszemelt Boda vagy Bataapáti ügyében. Az is érdekes fejlemény, hogy Boda lakossága már meglehetősen közömbössé vált az újabb és újabb kommunikációs törekvésekkel szemben. Váriék a cikkben röviden bemutatják a paksi kiégett fűtőelemek átmeneti tárolójának az esetét is, amely az Atomerőmű nézőpontjából szintén sikerként könyvelhető el, lévén a tároló megépülhetett az Erőmű térszomszédságában. Ezzel az esettel foglalkozik a szerző egyik korábbi tanulmánya is (Vári, 1996), amelyben a siker zálogaként még a következő tényezőket jelölte meg: (1) tanulás az ófalui eset kudarcaiból, magas szintű politikai támogatás megszerzése, (2) hatékony pr munka, (3) gyenge lábakon álló civil szervezetek az ellenoldalon, (4) a paksiak anyagilag érdekeltek az erőmű működésében, sőt bővítésében is és (5) a lakosság megszokta az erőmű közelségét.

A fenti rövid áttekintésből is kitűnik, a negatív példák bőségesek a telepítési döntések magyar szakirodalmában, sikeres konfliktuskezelés leírásával csak ritkán találkozunk. A sikeres telepítési döntések alacsony arányára világít rá az ilyen ügyekben történt népszavazásoknak a sikertelensége (a népszavazásoknak a telepítési döntésekben betöltött szerepéről lásd részletesebben később). Sikeres eseteket feltáró esettanulmányra lehet példa Joanne Caddy munkája (1999), amely az *Algyinvest Kft. Algyőre tervezett erőmű beruházásának* környezetvédelmi aspektusait vizsgálja, komoly hangsúlyt fektetve a közösségi részvételre, illetve annak az engedélyeztetési procedúrára gyakorolt hatásaira. Az eleinte gyér lakossági tiltakozás a várható negatív következmények felszínre kerülése után intenzívvé vált, amelynek kezelésére eleinte se a beruházó, se az őt képviselő pr-ügynökség nem volt felkészülve.

Szemléletváltásnak és az ügynökség lecserélésének kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy a folyamat iránya megforduljon, és a beruházás végül is elnyerje a hatóságok támogatását. Két, témánk szempontjából fontos folyamánya lehet az algyői esetnek. Egyrészt ismét bebizonyosodott, hogy az ügyek jellemzően nem egy önkormányzathoz kapcsolódnak, sokkal inkább kistérségekhez vagy egész régiókhoz. Az algyői erőmű közelebb volt bizonyos szegedi településrészekhez (Petőfitelep, Baktó, Új-Petőfitelep és Tápé), így a tiltakozók sokkal inkább Szegedről kerültek ki és nem Algyőről. Úgy tűnik a kockázatok elosztásának e problémája több esetben is előkerül a telepítési döntések tárgyalása során. A másik érdekes kérdés a professzionális pr-ügynökség alkalmazása: látszik, hogy szerepük nem elhanyagolható az esetek alakulásánál.

A Veszprém-megyei *Litéren felépített gázturbinás erőmű* telepítése – magyar standardokat tekintve – szintén sikeres telepítési döntésnek tekinthető (Vári, 1999). A kockázatkommunikáció során a fő hangsúlyt a pontos tájékoztatásra helyezték, de a beruházók viszonylagos rugalmasságot mutattak a lakosság igényeinek, kompenzációs törekvéseinek a felmerülésekor. Bár az érintettek széleskörű bevonása elmaradt a döntés során, kialakult legalább egyfajta párbeszéd a helyi érdekcsoportok és a telepítők között.

Újszerű irányzat tagjainak mondhatóak azok a publikációk, amelyek környezeti konfliktusokban olykor személyesen is közreműködő személyek, szervezetek munkái nyomán keletkeznek. Többé-kevésbé ilyen mű az Environmental Management and Law Association (EMLA) által kibocsátott összegző munka, amely a magyarországi hulladékgazdálkodás alakulását veszi górcső alá (Kovács–Sándor, 2004), és részletesen bemutatja a közelmúlt egyik nagy sajtóvilvánosságot élvező esetsorozatát, a pest-megyei regionális hulladéklerakó körüli problémákat, mindemellett technikai, jogi és morális szempontból is elemzi a konkrét eseteket, illetve a problémakört általában. A mű erénye, hogy az esettanulmányok feltárására épülő vonulatot egy újabb eset tárgyalásával gazdagította, és néhol normatív módon segít a helyi konfliktusok résztvevőinek abban, hogy tisztában legyenek jogaikkal, lehetőségeikkel vagy a másik fél lehetséges stratégiáival. Ez a szemlélet természetesen nem meglepő, hiszen az EMLA maga is tevékenyen részt vett ilyen telepítési konfliktusokban a helyiek támogójaként. A munka gyengesége, hogy

kevésbé sikerült egy olyan egységes tárgyalási keretet kialakítani, amely elméleti szinten is gazdagíthatná a környezeti döntésekről szóló szakirodalmat. Valószínűleg a sok szerzőnek köszönhetően az egyes esetek nehezen összevethetőek (nincsen például egységes szerkezetük), és így mélyebb következtetések levonása is nehézkes. Vítathatatlan ugyanakkor, hogy hiánypótló anyag született, amely kézikönyvszerűen használva segíthet a hulladékgazdálkodás hazai útvesztőiben való eligazodáshoz.

Az EMLA kiadványával több szempontból is rokonítható a Lányi András szerkesztésében megjelent „A szag nyomában” (2001) című kötet. A környezetvédelmi kérdésekben ismert aktivista, író, filozófus szerkesztésében megszületett munka minden kétséget kizáróan élvezetes és érdekes olvasmány. Az esettanulmányok bő anyaga kellő empirikus anyagot szolgáltatathatna mélyebb – a nemzetközi és hazai szakirodalomhoz szervesen kapcsolódó és azokra építő – elemzésekhez, azonban ez nem mindig történik meg.

A legfontosabb magyarországi esettanulmányok áttekintése után megállapíthatjuk: a telepítési döntéseket övező konfliktusok kutatásának elsősorban szociológiai gyökerei vannak. Úgy tűnik, a nemzetközi szakirodalom legfőbb vonulatai közül a szociológiai megközelítésnek van a legnagyobb relevanciája Magyarországon. Szinte majdnem mindegyik kutató kifejti, a társadalmi, politikai hatások szerepe megkerülhetetlen a hazai telepítési döntések tárgyalásakor. Megkockáztathatjuk, nem speciálisan magyar, inkább kelet-közép-európai jelenségről lehet szó. A rendszerváltás és a környezeti konfliktusok előretörése egyazon történelmi pillanatban zajlott le, előrevetítve, hogy a pszichológiai és a közgazdasági megközelítések mellett a szociológiai irányzatoknak lesz a legnagyobb szerepe az elemzésekben. Az utóbbi évek esetei ugyanakkor rávilágítanak arra is, hogy a főképp pr-eszközökkel élő közösségi-tájékoztatási programok olykor sikerrel győzik meg a helyieket arról, hogy az adott létesítmény nem jelent veszélyeket a számukra. Ezek a technikák azonban nem helyettesíthetik azokat a participatív módszertanokat, amelyeket napjainkban már a legtöbb nyugat-európai és amerikai kutató ajánl (Vári, 1997).

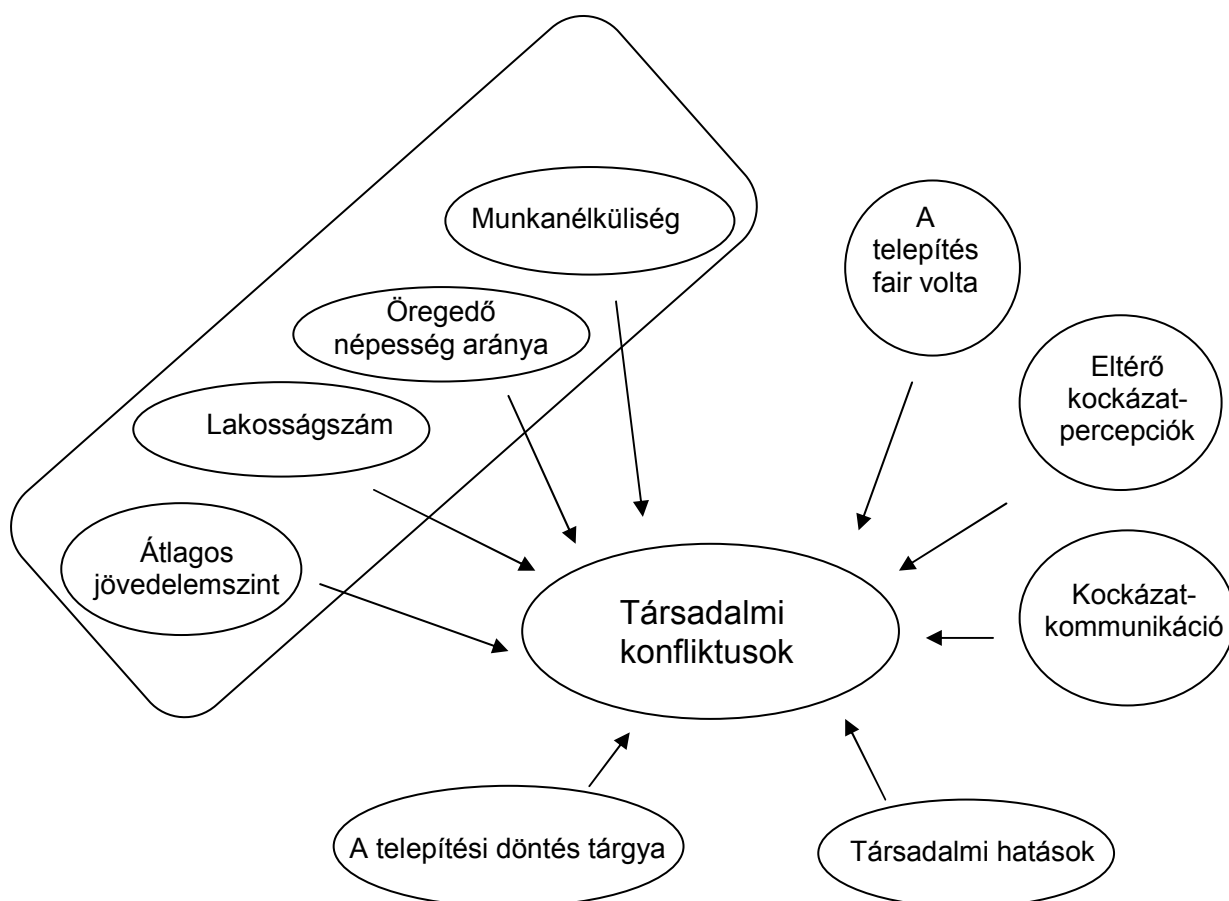
4. A kutatás modellje és hipotézisei

A következő fejezetben röviden bemutatom doktori kutatásom modelljét és az általam megfogalmazott hipotéziseket.

4.1. A kutatás modellje

A disszertáció a telepítési döntések problémáit igyekszik feltárni, ennek megfelelően alakítottam ki azt a kutatási modellt, amely lehetőséget teremt számomra a kutatási kérdés megválaszolására, illetve a hipotézisek igazolására vagy elvetésére.

2. ábra: Kutatási modell

A 2. ábrán vázolt kutatási modellből jól látszik, hogy a telepítési döntéseket övező társadalmi konfliktusokra számos tényező lehet hatással. Egyrészt meghatározóak lehetnek azok a szocioökonómiai tényezők, amelyek a létesítményeket befogadó településeket vagy régiókat jellemzik és természetesen maga a telepítési döntés tárgya. Az ábrán a szocioökonómiai tényezőket (átlagos jövedelemszint, lakosságszám, öregedő népesség aránya és munkanélküliség) grafikailag is összekapcsoltam. Az előbbi tényezők és a társadalmi konfliktusok viszonyát kvantitatív empirikus kutatás során vizsgáltam. A szocioökonómiai tényezők halmazán kívülre az ábrán olyan tényezők kerültek, amelyek véleményem szerint nagyon nehezen operacionalizálhatók egy kvantitatív kutatási módszertan keretében. A döntések igazságosságára vonatkozó álláspontoknak, az eltérő kockázatpercepcióknak, a kockázatkommunikációs megoldásoknak vagy a szociológiai jellemzőknek a konfliktusokra gyakorolt hatását ezért kvalitatív empirikus kutatási módszertannal elemeztem. A kettős módszertan biztosította, hogy egyrészt átfogóbb képet nyerjek a magyarországi telepítési döntések jellemzőiről és azok társadalmi környezetéről, másrészt az egyes esetek mélyebb elemzésével olyan összefüggések feltárása is lehetségessé vált, amelyet kizárólag kvantitatív módszerekkel nem lehetett volna elérni. Egyik módszertani vonulat sem ismeretlen Magyarországon, mindkét esetben korábbi tapasztalatokra támaszkodtam.

4.2. Hipotézisek

A kutatás során – mérlegelve a nemzetközi szakirodalom által feltárt összefüggéseket és a hazai tanulmányok megállapításait és ajánlásait – öt hipotézist állítottam fel. A hipotézisek eltérnek a pozitívista kutatási gyakorlatban megszokott hipotézisektől, amelynek oka elsősorban a választott kutatási módszertan sajátosságaiban rejlik. A megfogalmazott hipotézisek szándékosan részletezettek, és kevésbé konkrétak. A kutatás fontos egységét képezik ugyanis az a feltáró jellegű komparatív esettanulmány, amellyel sokkal inkább problémakörök azonosítása és megértése képzelhető el, és kevésbé szabatosan megfogalmazott állítások alátámasztása vagy elvetése. Bár az előbb jeleztem, hogy doktori kutatásom részét képezte egy kvantitatív kutatás lefolytatása, a kutatás gerincét kvalitatív módszertanok adták, ezt tükrözi a hipotézisek ily módon történő felállítása is. A konkrétabb, jobban megragadhatóbb hipotézisek (mint a *H1* hipotézis) tesztelésére nyújtott lehetőséget a

kvantitatív kutatás, míg a kevésbé megragadható hipotézisek (ilyen például a *H4* vagy *H5* hipotézis) inkább problémafelvetéseknek tekinthetők, amelyek mélyebb megértésére törekedtem a kvalitatív módszertanok alkalmazásával.

H1 Magyarországon a telepítési döntésekkel összefüggő társadalmi konfliktusok olyan régiókra jellemzők, amelyek nagy jövedelemmel bírnak (elsősorban a budapesti agglomeráció), ahol az állampolgárok rendelkeznek a tiltakozáshoz szükséges erőforrásokkal és a civil szervezetek támogatásával.

H2 A nemzetközi szakirodalom áttekintése során bemutatott eltérő kockázatpercepciók kimutathatók a magyarországi telepítési döntéseket övező társadalmi konfliktusok szereplői között, és meghatározó tényezői a konfliktusoknak.

H3 A magyarországi beruházók kockázatkommunikációja az elmúlt évtizedben folyamatosan professzionalizálódott, gyakorlatuk legjellemzőbb eleme különböző pr-technikák alkalmazása.

H4 A nyitottabb, a helyi érdekcsoportok intenzív részvételére számító telepítési döntési folyamatok során nagyobb az esélye a sikeres beruházásnak, mint egy zárt, felülről lefelé irányuló eljárás során, ahol a helyiek csak elszenvedői a telepítési döntéseknek. (Sikeres beruházásnak tekintjük azokat az eseteket, amelyek az érintett felek támogatásával, de legalább is minden fél számára megnyugtató módon valósulnak meg.)

H5 A telepítési problémáknál tárgyalt megközelítések közül hazánkban a szociológiai megközelítéssel magyarázhatók leginkább a telepítési döntések kudarcai és időnkénti sikerei. A társadalmi intézmények, a kultúra, a helyi és az országos politikai tényezők jelentősen befolyásolják a hazai telepítési döntések kimenetét.

5. Kvantitatív empirikus kutatás

A telepítési döntések problémáinak feltárásához először a vizsgált telepítési döntések körét kell feltárni. olyan telepítési döntések kiválasztása és elemzése volt célom, amelyek valamilyen szempontból problematikusak voltak, és így konfliktusszituációt eredményeztek. A telepítési döntések természetrajzát feltáró, sok ilyen döntés vizsgálatára kiterjedő, legtöbbször longitudinális elemzés viszonylag kevés született ezen a kutatási területen, népszerűségük össze sem vethető az esettanulmányokra építő kutatási módszertanokkal. A vizsgált időtáv és földrajzi egység nagy változatosságot mutat az ilyen jellegű kutatásoknál, Eran Feitelson például 20 év (1973-1993) történéseit tekinti át egy agglomerációs övezetben (Feitelson, 2001), míg Paul Mohai és Robin Saha egy hosszabb időtáv (1950-1990) telepítési konfliktusainak tapasztalatait összegzi az amerikai egyesült államokbeli Michigan államban (Saha–Mohai, 2005). Jelen disszertációban nem törekszem ilyen hosszú longitudinális elemzésre, szem előtt tartva a kutatási kérdést, elsősorban a közelmúlt telepítési döntéseit, és az azok nyomán kirobbant konfliktusokat igyekszem górcső alá venni.

Saját kutatásom közvetlen előzménye Szirmai Viktóriának az átmenet környezeti társadalmi konfliktusait vizsgáló kutatása (ennek főbb eredményeiről már volt szó a magyar sajátosságokat taglaló fejezet elején), amelynek eredményeit több helyen publikálta (Szirmai, 1996; Szirmai, 1999a). Szirmai kutatásaiban nem kizárólag telepítési döntésekhez kapcsolódó környezeti társadalmi konfliktusokkal foglalkozott, publikációiban azonban megjegyzi, hogy „egyre gyakoribb konfliktus, amikor várhatóan szennyező vállalatok, gyárak, vegyi anyagokat előállító üzemek, műhelyek felépítése ellen tiltakoznak lakossági csoportok”, illetve „egyre gyakoribbak az olyan esetek is, ahol a lakosság csoportjaiból, az önkormányzatból, a mozgalmakból alakult szövetségek nem járulnak hozzá az újabb településhulladék-tárolók, -égetők stb. kialakításához, de főként veszélyeshulladék-tárolók építése ellen tiltakoznak” (Szirmai, 1999: 68-69). Felismerése a mai napig helytálló, a telepítési döntések körüli konfliktusok napjainkban a környezeti társadalmi konfliktusok legjellemzőbb fajtái. Ez is indokolja, hogy jelen kutatásban a telepítési döntések körüli környezeti konfliktusokra fókuszáljunk. Szirmai korábban már ismertetett

tipológiája fontos támpont volt a kutatás megtervezésénél, ugyanis előzetes kutatásaim arra engedtek következtetni, hogy az általa kialakított klaszterek egy része továbbra is használható, ezek az infrastrukturális beruházások, a városfejlesztési beavatkozások és a hulladékkezelés problémái. Az első két csoportot azonban három új klaszterre cseréltem fel, úgy tűnt ugyanis, ezekkel jobban le lehet írni a feltárandó eseteket. Külön csoportot alakítottam ki a kitermelő iparágaknak és az energiagazdálkodásnak, a szolgáltató egységeknek és egy harmadikat az egyéb ipari létesítményeknek. Ezt a módosítást elsősorban az indokolta, hogy a jelen elemzésben egy szűkebb mintát, a telepítési döntésekhez kapcsolódó környezeti konfliktusokat elemzem.

Joggal tehetjük fel a kérdést, mi indokolta Szirmai Viktória kutatásainak folytatását? Az ő kutatásai 1998/99-ben véget értek, és abba csak olyan esetek kerültek bele, amelyek addig nyilvánosságra kerültek (ilyen volt például a monoki használtakkumulátor-feldolgozó vagy a garéi veszélyeshulladék-égető 1998-ra kulminálódó ügye). Az azt követő időszak eseteit, tudomásom szerint, egyetlen kutatás sem tárta fel összességében, igaz, számos esettanulmányt (vagy esettanulmányok gyűjteményét) közzétettek a témakörben, amelyről az irodalmi összefoglalóban már értekeztem. A 1998-2007-ig terjedő időszak eseteinek a feltárása és összevont elemzése így egyrészt arra is lehetőséget adott, hogy korábbi időszakokkal összevessem az eredményeket, és eldönthessem a rendszerváltás első éveinek környezetvédelmi döntéseit felváltották-e hatékonyabb döntéshozatali folyamatok, sikeresebbé váltak-e az addig igen sok problémával terhelt telepítési döntések. Az esetek gyűjtése azonban további lehetőségeket is nyújtott. 1999-től kezdve a Belügyminisztérium Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivatala a helyi népszavazásokról pontos nyilvántartással rendelkezik (Nagy–Tamás, 2004), így egy olyan almintával is rendelkeztem a telepítési döntésekre vonatkozóan, ahol helyi referendumon döntöttek (vagy a népszavazás érvénytelensége esetén nem döntöttek) az adott terv, beruházás megvalósulásáról. Vizsgálódásaim azt mutatták, hogy az alminta elemzése tovább gazdagította a kutatást. Végül fontosnak tartom megjegyezni, hogy olyan leíró statisztikákat készítettem, amelyek fontos összefüggésekre világíthattak rá a telepítési döntések terén, és amelyek a korábbi hazai elemzésekben eddig nem jelentek meg.

5.1. A kvantitatív kutatás módszertana

A környezeti konfliktusokkal terhelt telepítési döntések maradéktalan összegyűjtése első látásra lehetetlen feladatnak tűnik. Az adatgyűjtéskor elsősorban az országos média által közzétett anyagokra támaszkodtam, de be kellett látnom, hogy ez a módszertan számos kompromisszumot hordoz magában. Környezetvédő civil szervezetek képviselőivel folytatott interjúkból, illetve személyes tapasztalatokból egyaránt leszűrhető, hogy az elemzésbe bevonni kívánt esetek a konfliktusos szituációk jéghegyének csak a csúcsát jelentik, kisebb konfliktusok, amelyek nem keltették fel az országos média figyelmét, be sem kerülhettek a vizsgált mintába. A minta ilyen irányú leszűkítése elsősorban természetesen a kutatás korlátait tükrözi, de úgy vélem, még e minden bizonnyal torzított minta elemzése is hasznos eredményekkel szolgálhat. Az esetek médiareprezentációja valószínűleg megragadható folyamatok mentén történik, azaz nem a véletlen műve, hogy egy adott eset bekerül-e a sajtó nyilvánossága elé vagy sem, így a mintaválasztás némiképp torzítja a magyarországi telepítési döntések általános gyakorlatáról szóló megállapításokat.

Az esetek kiválasztásakor két országos napilap: a Népszabadság és a Magyar Nemzet cikkeire támaszkodtam. Olyan eseteket kerestem, amelyek az 1998-2007 közötti periódusban legalább az egyik sajtóorgánumban megjelentek. Azért választottam két ellentétes politikai irányultságú napilapot, mert Magyarországon, tapasztalataim szerint, a környezeti konfliktusok a legtöbbször meglehetősen átpolitizáltak, és félő volt, hogy a különböző politikai oldalakhoz kötődő sajtótermékek bizonyos esetekről nem írnak, ha az valamilyen módon az adott politikai tábor érdekeit sértené. Később kiderült, hogy ebbéli aggodalmaimnak nem volt alapja, és az esetek döntő százalékában mindkét napilap közölte az esetekkel kapcsolatos híreket, háttér-információkat (igaz, néhol eltérő részletességgel). Az országos napilapok mellett egy speciálisan környezetvédelmi témákkal foglalkozó internetes oldal, a greenfo.hu hírarchívumát is áttekintettem (az internetes oldal a 2000-es év óta közöl környezetvédelmi témájú híreket: a saját hírei mellett, más sajtótermékekből is szemlél). Végül ezt a listát kiegészítettem a helyi népszavazások adatbázisával, amelyeket az Önkormányzati és Településfejlesztési Minisztérium (korábban Belügyminisztérium) 1999 óta tart nyilván. A napilapok archívumának áttekintése

után számottevő mértékben nem gyarapodott a lista, így a zöld híreket közreadó internetes oldal, valamint a helyi választásokat tartalmazó adatbázis inkább egyfajta ellenőrző listaként szolgáltak.

A sajtóelemzés során kiderült, hogy 166 eset vonható be a kvantitatív elemzésbe. Az elemzés egysége a telepítési döntés volt, illetve az azt övező társadalmi konfliktus, így csak olyan eseteket válogattam be az elemzendő esetek közé, amelyek az érintettek részéről valamilyen tiltakozást váltottak ki. Néhány eset, bár egyértelműen telepítési konfliktusként aposztrofálható, és a hazai sajtó intenzíven is foglalkozott velük, nem került be az adatbázisba. Ezek jórészt olyan határokon kívül eső telepítési döntések, amelyek Magyarországon is jelentékeny mértékű tiltakozásokat váltottak ki (a verespataki aranybánya, a tőketerebesi erőmű, a horvátországi Gyurgyevác melletti Dráva-menti vízi erőmű és a heiligenkreuzi hulladékégető megnyitásának terve tartozik ide). Az utóbbi döntések bár nem Magyarországon játszódtak le, hazánkban is éreztették vagy éreztetik hatásukat, és élénk tiltakozásokat váltottak ki a magyarországi érintettek részéről (a heiligenkreuzra tervezett égetőmű alig pár kilométerre található Szentgotthárdtól, illetve a magyar-osztrák határtól, de Tőketerebes is mindössze húsz kilométer távolságra van Sátoraljaújhelytől, illetve a szlovákiai határtól).

A telepítési döntések településekhez kapcsolása a legtöbb esetben egyértelmű volt, voltak azonban olyan ügyek, ahol az adott objektum nem köthető egyértelműen valamilyen önkormányzathoz (ilyen volt például a nagy vitákat kiváltó Zengő-hegyi lokátor ügye vagy a kisebb sajtó visszhanggal bíró Kánya-hegyi katonai torony és az Aranyosi- és Hideg-völgyi szivattyús erőmű terve). Ezekben az esetekben a létesítményhez legközelebbi település mutatói kerültek az adatbázisba (a Zengő-ügynél Hosszúhetényre, a Kánya-hegynél Füzérre, míg az Aranyosi- és a Hideg-völgy esetében Abaújkérre jellemző statisztikai adatok).

5.2. A telepítési konfliktusok mintázata

Az esetek áttekintése után kiderült, hogy az egyes előre meghatározott klaszterekbe hány eset került (3. táblázat). A legtöbb konfliktusos eset a hulladékgazdálkodás

kategóriájába sorolható. Nem meglepő, hogy leggyakrabban hulladéklerakók, hulladékégetők váltanak ki helyi ellenállást, hiszen ezekhez kapcsolható a legtöbb negatív percepció. A hulladékgazdálkodás körüli konfliktusok nagy száma megfelel a nemzetközi tapasztalatoknak (már a nyolcvanas években bebizonyosodott, hogy a kimondottan kockázatosnak tartott létesítmények, mint például az atomerőművek vagy veszélyeshulladék-égetők elutasíthatósága a legmagasabb (Kasperson, 1986; Mitchell–Carson, 1986)). Második helyre kerültek a szolgáltató létesítmények (bevásárlóközpontok, mélygarázsok stb.) és a lakóépületek elleni tiltakozó akciók, az esetek egynegyede tartozik ide. Az infrastrukturális beruházások csoportja jóval kisebb az előző kettőnél, ebbe a klaszterbe közutak, repülőtér vagy éppen katonai tornyok létesítésére irányuló döntések kerültek. Az előzőhöz hasonló nagyságú a kitermelési ágazatba és az energiaszektorba tartozó esetek csoportja: 23 eset került ide. A legkisebb kategóriát alkotják az egyéb ipari létesítmények, amelyek alacsony száma megfelel a várakozásoknak. Ezekhez a létesítményekhez a beruházások érintettjei általában nem kapcsolnak negatív hatásokat, sokkal inkább az új létesítmény kedvező hatásait érzékelik.

3. táblázat: A telepítési konfliktusok megoszlása különböző szektorokban

	Esetek száma	Esetek megoszlása
Hulladékgazdálkodás	57	34,3%
Szolgáltató létesítmény, lakóépület	42	25,3%
Infrastrukturális beruházások	26	15,7%
Kitermelés, energia	23	13,9%
Egyéb ipari létesítmény	18	10,8%
ÖSSZESEN	166	100,0%

Az adatbázis elemzése során kíváncsi voltam arra, hogy az egyes esetek területileg hol helyezkednek el, illetve van-e valamilyen mintázata a földrajzi elhelyezkedésüknek. A legtöbb eset – az összes döntés közel 40%-a – a Közép-Magyarországi Régióban zajlott le. Mindamellet, hogy a központi régióban él a legtöbb ember az országban, ez a magas arány egyúttal azt is sejteti, hogy a tiltakozások hátterét adó civil mozgalmak valószínűleg ebben a régióban a legerősebbek, és a régióra jellemző magas jövedelmi színvonal is a konfliktusok gyakoriságát növeli. A relatíve jómódban élő társadalmi csoportok ugyanis minden

bizonyítva kevésbé értékelik azokat a járulékos hasznokat, amelyek egy befogadó települést illetnek.

A Közép-Dunántúli Régióban is jelentékeny számú esetet jegyezhetünk fel (az összes eset 17%-át), de ez már jócskán elmarad a központi régióban tapasztaltaktól. Az Észak-Magyarországi Régióban az elmúlt tíz évben 19 nagyobb környezeti konfliktus zajlott le, a többi régióban ez a szám még kevesebb (4. táblázat). A táblázatból az is látszik, hogy a sor legvégén a két alföldi régió áll, amely azt mutatja, hogy az esetek kialakulásában a domborzati viszonyoknak is szerepe lehet. Az Alföldön lezajlott konfliktusok szinte egytől-egyig nagyobb településekhez köthetőek, és csak elvétve találunk olyan eseteket, amelyek kisebb falvakban, községekben történtek. Az is elmondható, hogy az alföldi régióban szinte egyáltalán nem találunk az energiaszektorhoz vagy a kitermelő ágazatokhoz kapcsolható telepítési konfliktust, egyedül a Csongrádra tervezett vízlépcső sorolható ebbe a kategóriába.

4. táblázat: Telepítési konfliktusok területi megoszlása

	Esetek száma	Esetek megoszlása
Közép-Magyarország	64	38,6%
Közép-Dunántúl	29	17,5%
Észak-Magyarország	19	11,4%
Dél-Dunántúl	16	9,6%
Nyugat-Dunántúl	14	8,4%
Dél-Alföld	13	7,8%
Észak-Alföld	11	6,6%
ÖSSZESEN	166	100,0%

A telepítési konfliktusok jelentékeny hányada olyan településeken zajlott vagy zajlik le, amelyek valamilyen hegyvonulat közelében fekszenek. Ennek magyarázatát az adhatja, hogy a kitermelési szektorhoz kapcsolódó telepítési konfliktusok szükségszerűen hegyvidékekben történnek, míg egyes speciális létesítmények szintén megkövetelik az ilyen jellegű domborzati jellemzőket (pl. a sok vitát kiváltó katonai radarállomások ügye is ide tartozik, de a nukleáris hulladékok elhelyezése (Bátaapáti vagy Boda) is speciális domborzati viszonyokat követel meg).

5.3. A telepítési konfliktusok klaszterei

Kutatásom során azt is elemeztem, hogy az esetek milyen lélekszámú településeken zajlottak le. A település lélekszáma mellett vizsgáltam az adott település munkanélküliségi adatait, a település lakosai által befizetett személyi jövedelemadó nagyságát és a nyugdíjas korú népesség számát, valamint a nyugellátás átlagos mértékét az adott településen. Tekintettel arra, hogy a telepítési döntések sok esetben éveken át elhúzódhatnak, dilemmát okozott, hogy melyik év adatait vegyem figyelembe a statisztikai adatok elemzése során. (A Vas megyei Toronyba tervezett lignitbányák problémája például már 2001-ben felvetődött, és azóta időről-időre felbukkan az eset a sajtóban, és még 2007-ben is a közbeszéd tárgyát képezte.) A rendelkezésre álló statisztikai idősorokat figyelembe véve úgy döntöttem, hogy minden esetről a 2007-es év adatait vizsgálom. Egyrészt az elemzés által átfogott tíz éves időtáv még valószínűleg nem olyan hosszú, hogy az elemzett adatok nagyon nagy mértékben változtak volna, és ezáltal torzított adatokkal dolgoztam volna. Másrészt a tíz évvel korábbi adatok beszerzése olyan energiákat emésztett volna fel (és egyes esetekben lehetetlen is lett volna), hogy a korabeli adatok rekonstruálásától eltekintettem az adatbázis elkészítése során. A települések lakosságszámát a KSH adatbázisaiból, a munkanélküliségi adatokat az Általános Foglalkoztatási Szolgálat idősoraiból szereztem meg, a nyugellátásra vonatkozó számokat az Országos Nyugdíjfolyósító Főigazgatóság Statisztikai Főosztálya bocsátotta rendelkezésemre. A településekre jellemző átlagos jövedelemszint nagyságára a településeken befizetett SZJA mértékéből következtettem, amely a pénzügyminiszter és az önkormányzati miniszter 2/2008. számú (I. 30.) közös rendeletének mellékletében található meg. (A fővárosi kerületekre külön nem rendelkezttem munkanélküliségi adatokkal (az ÁFSZ csak budapesti adatokat közöl), és a személyi jövedelemadó mértéke sem ismert (ez is csak fővárosi összesítésben nyilvános), így itt az egységes Budapestre jellemző adatokat szerepeltettem.).

Elemzésem során egyszerűbb leíró statisztikai módszerekkel éltem: átlagokat, szórásokat és különböző megoszlási mutatókat számoltam a mintajellemzőkre vonatkozóan (az adatok elemzésekor az SPSS statisztikai szoftvercsomagot használtam).

5.3.1. Hulladékgazdálkodás

A hulladékok elhelyezésének és megsemmisítésének kérdésköre a telepítési döntések területén belül kiemelt helyet foglal el, és nemcsak hazánkban, hanem más országokban is a legakutabb problémák közé tartozik. A problematikus telepítési döntések adatbázisát böngészve megállapíthatjuk, hogy a tíz éves periódus alatt jó néhány emblemikus eset felbukkan, illetve az esetek többször egy-egy nagyobb probléma köré csoportosíthatók. A Észak-Pest megyei regionális hulladéklerakó ügye például számos kisebb települést érintett (Püspökszilágy, Sződ, Kosd, Keszeg, Romhány, Hévízgyörk és Valkó).

Az adatok szerint a hulladékgazdálkodási kérdésekkel kapcsolatos konfliktusok elsősorban kisebb településeken robbannak ki, de természetesen ez alól is léteznek kivételek: a győri hulladékégető ügye például hosszú ideje foglalkoztatja a közvéleményt, de más megyeszékhelyen, Szolnokon vagy Veszprémben is váltottak ki lakossági tiltakozásokat hulladékkezelésre szakosodott létesítmények tervei. (Más kérdés, hogy a hulladékkezelés problémáit az érintett városok később kisebb szomszédos településeken, Kétpón és Szentgálon kívánták megoldani, ahol aztán újabb tiltakozó akciók bontakoztak ki).

Ezekre a településekre a magyarországi átlagnál magasabb munkanélküliségi adatok jellemzőek, egyes esetekben ez az érték szélsőségesen magas lehet (a Baranya megyei Bodán, ahol a nagy aktivitású atomhulladékok elhelyezésére kerestek megfelelő helyszínt, az országos munkanélküliségi ráta háromszorosát mutatták ki, míg a szintén a megyében található Liptódon, ahol egy tervezett hulladéklerakó megépítését utasították el 2000-ben, a 30%-ot is meghaladja a munkanélküliek aránya). Ezeken a településeken viszonylag magas a nyugellátásban részesülők aránya is, amely az idősebb népesség magasabb arányára utal. Tekintettel arra, hogy a 2007-es évben a nyugdíjak átlagos mértéke 66560 forint volt, elmondható, hogy a nyugdíjak mértéke a „hulladékgazdálkodás” klaszter településein relatíve alacsony (átlagosan 62642 forint). Ha ezt összevetjük a befizetett személyi jövedelemadó alacsony mértékével (egy főre átlagosan 102420 forint jut, amely az országos átlag mintegy 65%-ának felel meg), láthatjuk, hogy mintánkban ezek a települések vannak

a legkedvezőtlenebb helyzetben, meglehetősen alacsony jövedelemszinttel és sokszor kiugróan magas munkanélküliségi rátával jellemezhetők.

Azt hihetnénk, hogy egy ilyen település kapva-kap egy új beruházásért, az eseteket áttekintve mégis azt tapasztalhatjuk, hogy amennyiben nagyon problematikusnak tartott létesítményekről van szó, még a kedvezőtlen jövedelemszint és a magas munkanélküliség sem vezet ahhoz, hogy a lakosok automatikusan rábólintsanak egy ilyen beruházásra. A beruházók ugyanakkor feltételezhetően nem véletlenül keresik meg ajánlataikkal ezeket a településeket. Valószínűleg abban bíznak, hogy az új munkahelyek, a helyi adóbevételek és más kompenzációs formák ígéretével a helyi érintettek könnyebben elfogadják a kockázatos létesítményeket.

5.3.2. Szolgáltató létesítmények, lakóépületek

Valószínűleg nem meglepő, hogy a szolgáltató intézményekkel és lakóépületekkel kapcsolatos telepítési viták elsősorban a nagyvárosokra jellemzőek, és azon belül is a gazdagabb települések sajátja. A településnagyság szerepe rögtön világossá válik, ha áttekintjük, hogy főként milyen létesítmények tartoznak ebbe a kategóriába. Bevásárlóközpontok, más kereskedelmi létesítmények, lakóparkok, konferenciaközpontok, mélygarázsok kerültek ebbe a csoportba, amelyek szükségszerűen nagyobb településeken épülnek meg, hiszen a beruházók itt remélhetik a legnagyobb fizetőképes keresletet az adott szolgáltatásokra. A szolgáltatásokat nyújtó vitatott létesítmények többsége Budapesten vagy annak agglomerációjában helyezkedik vagy helyezkedett volna el. Látszik, hogy a fővárosban jelentkeznek leginkább az urbanizációs folyamatokra jellemző települési konfliktusok, itt ütköznek a legtöbbször a városfejlesztés, kereskedelemfejlesztés céljai a hagyományos városkép megtartására vagy a zöld területek megmentésére irányuló törekvésekkel.

Az utóbbi kategória adatainak értékelésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a mintavétel sajátos módját. A telepítési döntések mintáját elsősorban országos napilapok híradásai és a helyi népszavazásokról rendelkezésre álló statisztikák alapján állítottam össze. A sajtóhírekben minden bizonnyal felülreprezentáltak a

Budapestre, illetve a központi régióra jellemző események, történések, így valószínűsíthető, hogy a lakóparkok, kereskedelmi egységek, irodaházak elleni tiltakozásokról szóló híradásokban is gyakrabban találkozhatunk fővárosi vagy Pest megyei esetekkel.

5.3.3. Infrastrukturális beruházások

Azt hihetnénk, hogy a nagy konfliktusokat kiváltó infrastrukturális beruházásokról szóló döntések egytől-egyig közutakat, autópályákat érintenek, de ez azért nincs teljesen így. Kétségtelen, hogy a klaszter eseteinek majdnem a fele (pontosan 11 eset) valamilyen út megépítéséhez köthető, ugyanakkor relatíve nagy súlyt képviselnek különböző adótoronyokhoz kapcsolható esetek (hét ilyen telepítési döntést regisztráltam), és valószínűleg a legnagyobb sajtónyilvánosságot is ilyen esetek kapták (elég, ha csak a Zengő vagy a Tubes-hegyeken építendő katonai lokátor állomásokra gondolunk). A polgári légiközlekedés bővülésével a repülőterekre vonatkozó döntések is az érdeklődés homlokterébe kerültek (hat ilyen esetet is találunk az ország különböző régióiban).

Egy tipikus település, ahol valamilyen infrastrukturális beruházáshoz köthető konfliktus zajlott le, minden tényező tekintetében átlagos jellemzőkkel bír. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy ebben a kategóriában a legvegyesebb a kép. Az infrastrukturális beruházások intenzíven érintik a fővárost és a budapesti agglomerációt (elsősorban az M0 körgyűrű éppen aktuálisan épülő szakasza szolgáltatót) apópt a tiltakozásoknak) éppúgy, mint a kisebb településeket (a már említett sok vitát kiváltó katonai létesítmények, mint a Zengő- és a Kánya-hegyi tornyok, alapvetően kisebb települések közelében találhatók, és nem feledkezhünk el a kisebb településeken található repülőterekről sem, amelyek viszont többnyire nagyobb városokat szolgálnak ki). Ennek a kettőségnek köszönhető, hogy a településekre jellemző szocioökonómiai mutatók is a két véglet között helyezkednek el, és ezt támasztja alá az a tény is, hogy a településekre jellemző mutatók szórása ebben a klaszterben a legmagasabb.

5.3.4. Kitermelés, energia

Ebbe a kategóriába elsősorban a bányanyitásokról és erőművek létesítéséről szóló döntések kerültek. Ezek az esetek zömmel kisebb településeken játszódtak le (illetve néhány még napjainkra sem záródott le), a kivételt jelentő nagyobb települések pedig szinte egytől-egyig olyan iparvárosok, amelyekre tradicionálisan jelentős ipari tevékenység jellemző (közéjük tartozik például Dunaújváros, ahol egy gázmotoros erőművet szerettek volna létesíteni, vagy Tatabánya, ahol egy biogáz erőmű ötlete váltott ki nagymértékű ellenkezést a helyi lakosság körében). A bányászati tevékenységek – jellegüknél fogva – szinte kizárólag kis településekre jellemzők (ilyen például a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Bózsza vagy a Zala megyei Sümegcsehi, ahol néhány száz ember él), az erőmű-beruházások közül pedig a szélerőművek létesítésére irányuló próbálkozások (Kulcs, Tés és Hárskút) szintén kis településeken történtek.

5. táblázat: Telepítési konfliktusok településadatai

	Munka-nélküliség nagysága	Nyugdíjban részesülők aránya	Nyugdíj átlagos mértéke (forint)	Egy főre jutó személyi jövedelemadó mértéke (forint)
Kitermelés, energia	6,42%	27,87%	66130	123930
Hulladék-gazdálkodás	7,54%	30,91%	62642	102420
Egyéb ipari létesítmények	5,91%	27,42%	68253	142755
Szolgáltató létesítmény, lakóépület	2,75%	28,41%	78633	235970
Infrastrukturális beruházások	4,51%	29,70%	72315	173232

A településekre jellemző jövedelmek és nyugdíjak jócskán elmaradnak a fejlettebb régiókra jellemző szintektől, a munkanélküliség átlagos szintje ebben a klaszterben többé-kevésbé megfelel a magyarországi átlagnak (ez 2007-ben mintegy 6,6% volt). Azt látjuk, hogy az ilyen típusú beruházások megvalósításával inkább kedvezőtlen mutatókkal bíró kisebb településeken próbálkoznak a döntéshozók (lásd az 5. táblázat értékeit).

5.3.5. Egyéb ipari létesítmények

Az egyéb ipari létesítmények klasztere (amely új üzemeket, gyáregységeket takar), a legkisebb a mintán belül. Ez első látásra furcsa lehet, hiszen az ilyen típusú beruházásokból, illetve létesítmény elhelyezési döntésekből volt feltehetőleg a legtöbb az elmúlt tíz évben. Úgy tűnik, ezekhez a létesítményekhez kisebb kockázatokat és kevesebb biztos negatív következményt kötnek a helyi érintett csoportok, és a vállalati beruházásokat inkább pozitív eseményként élik meg. Ezek a beruházások ugyanis a legtöbb esetben jelentékeny mennyiségű munkahelyet teremtenek (általában sokkal többet, mint, mondjuk, egy hulladéklerakó telep), és amennyiben nem élveznek mentességet, a település számára pótlólagos adóbevételeket is generálnak.

Érdekes tény, hogy több cementipari létesítményről szóló döntés került ebbe a kategóriába (Vác, Lábatlan, Nyergesújfalu, Bükkösd és Királyegyháza), illetve minden nagyobb cementipari vállalat volt már szereplője valamilyen telepítési konfliktusnak, amely azt mutatja, hogy ennek az iparágak igen sokszor meggyűlik a baja a helyi érintett csoportokkal. Azt sem szabad ugyanakkor elfelejtenünk, hogy a cementipari létesítmények, amellet, hogy jelentékeny környezetterhelést jelentenek, sokszor közvetlenül kapcsolhatók a kitermelő tevékenységekhez is, és amennyiben alternatív fűtőanyagokat (veszélyes hulladékokat) is használnak a gyártási folyamat során, úgy a korábban már tárgyalt hulladékproblémák is jelentkezhetnek.

A többi eset azonban már meglehetősen vegyes képet mutat. Egy kábelgyárhoz (Biatorbágy) vagy egy fecskendőgyárhoz (Veresegyház) az emberek többsége valószínűleg elsőre nem kapcsol negatív környezeti hatásokat, kockázatokat, mégis a lakosság ellenállása miatt (legalábbis mostanáig) megghiúsultak a beruházási tervek. Úgy tűnik, a két Pest megyei településen azok nyertek, akik a városok korábbi békésebb jellegét kívánták megőrizni. Bár a 18-as esetszám nagyon alacsony a minta többi klaszteréhez képest, megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy a magas jövedelmi mutatókkal bíró településeken (Biatorbágy és Veresegyház történetesen ezek közé tartozik), igen valószínű, hogy a helyi lakosok ellenezni fognak egy olyan létesítményt, amely minden bizonnyal megtöri majd a település csendes jellegét, és ha kis mértékben is, de szennyezi a természeti környezetet.

5.4. A telepítési konfliktusok és a népszavazások

A telepítési konfliktusok tekintélyes hányadában népszavazással döntöttek az új létesítményről. A helyi népszavazás intézménye, amennyiben vétőjoggal párosul, igen erős hatalmat ad a helyi közösség kezébe, ezáltal tulajdonképpen a tulajdonosi jogok a befogadó település kezébe kerülnek. Az eseteket alaposabban elemezve ugyanakkor azt tapasztalhatjuk, hogy egy népszavazáson megszületett nemleges döntés még nem feltétlenül jelenti azt, hogy az adott létesítmény nem fog megépülni. Ennek meglepő módon az ellenkezője is igaz lehet, azaz a népszavazáson az igenek döntő aránya sem minden esetben vezet az adott létesítmény megvalósításához. A Baranya megyei Bükkösdön például, noha a helybeliek harmadszorra (egy érvénytelen és egy érvényes népszavazás után) végül áldásukat adták egy épülő cementgyárra, mégsem épül meg, hanem a kérdéses létesítmény egy másik helyszínre kerül (erről részletesebben lásd a kvalitatív empirikus kutatásban). Királyszentistvánon (Veszprém megye) ugyanakkor bár kétszer is elutasították a regionális hulladéklerakó tervét (egyszer egy közmeghallgatáson, majd később népszavazáson), végül megépülhetett a vitatott létesítmény, miután harmadik alkalommal már igennel voksoltak a helybeliek. Itt érdemes azonban azt is megjegyezni, hogy a helyi népszavazások nagyon sok esetben érvénytelenek, mert a lakosságnak csak kevesebb, mint a fele járul az urnákhoz. Ilyen esetekben a döntés joga általában a képviselőtestülethez kerül.

A telepítési konfliktusok közel 30%-ánál (47 esetben) tapasztalhattuk, hogy a döntés során helyi népszavazás keretében nyilvánítottak véleményt a település választópolgárai arról, hogy megépüljön-e a szóban forgó létesítmény vagy sem. Az egyes klaszterekre eltérő mértékben jellemző, hogy tartanak-e helyi referendumot az ügyben vagy sem. Az infrastrukturális beruházások kapcsán mindössze egyetlenegyszer tartottak helyi népszavazást (a Tubes-hegyre tervezett radarállomás ügyében), de meglehetősen ritkán élnek a társadalmi döntéshozatal ezen eszközével a különböző szolgáltató létesítmények és a lakóépületek esetében is (összesen négy esetben tartottak lokális népszavazást, ami az összes eset 10%-át jelenti). A másik végletet a hulladékgazdálkodással kapcsolatos ügyek képviselik. Itt az esetek több mint felében rendeztek helyi népszavazást az adott ügyben, egyes esetekben többször is az évek folyamán (a Szolnok megyei Szászberekben kétszer, a már említett

Veszprém megyei Királyszentistvánon háromszor is az urnák elé kellett járulniuk a szavazóknak, előbbiben a hulladékakkumulátor feldolgozóról kellett mindkét alkalommal dönteni, utóbbinál a regionális hulladéklerakó, illetve -feldolgozó kapcsán kellett véleményt nyilvánítani a választópolgároknak). Ha ehhez hozzávesszük, hogy bizonyos ipari létesítményeknek is vannak hulladékkezeléssel kapcsolatos vonzatai (ilyen például az ajkai erőmű, ahol felmerült a veszélyes hulladékok égetésének kérdése), akkor azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a hulladékgazdálkodással összefüggő ügyekben kiugróan magas a népszavazással történő döntések aránya.

Az előbbieket figyelembe véve nem meglepő, hogy a népszavazások elsősorban a kisebb települések kezében jelentenek fontos eszközt; Budapesten (vagy valamely kerületében) mindössze egyszer tartottak helyi népszavazást telepítési kérdésekről (2006-ban Óbudán a Hajógyári-szigetre tervezett óriás-beruházás ügyében).

5.5. A kvantitatív empirikus kutatásból levonható következtetések

Az egyik legfontosabb állítás, amelyet a telepítési konfliktusok elmúlt évtizedéről lezögezhetünk, hogy nem múlt el eseménytelenül. Az elemzésbe bevont 166 eset azt jelzi, hogy évenként átlagosan 16-17 ügy robban ki, és tekintettel arra, hogy az esetek sokszor éveken át elhúzódnak, átlagosan legalább húsz esetet napirenden tart a média. Ez az átlagos érték nem áll messze a valóságtól, nem tűnik úgy, hogy az esetek száma évről-évre csökkenne, igaz, drasztikus emelkedésről sem számolhatunk be.

Láttuk, hogy a hulladékkezelés kérdése az egyik legégetőbb probléma Magyarországon, amely nagyjából megfelel a kilencvenes évek tapasztalatainak; azt mondhatjuk, az elmúlt tíz évben sem sikerült olyan telepítési eljárásokat kidolgozni, amelyek megnyugtatóan rendeznék a hulladéklerakókra vagy hulladék feldolgozókra vonatkozó telepítési konfliktusokat. A nemzetközi trendekkel ugyanakkor némiképpen ellentétes az a tapasztalat, hogy a nukleáris hulladék lerakók körül hazánkban viszonylagos csend honol. (Be kell látnunk ugyanakkor, hogy a hazai

esetek csak ritkán válnak országos jelentőségű ügyekké függetlenül attól, hogy melyik klaszterben helyezkednek el. Az elmúlt tíz év legnagyobb sajtónyilvánosságát minden bizonnyal a Zengő-ügy kapta, de ilyen széles körben való ismertséget csak nagyon kevés eset mondhat magáénak.) Bátaapátiban népszavazáson erősítették meg a kis aktivitású atomhulladékok lerakójának létesítését, és a földalatti tároló építése azóta is folyamatban van. Az atomhulladékok problémája Magyarországon nem igazán képezi a közbeszéd tárgyát. Ennek természetesen több magyarázata lehet. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az atomenergiái létesítmények esetében a beruházók gyakran nyúlnak a kompenzáció eszközeihez (Vári–Ferencz, 2006), amely jelentékeny mértékben tompítja az ellenállás mértékét. Az is fontos tényező lehet, hogy Magyarországon atomenergia ügyekben relatíve nagy az egyetértés a parlamenti pártok között, így ezek a kérdések ritkán válnak a politikai napirend részévé.

A telepítési konfliktusok adatbázisán végzett leíró statisztikai elemzések kimutatták, hogy igen erős az összefüggés a vitatott telepítési döntések típusa és az adott település szocioökonómiai jellemzői között. A hulladékgazdálkodást segítő létesítmények képezik az egyik végletet: a relatíve kicsi, az átlagosnál alacsonyabb jövedelemmel és magasabb munkanélküliségi rátával bíró településeken robban ki a legtöbb konfliktus ezen a területen. A szolgáltató létesítményekre és a lakóparkokra irányuló telepítési döntések a gazdagabb nagyvárosok problémája. A két szélsőséges klaszter között helyezkednek el az infrastrukturális beruházásokra, a kitermelő ágazatra és az energiaszektorra, valamint az egyéb ipari létesítményekre vonatkozó döntések, és az azokat övező társadalmi konfliktusok.

A tiltakozások sok esetben sikeresnek bizonyultak, és az esetek tekintélyes hányadában a döntéshozók kénytelenek voltak visszavonulót fújni vagy új telephelyet keresni a megálmodott létesítménynek. Az esetek mintegy 40%-ában a tiltakozó akciók az adott beruházás megghiúsulásához vezettek, míg nagyjából ugyanannyi esetben a tiltakozások ellenére is megépült a kérdéses létesítmény. (Az esetek fennmaradó 20%-ában a disszertáció írásakor még nem dőlt el az adott létesítmény sorsa.) Az előbbi adatok alapján tehát nem állíthatjuk, hogy a legtöbbször helyi tiltakozó akciók egyértelműen hatásosak lennének. Ha azonban megnézzük, hogy az egyes klaszterekben milyen mértékű a létesítmények

elvetésének vagy megépítésének az aránya, már árnyaltabb képet kapunk. A hulladékgazdálkodással kapcsolatos telepítési döntések ugyanis nagy százalékban buknak el helyi tiltakozó akciók következtében, míg a szolgáltató létesítmények és lakóépületek kategóriájában ez a tendencia pontosan fordított: a tiltakozásoktól függetlenül az adott létesítmények nagy valószínűséggel megépülnek. Azaz, a helyi lakosok a legtöbb esetben hiába tiltakoznak egy épülő bevásárlóközpont vagy lakópark ellen, azt a beruházók a legtöbb esetben keresztül viszik. A hulladéklerakók, -égetők ellen ugyanakkor „megéri” tiltakozni, az intenzív tiltakozó megmozdulások sokszor a tiltakozók sikeréhez vezetnek. Ezek a megállapítások az infrastrukturális beruházásokra, az erőművekre, bányákra vagy az egyéb ipari létesítményekre kevésbé érvényesek, ott a tiltakozó akciók sikere nagyjából a teljes mintára vonatkozó arányokkal egyezik meg.

Fontos megjegyeznünk, hogy a kutatásba bevont 166 eset mindegyike összetett telepítési konfliktus, elemzésük lehetetlennek tűnik a helyi gazdasági, politikai és társadalmi érdekviszonyok feltárása, a helyi adottságok megértése nélkül. A kvantitatív kutatással átfogó jellemzést kívántam adni a hazai telepítési konfliktusok sajátosságairól, az esetek megértéséhez azonban olyan esettanulmányok elkészítésére van szükség, amelyek mélyebben és átfogóan elemzik az egyes eseteket (ezért vállalkoztam kvalitatív kutatási módszertan alkalmazására is). Terjedelmi korlátok miatt itt csak a kvantitatív empirikus kutatás legfontosabb megállapításait tettem közzé, más publikációkban részletesebben foglalkoztam a témakörrel (Szántó, 2008b, Szántó 2008c).

A *H1* hipotézis részben igazolást nyert. A legtöbb telepítési konfliktus a Közép-Magyarországi Régióban zajlott le, az esetek több mint egyharmada ebben a régióban zajlott, illetve zajlik le. Ugyanakkor a hulladékgazdálkodási esetek magas száma, illetve az a tény, hogy a hulladékgazdálkodással kapcsolatos konfliktusok inkább a kedvezőtlenebb helyzetben levő kisebb településekre jellemzőek, azt bizonyítja, hogy igen sok kritikus telepítési üggyel találkozunk kis településeken is.

6. Kvalitatív empirikus kutatás

Korábban többször is jeleztem, hogy az általam kiválasztott kutatási terület legkedveltebb kutatási módszertana az esettanulmány-készítés, és ezt a tradíciót jelen dolgozat is követni kívánja. Kvalitatív empirikus kutatásom módszertanát egy több esetre épülő összehasonlító esettanulmány képezi. A módszertani választás indoka, hogy a kutatási kérdés elsősorban a „miértekre” kérdez rá a magyarországi telepítési döntésekkel összefüggő konfliktusok kapcsán, és így egy olyan aktuális problémára vonatkozik, amely felett a kutatónak nincsen semmilyen ellenőrzése, kontrollja. Ezek a jellemzők Yin (1994) szerint az esettanulmány módszertan alkalmazását teszik lehetővé. Azért választottam a több esetre épülő esettanulmány módszertant, mert ezzel lényegében egy adott típusú döntési folyamat többszöri elemzésére nyílik lehetőség.

A magyarországi szakirodalom is számos esetet dolgozott fel, ezek legtöbbször valamilyen hulladékokhoz kapcsolódó problémával foglalkozott: kezdve a dorogi hulladékégető sok vitát kiváltó esetével (Vecsenyi, 1988), a paksi atomhulladékok elhelyezésének kérdésével (Vári, 1996; Vári–Ferencz, 2006), de külön esettanulmány gyűjteményt szenteltek a pest megyei regionális hulladéklerakók körüli konfliktusoknak is (Kovács–Sándor, 2004). Az esetek kiválasztása természetesen nagy körültekintést követel, és az esetek magas számából következően a kutató nehéz döntés előtt áll, amikor választania kell, hogy melyik eseteket kívánja aprólékosan, mélyebben elemezni. A kiválasztásnál többféle szempont mérlegeltem, ezeket vázolom az alábbiakban.

- 1) A Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézetének oktatójaként mindig is érdekelték a vállalati működés sajátosságai, a stratégiai döntések kialakulásának, kialakításának körülményei, ennél fogva részletesebben olyan eseteket kívántam feltárni, amelyekben a vállalati döntéshozatalnak kiemelt szerep jut. Ahol a telepítési folyamatban a döntéshozó valamilyen vállalat, és nem mondjuk, egy állami szerv (utóbbira lehet példa a NATO kérésére felépítendő katonai

lokátor-állomások ügye a Mecsekben vagy az autópálya-beruházások témaköre).

- 2) Meglepő, hogy a telepítési döntéseket övező konfliktusok számosságát tekintve a legkisebb alcsoportot az egyéb ipari létesítmények kategóriája alkotja (ennek magyarázatát lásd a *Kvantitatív empirikus kutatások* című fejezetben). Úgy véltem, további kutatásaim során azért kellene ebben a klaszterben mozognom, mert ezt még nem tárták fel elég alaposan magyarországi tanulmányok. A hulladéklerakók és –égetők körüli telepítési konfliktusokról több esettanulmány is készült, ezen a területen valószínűleg kevesebb érdekes új eredményt lehetne feltárni.
- 3) Kutatóként nem hagyhattam figyelmen kívül az információkhoz való hozzáférés problematikáját sem. Olyan vállalatokat kellett keresnem, amelyek várhatóan nem utasítják el a kutatásban való részvételt, és hozzájárulnak ahhoz, hogy az általuk közreadott információt felhasználhassam, illetve később publikáció formájában közreadhassam. A kutatás során megkeresett vállalatok hajlandónak mutatkoztak arra, hogy segítsék kutatásomat azzal, hogy válaszolnak kérdéseimre egy-egy mélyinterjú alkalmával, amiért nem lehetek nekik elég hálás.

Korábban azonosítottam az elmúlt tíz év (1998-tól 2007-ig terjedő időszak) legnagyobb fajsúlyú telepítési konfliktusait. Ennek alapját egy sajtóelemzés képezte, amely elsősorban az országos napilapokra fókuszált. A kutatás során kiderült, hogy mintegy 166 nagyobb horderejű eset zajlott le a hazánkban a vizsgált évtizedben, ésszerűnek tűnt ebből a sokaságból kiválasztani azt a néhány esetet, amelyeket mélyebben is elemezni kívánok.

A cementipari létesítményekre azért esett a választásom, mert az előzőekben összegyűjtött telepítési konfliktusok közül három is ehhez az ipárhoz köthető. A Duna-Dráva Cement Kft., a Holcim Hungária és a Strabag Zrt. a legnagyobb cementipari szereplők az országban, a hozzájuk köthető esetek nagy sajtónyilvánosságot kaptak, és a témánk szempontjából is jelentékenyek.²⁹ A vállalatok mindegyike részese volt valamilyen telepítési döntéshez kötődő környezeti

²⁹ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a Strabag elsősorban építőipari vállalat, és csak a királyegyházai cementgyár megépítésével válik majd ténylegesen a cementipar szereplőjévé.

konfliktusnak, van olyan, amelyik az évek során többnek is. A cementipar magyarországi ténykedése környezetvédelmi szempontból megosztja a lakosságot és a civil szervezeteket, így talán nem véletlen, hogy ezek a vállalatok mindig a támadások keresztútjában állnak. Környezetterhelési problémáik nagy részével maguk a vállalatok is tisztában vannak, mindhárom cég – mind helyi, mind nemzetközi szinten – a vállalati környezetvédelem propagálói közé tartozik. Fontos megjegyeznünk, hogy a cementipar az utóbbi években (és még várhatóan az elkövetkező években is) nagymértékű bővülésen ment és megy keresztül, amely együtt járt újabb kapacitások kiépítésével, új gyárak, gyáregységek megnyitása ötletének felmerülésével. Néhány év leforgása alatt a cementipar mindhárom résztvevője bejelentette, hogy bővíteni kívánja kapacitásait, fejleszteni szeretné alkalmazott technológiáit.

A szereplők próbálkozásai ugyanakkor számos ellenérzést és tiltakozást váltottak ki eddig is. A vállalatok eltérő stratégiával közelítettek a felmerülő problémákhoz, és – bár az események korántsem értek véget – úgy tűnik, eltérő eredményeket értek, illetve érnek el a konfliktusokkal terhelt esetekben. Már az esetek felületes szemlélésekor is látható, hogy az elemezni kívánt eseteknek számos aspektusa van (miképpen a telepítési problémákat megközelítő tudományos irányzatoknak is). Az eltérő kockázatpercepciók, kockázat-haszon megfontolások, morális dilemmák, társadalmi hatások, kockázatkommunikációs sikerek és kudarok egyaránt jellemzik a bemutatni kívánt eseteket. Mindezzel ugyanakkor olyan terepet nyújtanak a kutató számára, amelyen részletesen vizsgálhatja a környezeti konfliktusokat és a telepítési döntéseket. Az esettanulmányok elkészítésekor lefolytatandó mélyinterjúk (erről lásd a következő alpont alatt) feltárhatják az érintett felek eltérő kockázatpercepcióit (*H2 hipotézis*). A beruházók (döntéshozók) szakmai eszközárának felderítése egyúttal arra is választ adhat, hogy a pr-technikák mennyire jellemzők a hazai kockázatkommunikációs gyakorlatban (*H3 hipotézis*). Az esettanulmányok emellett lehetőséget teremtenek arra is, hogy vizsgáljam a telepítési döntésekhez kapcsolódó konfliktusok társadalmi beágyazottságát, ezzel érintve a *H5 hipotézis* kijelentéseit.

6.1. Összehasonlító esettanulmányok módszere

Tekintettel arra, hogy Magyarországon jelenleg három cementipari vállalat működik, így lényegében egy három esetre épülő összehasonlító esettanulmányt készítettem el. Az elemzési egységet azonban nem a vállalatok jelentik, hanem maguk a telepítési döntések, így három olyan vállalati esetet választottam ki, amelyek a fenti vállalatokhoz kötődnek. Ahogy azt előbbiekben jeleztem, a közelmúltból ki lehetett választani három olyan esetet, amelyek elemzésre alkalmasak és összevethetők. Az összehasonlító esettanulmányok módszertana bár nem gyakori, de nem is ismeretlen a telepítési döntéseket övező konfliktusok kutatásánál. Magyarországról a paksi atomerőműből származó alacsony és nagy intenzitású nukleáris hulladékok elhelyezése körüli eseteket (Vári–Ferencz, 2006), a nemzetközi szakirodalomból pedig például a Tel-Aviv környéki telepítési konfliktusok összehasonlító elemzését (Feitelson, 2001) említhetjük. Jelen kutatás annyiban eltér ezektől, hogy az esetek időbeli közelsége miatt, nem nyílik mód longitudinális elemzésre. Módszertani szempontból ugyanakkor támaszkodik Kuhn és Ballard (1998) tanulmányára. A szerzők kanadai veszélyes hulladék lerakók sikeres és sikertelen telepítési folyamatait vetik össze, azt kutatva, hogy mely tényezők befolyásolják leginkább egy ilyen jellegű döntés végeredményét. A kutatók arra a megállapításra jutnak, hogy a nyílt, a helyi csoportok részvételére támaszkodó telepítési folyamatok nagyobb sikerrel kecsegtetnek, mint a zárt, az érintetteket a döntésből kizáró, a társadalmi, politikai hatások elemzését kihagyó módszerek.

A kutatás során készített esettanulmány elsődleges forrásául az általam elkészített mélyinterjúk szolgáltak. Előzetesen esetenként 10-10 mélyinterjút kívántam készíteni olyan szereplőkkel, akik valamilyen módon összefüggésbe hozhatók az adott esetekkel. Az interjúalanyok kiválasztásakor elsősorban újságcikkekre, internetes forrásokra hagytam, és olyan személyeket kerestem, akik nyilatkoztak az adott ügyben, vagy a vizsgált újságcikkekben, sajtóközleményekben felmerült a nevük. Az interjúalanyok listájának összeállításakor fontos szempont volt, hogy a vállalatok képviselőivel mindenképpen beszéljek, és az is, hogy minél több oldalról és minél többféle szereplőtől (vállalatok, civilek, közszféra) nyerjek tájékoztatást. Az utóbbi feltételt úgy értem el, hogy mindhárom esetben beszélgettem vállalati képviselőkkel,

a helyi lakosságot képviselő önkormányzati vezetőkkel, civil szervezetek képviselőivel, illetve más szakértőkkel.

Már az empirikus kutatási szakasz kezdetén is világos volt, hogy az interjúk elkészítésével fokozatosan növekedni fog azoknak a személyeknek a száma, akik valamilyen módon a kutatás látókörébe kerülnek, egyrészt azért, mert az interjúim során tudatosan – hólabda kutatásszerűen – kérdeztem az alanyokat arról, hogy még kit ajánlanának megkeresésre, másrészt a későbbiekben feltárt dokumentumok elemzését követően is felmerültek új nevek. A fenti szempontok és a – későbbiekben részletezendő – korlátok figyelembevételével végül összesen 28 félig strukturált mélyinterjút készítettem (mindegyiket egyedül, más személy bevonása nélkül). Az interjúk három kivétellel 2008 tavaszán és nyarán készültek. Kettő interjút korábban – tesztinterjúként – készítettem ugyanazzal a vállalati képviselővel 2006 folyamán. Az utolsó interjúra 2008 őszén került sor. A következő táblázat tartalmazza, hogy az egyes esetek feltárása során hány interjúalannal sikerült beszélgetnem.

6. táblázat: Interjúk száma és megoszlása az egyes esetekben

	Strabag eset	Holcim eset	DDC eset
Vállalati képviselő	1	2	3
Önkormányzat	4	4	1
Civil	5	3	5
Összesen	10	9	9

A megkeresett interjúalanyok közül mindössze egy személy jelezte, hogy azért nem kíván velem beszélgetni, mert szeretne az adott ügyre végleg pontot tenni, és úgy érzi, egy interjú felkavarná benne a régi emlékeket. Az egyik település képviselőjével nem tudtam konzultálni hosszan tartó betegsége miatt, helyettese azonban válaszolt a kérdéseimre. Néhány vállalati képviselő (négy fő) idő hiányában vagy egyeztetési problémák miatt nem tudott interjút adni. Bár valószínűleg így az esetek egy-egy egyedi interpretációjától estem el, ez utóbbi interjúk kiesése, úgy gondolom, nem veszélyeztette azt a szándékomat, hogy színes képet kapjak az adott vállalatoknak az adott ügyben képviselt látásmódjáról, politikájáról stb.

Az interjúk többségét az alanyok által ajánlott helyszíneken (legtöbbször az irodájukban vagy lakásukban, esetleg valamilyen vendéglátóipari helyen) készítettem, egy megkérdezettel pedig a Budapesti Corvinus Egyetemen folytattam le a beszélgetést. Az elkészített mélyinterjúk hossza egy és két és fél óra között mozgott, az interjúalanyok a legtöbbször nagy kedvvel mesélték el az eseményeket függetlenül attól, hogy a konfliktusban melyik oldalon álltak. Hasonlóan nagy érdeklődést mutattak a kutatás iránt is, látszott, hogy majdnem mindegyikük kíváncsi arra, hogyan látja az eseményeket egy kívülálló személy, illetve milyen eredményekre juthat egy a témát feldolgozó tudományos kutatás. Minden érintettet biztosítottam arról, hogy a kutatás lezárultával megküldöm számukra a kutatási eredményeket.

Az interjúk során minden esetben ugyanazokat a témaköröket beszéltük végig az interjúalanyokkal. Az interjúk kezdeti szakaszában minden esetben kértem az interjúalanyokat, hogy saját szavaikkal meséljék el, hogy ők hogyan élték meg az események lezajlását, és hogyan és mikor kapcsolódtak be a történesekbe. Ez a rész esetenként 10-20 percet is igénybe vett, amely alatt igyekeztem a háttérben maradni, és csak kizárólag értelmező kérdéseket feltenni. Ezt követte az általam előre elkészített témakörök átbeszélése az Interjú Protokoll alapján (a Protokollt, illetve a kérdéseket a *10.1. Melléklet* tartalmazza). Az interjú protokoll kérdéseit igyekeztem úgy összeállítani, hogy a rájuk adott válaszok segítsék a kutatási tervben kialakított hipotézisek vizsgálatát, valamint olyan kérdéseket szövegeztem meg, amelyek az elméleti összefoglalóban bemutatott megközelítések valamelyikéhez köthetőek.

A kutatási interjúkat négy kivétellel diktafonra rögzítettem (négy esetben az interjúalanyok nem járultak hozzá, hogy az interjút rögzítsem³⁰), majd azokat szó szerint legépeltem³¹. (A négy interjú során, ahol az alanyok nem járultak hozzá az interjú rögzítéséhez, intenzív jegyzeteléssel igyekeztem az elmondottakat leírni. Ezeket a jegyzeteket később felhasználtam az elemzés során.) Az interjúalanyokkal közöltem, hogy kutatásom anonim, így nevük nem fog megjelenni a disszertációban.

³⁰ Az érintett személyek valamilyen módon mind a négyen a vállalati oldalt képviselték. A civilek és az önkormányzatok képviselői mindegyike beleegyezett abba, hogy rögzítsem a velük készült interjúkat.

³¹ Az interjúk legépelésében Pintér Katalin vállalt oroszánrészt, ezért őt külön köszönet illeti.

A mélyinterjúk szövegének legépélése után egy több száz oldalas interjúfolyammal rendelkeztem, amelynek elemzéséhez a nyílt kódolás technikájához folyamodtam (a technika részletes leírását lásd Strauss és Corbin munkájában (1990), itt most csak nagyon röviden ismertetem annak menetét). A nyílt kódolás (eredetileg open coding) során az interjúk szövegében ún. címkéket (labels) azonosítottam. Ezek lehettek bizonyos események, jelenségek vagy tevékenységek, amelyekről az interjúalanyok beszámoltak. A beazonosított címkéket összegyűjtöttem, és a hasonló témájú vagy kötődésű címkéket csoportosítottam – ezáltal kategóriákat hoztam létre. A kategóriák elnevezésekor sokszor támaszkodtam az egyes interjúalanyok nyelvezetére, néha azonban saját magam adtam nevet egy adott kategóriának³². Igyekeztem azonosítani a feltárt kategóriák jellemzőit (characteristics), illetve azok dimenzióit, mélységeit (dimensions). A feltárt kategóriák adták lényegében annak az elemzésnek a gerincét, amelyet a disszertációban bemutatok.

A továbbiakban tömören bemutatom a magyarországi cementipart, majd röviden ismertetem az általam feltárt eseteket (esetenként 4-7 oldalban). Az esetek bemutatását követően az azonosított kulcskategóriák mentén a három esetet együttesen elemzem. Elsősorban azokat a szálakat, jelenségeket követem, amelyek mindhárom esetben megtalálhatók, de emellett próbálok az esetek eltéréseire is rámutatni. Az esetek összehasonlító elemzése során megállapításaimat olyan interjúidézetekkel illusztrálom, amelyek jobban rávilágíthatnak egy-egy kulcsmomentum szerepére, a folyamatok alakulására. Ezeket az idézeteket formailag is elválasztottam a saját elemzésem szövegétől: az idézeteket kisebb betűvel és jobb- és baloldalon is szélesebb margóval szedtem.

6.2. A magyarországi cementipar rövid bemutatása

Tekintettel arra, hogy a továbbiakban három cementiparban érdekelt vállalatról készített esetet hasonlítok össze, az alábbiakban röviden bemutatom a hazai cementipar sajátosságait, legfőbb szereplőit, viszonyait. Terjedelmi korlátok miatt a

³² A folyamat illusztrálására a 10.2. Mellékletben két önkényesen kiválasztott interjú címkéit, és az azokból képzett kategóriákat adom közre.

következő összefoglaló nem kíván teljes képet adni a kérdéses iparágról, és inkább elsősorban azokra a mozzanatokra, eseményekre összpontosít, amelyek a disszertáció szempontjából kiemelten fontosak lehetnek.

A hazai cementgyártást a rendszerváltást megelőzően a Cement- és Mészművek tröszt (CEMÜ) felügyelte.³³ 1989 után a privatizáció során több lépcsőben két multinacionális vállalatcsoport vásárolta meg az addig egységes állami vállalat kezében levő gyárakat. A váci és a beremendi cementgyárat a német HeidelbergCement Group és Schwenk Zement AG, a lábatlani és miskolc-hejőcsabai gyárakat pedig a svájci tulajdonban lévő Holcim (korábbi nevén Holderbank) szerezte meg (a miskolc-hejőcsabai gyár tulajdonjogával kapcsolatban a cég azonban a mai napig jogi vitákban áll). Az ötödik, bélapátfalvai üzemet közösen (50-50%-ban) szerezték meg, ezzel a magyarországi cementipar felosztása véglegessé vált, és így a viszonyok meglehetősen kiegyensúlyozottak maradtak. Mindkét vállalatcsoport nagymértékű fejlesztésekbe kezdett, és modernizálta gyárait. Ennek legfeltűnőbb jeleit a környezetvédelmi fejlesztések jelentették, amelynek köszönhetően a mindig poros befogadó településeken kezdett eltűnni az állandóan szálló és mindent beborító szürke por (a magyarországi cementipar zöldüléséről lásd például Harkai Attila (2002) munkáját). (Magyarországon jelen volt még a mexikói központú cementgyártó multinacionális vállalat, a CEMEX is, de a cég hazánkban cementgyári kapacitásokkal nem rendelkezett, portfóliójában elsősorban készbeton-gyárak és kavicsbányák voltak, amelyeket azonban 2007-ben más szereplőknek értékesített.)

A kilencvenes évek végén a két szereplő együttesen úgy határozott, bezárják bélapátfalvai gyárakat és bányájukat, utóbbit pedig rekultiválják. A közös tulajdonban levő BÉCEM Rt. végül 2000-ben fejezte be Bélapátfalván a termelést, és négy évvel később véglegesen elhagyta a területet.³⁴ A rekultivációs törekvéseket nem sikerült maradéktalanul végrehajtani, 2007 végén ugyanis környezetszennyezés nyomait találták meg a bezárt bányánál.

³³ Élvonalbeli világceg a német ipari hagyományokra építve. Cementvilág, 2008. 4. szám (július-augusztus), p.6.

³⁴ Veszélyes anyag szivárog Bélapátfalván. Népszabadság, 2007.10.12.

2003-ban a piacon egy új szereplő jelent meg a Strabag személyében. Az osztrák tulajdonban lévő multinacionális építőóriás az előbb említett két cementgyártó egyik legnagyobb vevőjének számít, így gyártelepítési lépésével alapjaiban változtatja meg az iparág szerkezetét. Az új gyár felépítésével ugyanis vélhetően visszaáll az a korábbi állapot, hogy öt üzem fog cementet termelni az országban, de abból egynek már a Strabag lesz a tulajdonosa. A Strabag így jelentős lépést tett előre a vertikális integráció megvalósításához: bányáérdekeltségei révén jelen van a kitermelő ágazatokban, az alapanyagokat saját cementgyárában dolgozza majd fel, amelyet az általa épített létesítményekbe épít be.

6.3. Esettanulmányok

A következő oldalakon bemutatom az általam feltárt három vállalati esetet. Ezekben a tömör beszámolókból nagyjából kronológiai sorrendben mutatom be az eseményeket, elsősorban a tényekre, adatszerű információkra összpontosítva. Az események feltárásánál az elkészített interjúk mellett elsősorban a helyi megyei napilapok (Vác esetében ennek hiánya miatt az országos napilapok) anyagaira támaszkodtam³⁵. Az esettanulmányok megbízhatóságának növelése céljából ugyanis arra törekedtem, hogy az interjúalanyok személyes beszámolóit lehetőleg összevegyem más információforrásokkal is. A már említett napilapok mellett idetartoztak a helyi újságok, különböző kiadványok (vállalati vagy lakossági szóróanyagok, időszaki újságok), valamint különböző szervek (hatóságok, bíróságok) határozatai. A források, illetve a módszerek kombinálása az ún. trianguláció révén a kvalitatív kutatási módszertanok megbízhatóságát erősítheti (Golafshani, 2003).

³⁵ Baranya megye napilapja a Dunántúli napló, míg Komárom-Esztergom megyéé a 24 Óra. A napilapok esetében a Népszabadság és a Magyar Nemzet cikkeire támaszkodtam. A cikkek letölthetők a lapok internetes oldalairól: www.dunantulinaplo.hu, www.24ora.hu, www.nol.hu és www.mno.hu. (letöltés időpontja: 2008. augusztus-szeptember)

6.3.1. Strabag eset

A Strabag 2003 novemberében jelentette be, hogy a Baranya-megyei Bükkösdön új cementgyárat kíván építeni. Bükkösd mintegy 1300 lelket számláló település a Mecsek és a Zselic határvonalán. A falu egy völgyben fekszik a két hegyvonulat találkozásánál, körülbelül 20 kilométerre a baranyai megyeszékhelytől, Péctől. A település lakóinak megélhetését korábban elsősorban az erdő, illetve a környékbeli bányák adták: a település mellett két mészkőbánya található, de nincsenek messze a mecseki uránérc-bányák sem. A munkanélküliség magasabb, mint az országos átlag, és a szakképzett munkavállalók aránya alacsony, sokan pedig Pécsre járnak be dolgozni. Mindemellett a falu, illetve az egész térség – köszönhetően a környező táj szépségének – népszerű kirándulóhely és üdülőközpont.

A Strabag birtokolja a falu mellett található két kőbánya egyikét (a másikat akkoriban a Cemex multinacionális vállalat), és e mellé, illetve ennek udvarában kívánta az új létesítményt megépíteni. A Bükkösd mellett bányászható mészkő rendkívül jó minőségű, amelyet egy elég vastag agyagréteg fed, amely szintén alapanyaga a cementgyártásnak.³⁶ Bár a helyszín igen szűkösen tűnt egy cementgyár számára, a bánya közelsége ideális telepítési helyszínné tette a területet (a folyamatos kitermeléssel természetesen a hegy is „fogyott” volna, nagyobb teret biztosítva a gyár számára).

A cementmű a szomszédos település, Hetvehely közvetlen határába épült volna, így a döntés-előkészítésbe ezt a falut is bevonták. Novemberben összevont testületi ülést tartottak, ahol a képviselők megfogalmazták a beruházóval szembeni elvárásaikat.³⁷ A létesítmény mintegy 90 főnek adott volna a tervek szerint munkát, és várhatóan 100 millió forinttal gyarapította volna a befogadó települések költségvetését. A beruházás értékét akkoriban 25-26 milliárd forintra becsülték. Az érintett települések képviselő testületeinek tagjait többször (kétszer külföldre is) tanulmányútra vitték: a képviselők meglátogathattak például egy észak-olaszországi cementgyárat, amely mellett az ott lakók többek között falusi turizmusból is élnek³⁸, de többen elmentek a

³⁶ Szóbeli közlés: a Strabag kommunikációs vezetője

³⁷ Települési egyeztetés a cementgyárról. Dunántúli Napló, 2003. november 27.

³⁸ Személyes közlés: a Strabag kommunikációs vezetője

beremendi cementgyárba is (Beremenden 1920 óta folyik cementgyártás³⁹, jelenleg a gyár a Duna-Dráva Cégcsoporthoz tartozik), hogy tájékozódjanak arról, hogy egyáltalán hogyan néz ki egy ilyen létesítmény, és milyen hatásokat fejt ki a környéken élő településekre. Mindemellett tanulmányutat szerveztek Bélapátfalvára is, ahol néhány évvel korábban a mészkőbányát és cementgyárat is bezárták.

Már a bejelentéssel egyidőben felmerült, hogy az új gyár a tehergépjármű forgalom növekedését hozhatja, de később egyre nagyobb mértékű ellenállás kezdett kibontakozni helyi, majd később regionális szinten. Az ellenzők közül többen kifejtették, hogy csak a megyei napilapból, a Dunántúli Naplóból értesültek a tervezett beruházásról, arról nem tájékoztatták közvetlenül a lakosságot.

2004 márciusában nyilvánosságra került az a környezeti hatástanulmány, amelyben a gyár arra tett ígéretet, hogy lényegesen a környezetvédelmi határértékek alatt tartja szennyezőanyag-kibocsátását.⁴⁰ A bejelentést követően hamarosan megalakult a Zöld Völgyért Egyesület, amelynek elsődleges célja az volt, hogy jogi kereteket biztosítson a tiltakozás számára, így ugyanis ügyfélként jelentkezhetek be különböző engedélyeztetési eljárásokba. A magánszemélyeken kívül az egyesülethez több önkormányzat is csatlakozott, így a tagok száma hamarosan 60 fölé emelkedett.⁴¹ A szomszédos Hetvehelyen nem alakult ki számottevő mértékű ellenállás, a polgármester egy falugyűlésen felhatalmazást kért és kapott arra, hogy a Strabag képviselőivel tárgyaljon az új beruházás tervéről. A településen a civilek aktivitása is jócskán alatta maradt a bükkösdiének: nem alakultak egyesületek, Hetvehelyen az önkormányzat végig a kezében tartotta az események irányítását.⁴² A délebbre fekvő, de Bükkösddel szintén szomszédos Helesfa nem támogatta a beruházást, ugyanis saját üdülőkomplexumának sikerességét féltette: a község egy olyan 80 hektáros csónakázó, horgász tó létesítését tervezte, amelynek vízellátását egy a bükkösdi bánya melletti vízbázisból kívánta táplálni.⁴³ A Helesfai Önkormányzat azzal is érvelt, hogy elfogadott tervek szerint a Szentlőrinci Kistérségben (19 település tartozik ide) a 6-os úttól északra eső terület elsősorban

³⁹ Szóbeli közlés: Hetvehely polgármestere

⁴⁰ Cementművi hatástanulmány. Dunántúli Napló, 2004. március 6.

⁴¹ Szóbeli közlés: a bükkösdi civilek egyik képviselője

⁴² Szóbeli közlés: Hetvehely polgármestere

⁴³ Szóbeli közlés: Helesfa polgármestere

üdülőövezetként, míg a 6-ostól délebbre fekvő területek ipari övezetként kellene, hogy működjenek (Bükkösd, Hetvehely és Helesfa a 6-os úttól északra helyezkednek el).

2004 májusában a Zöld Völgyért Egyesület aláírásgyűjtésbe kezdett, hogy népszavazást írjanak ki a tervezett cementbánya ügyében. A beruházás elleni legfőbb érvek a már korábban említett teherforgalom, a porszennyezés és a káros kibocsátás (szén-dioxid, mérgező fémek), valamint a tájrombolás (a bánya terjeszkedése) voltak. A Bükkösdtől légvonalban alig néhány kilométerre fekvő Gyűrűfű lakói ökofalujuk létéért aggódtak, míg a közigazgatásilag Bükkösdhöz, illetve Hetvehelyhez tartozó üdülőfalvak (Gorica és Kán) lakosainak többsége lakhelyük nyugalma, a vidék turisztikai jellegét féltette. Gyűrűfű a külvilágtól meglehetősen elzárt település, lebetonozott műút nem vezet a településre, közigazgatásilag Ibafa lakott külterületének számít.⁴⁴ A település lakói egy a 70-es években eltűnt falut élesztettek újjá a rendszerváltás után földterületek megvásárlásával. A gyűrűfűiek többségében odatelepült városiak, ökogazdálkodásból élnek, és az ellenállásnak fontos bázisát adták (a Zöld Völgyért Egyesület elnöke is gyűrűfűi).

A bővítendő bánya három Natura 2000 területet érint⁴⁵, a környezetvédők szerint a növekvő bányászati tevékenység és a vasút új nyomvonala ezeket a területeket károsíthatja. Számos vitát váltott ki a haris-populáció védelmével összefüggő „zöld” érv: a madár előfordulását a Strabag képviselői vitatták. A képviselőtestület júliusra népszavazást írt ki az ügyben. Ezzel párhuzamosan megalakult a Bükkösd Holnapjáért Egyesület, amelyet a cementbányát támogatók alakítottak. Ezt az Egyesületet különböző módokon a Strabag is támogatta, a székházát pedig az önkormányzat bocsátotta rendelkezésre. Az akkori polgármester és a képviselőtestület többsége is támogatta a beruházást, úgy vélték, a település költségvetését megszilárdíthatja az új gyártól beérkező iparűzési adó és egyéb támogatások, valamint ezáltal a munkanélküliség is számottevően csökkenthető lenne.

⁴⁴ Szóbeli közlés: a bükkösdi civilek képviselője

⁴⁵ A Natura 2000 területek az Európai Unió ökológiai hálózatának részét képezik, és olyan élőhelyeket jelölnek, amelyek kiemelt védeltséget élveznek. Hazánk mintegy 21%-a tartozik Natura 2000 besorolás alá (www.natura2000.hu, letöltés időpontja 2008. október).

A népszavazás előtt mindkét oldal intenzív kampányba kezdett. Megalakult a *Cementinfo* című lap, melyben a cementpártiak fejtették ki álláspontjukat, az ellenzők szerint sokszor tisztességtelen módon. Mindkét fél számos rendezvényt szervezett. Közvetlenül az első népszavazás előtt az ellenzők egy országosan ismert popegyüttest, illetve egy humoristát nyertek meg mozgalmuknak, és az előbbi a bükkösdői Petrovsky-kastély kertjében kocertet, utóbbi estét tartott.⁴⁶ A cementgyár megépülését ellenzőket több– elsősorban megyei ellenzéki – politikus támogatta. A másik oldalon a Strabag egy ismert roma együttest hívott meg a faluba a „Fény napja” rendezvényére, ahol a helyi focipálya új világítását avatták fel (a világítás megépítését természetesen a Strabag finanszírozta). Az osztrák tulajdonú cég több fórumot rendezett különböző csoportok: nyugdíjasok, fiatalok stb. számára, valamint egész oldalas hirdetésekben próbálta maga mellé állítani a kételkedőket. A Strabag részéről elsősorban három ember foglalkozott az ügygel: az egész folyamatot koordináló projektmenedzser, egy a műszaki ügyekért felelős szakértő és egy kommunikációs tanácsadó. Utóbbi mind az üzleti, mind a politikai, mind a civil kommunikáció területén vezetett korábban projekteket, ez volt azonban az első – ilyen jellegű – létesítmény-elhelyezési ügye.⁴⁷ A kommunikációs vezető szinte leköltözött a faluba, és onnan irányította a kommunikációs kampányokat, illetve a helyszínen igyekezett meggyőzni azokat, akik ellenezték a cementgyárat.

A falu megosztottsága szembeszökő volt: a több településrészből összeálló Bükkösdön leginkább azok ellenezték a projektet, akik a település azon részen laktak, ahol az országút halad, és ahol vélhetően a cement szállítása is zajlott volna. A település másik, ún. megyefai része inkább támogatta a projektet, igaz, őket a várt forgalomművekedés valószínűleg kevésbé zavarta volna (a helyzet érdekessége, hogy korábban Bükkösd és Megyefa különálló települések voltak). A település keleti részén Szentdomján lakói többsége ellenezte a beruházást, ezen a részen többen lovas turizmusból élnek, akik saját vállalkozásaik sikerét féltették. A már említett üdülőfalvak (Gorica és Kán) szintén az ellenzők mellett sorakozott fel. Utóbbi falvak lakosai zömében Pécsről és más nagyvárosokból települtek ide, akik meglehetősen jó civil, politikai és sajtókapcsolatokkal rendelkeztek, és érdekérvényesítő képességük igen hatékony volt az események alakulása során. A helybeliek – saját bevallásuk

⁴⁶ Ökogyarmatosítás vagy térségfejlesztés, Magyar Hírlap, 2004. július 10.

⁴⁷ Szóbeli közlés: a Strabag kommunikációs vezetője

szerint – mindenkiről tudták, hogy ki a cementgyárpárti és ki az, aki ellenzi. A lakossági fórumok, viták többször ellehetetlenültek, hangos szóváltások alakultak ki.

A népszavazás július 11-én az ellenzők győzelmével végződött. Az akkor 1307 lelkes falu 1026 választópolgárából 719-en szavaztak; a 293 támogató mellett 423-an nemmel szavaztak (három szavazat érvénytelen volt).⁴⁸ A népszavazás számára kedvezőtlen eredményét a Bükkösd Holnapjáért Egyesület azonban megtámadta, mondván választási csalások történtek a népszavazás során. Beadványukban azt kifogásolták, hogy az ellenzők tábora szervezetten szállítja az embereket az urnákhoz, megsértették a kampánycsendet és a mozgóurna működtetésével kapcsolatban is emeltek kifogásokat.⁴⁹ A Baranya Megyei Területi Választási Bizottság később a szabálytalanságokra hivatkozva megsemmisítette a népszavazás eredményét, és új választásokat írt ki. A Zöld Völgyért Egyesület ugyan bíróságnál támadta meg az ítéletet, a Baranya Megyei Bíróság érdemi vizsgálat nélkül elutasította a beadványt, mert a kifogás elkésett.⁵⁰

Az új választások kiírása még a korábbiaknál is túlfűtöttebb helyzetet teremtett a faluban, a kampány mindkét oldalon rendkívül intenzíven zajlott, a táborok újságokat adtak ki, szinte napi rendszerességgel szórólapokat terjesztettek, melyekben sokszor személyeskedések, a másik fél lejáratása volt napirenden. Az első népszavazás után egy hónappal, augusztus 8-án ismét népszavazást rendeztek Bükkösdön, amely újból érvényes és eredményes volt. A nemek és az igenek aránya továbbra is az ellenzőknek kedvezett, a két tábor közti különbség azonban 42 főre szűkült. A támogatók szerint a 42 fős szavazatkülönbséget az okozhatta, hogy a faluba a napokkal, hetekkel a második népszavazás előtt „idegenek” költöztek be. A magyar választási törvény előírásai ugyanis csak azt mondják ki, hogy a helyi népszavazáson részt vevő személyeknek ottani állandó lakcímmel kell rendelkezniük, azt nem, hogy mióta. Ezt a vádat, vagyis a nem bükkösdiek tömeges beköltözését az ellenzők mindvégig tagadták, és az egyik jelenlegi képviselő statisztikai adatokra hivatkozva is cáfolta azt.⁵¹

⁴⁸ Nem épül meg a cementmű, Dunántúli Napló, 2004. július 12.

⁴⁹ Panaszt, kifogást népszavazás után, Dunántúli Napló, 2004. július 15.

⁵⁰ Meg kell ismételni a népszavazást, Dunántúli Napló, 2004. július 21.

⁵¹ Szóbeli közlés: a bükkösdői képviselőtestület egyik tagja

A Strabag a szavazást követően jelezte, hogy tiszteletben tartja a népszavazás eredményét (egy éven keresztül nem lehet azzal ellentétes intézkedést tenni), és azt is bejelentette, hogy Bükkösd mellett más helyszínekben is gondolkodik. A bükkösi helyszínen ugyanis továbbra is aggasztó volt a hely szűkössége (ahogy erről már korábban is szóltam), másrészt a megnövekedett szállítási igényeknek is csak igen nehezen lehetett volna megfelelni. Tekintettel arra, hogy a település (a szomszédjaival együtt) völgyben fekszik, a domborzati adottságok miatt csak nagyon nehezen és óriási pénzüsszegekből lehetett volna olyan elkerülő utat építeni, amelyik megoldotta volna a szállítási problémákat (a becslések szerint a körülbelül 10 kilométer hosszú elkerülő út megépítése mintegy hét milliárd forintba került volna⁵². Az elkerülő út körüli viták mindig is a viták egyik fő áramát jelentették, és az építéssel kapcsolatban többször is ellentmondásos hírek röppentek fel. A tárgyalások során többek között Sásd, Oroszló, Boda, Kővágószőlős, Cserdi és Sellye merültek fel mint az új cementgyár befogadói.⁵³ Utóbbi települések mind Bükkösd 30 kilométeres környezetében, a kőbányához meglehetősen közel találhatók. 2005-re az előbbi célpontok közül csak Kővágószőlős maradt benn a Strabag alternatívái között, és hozzá egy új helyszín, a Bükkösdtől 10 kilométerre fekvő Királyegyháza csatlakozott.

Kővágószőlősön, hasonlóan Bükkösdhöz, igen heves ellenállás bontakozott ki, de a délebbre fekvő Királyegyházán pozitívan fogadták egy épülő cementgyár tervét. Kővágószőlős Pécshez viszonylag közel helyezkedik el, így a városból is egyre több tiltakozó hangot lehetett hallani, annak ellenére, hogy Kővágószőlősön – az uránbányászatnak köszönhetően – nem volt idegen az ipari, illetve kitermelő tevékenység. Dacára az eltérő fogadtatásnak, a Strabag mindkét helyszínen elindította az engedélyeztetési eljárásokat, és még Bükkösdről sem mondott le teljesen. Ha a bükkösi gyár megépülésével már kevésbé is számolt, úgy tervezte, hogy a kőbánya kapacitását ötszörösére emeli, hogy ki tudja szolgálni majd az új cementművet.

A Bükkösd Holnapjáért Egyesület a második elutasítás után sem adta fel a küzdelmet, és továbbra is úgy gondolkodott, hogy a falu életét pozitív irányba terelné

⁵² Szóbeli közlés: a bükkösi civilek egyik képviselője

⁵³ Hat közül választ a Strabag. Dunántúli Napló, 2004. október 12.

egy ilyen nagyságrendű ipari beruházás. Tovább folytatta kommunikációját a helybeliek meggyőzésére, kirándulásokat szerveztek az érdeklődők számára Beremendre, vetítéseket rendeztek, és újságot adtak ki.⁵⁴ Folyamatos ütésváltások zajlottak a támogatók és az ellenzők között, a szórólapok osztogatása mondhatni mindennaposná vált. Bár mindkét fél a másik szemére vetette, hogy inkorrekt eszközöket használ, egyik sem fukarkodott a másik oldal lejáratásával.

A 2006-os év az országos politikai életben is – a parlamenti választások miatt – intenzív kampányokat hozott, és a faluban nagy érdeklődéssel várták az őszi helyhatósági választásokat is. A Bükkösd Holnapjáért Egyesület kezdeményezésére 2006 őszére újabb népszavazást írtak ki, mindössze egy héttel az önkormányzati választások előtt. Az ismét heves kampányt követően harmadjára, szeptember 24-én, az igenek nyertek: az 1005 választásra jogosultból 627 ember járult az urnákhoz, és 342-en igennel, 282-en nemmel voksoltak.⁵⁵ Októberben azonban az önkormányzati választások után furcsa helyzet alakult ki. A falu lakói polgármesternek választották meg a Bükkösd Holnapja Egyesület korábbi elnökét, aki a cementgyár egyik legelkötelezettebb híve volt – ő a többi új képviselővel együtt október 1-én foglalta el a pozícióját.⁵⁶ A képviselőtestületben azonban az ellenzők kerekedtek felül, 6-2 arányban mindig leszavazták az új polgármester cementgyáras elképzeléseit, aki gyakran személyes támadások célpontjává is vált. A polgármesteri székért szintén induló jelölt (a Zöld Völgyért Egyesület alelnöke, a cementmű ellenzője) bár elveszítette a választást, az alpolgármesteri székbe került. A képviselőtestületen belüli villongások később – mindkét fél elmondása szerint – mérséklődtek, a résztvevőkkel folytatott interjúk azonban azt mutatják, hogy mindenkit mélyen megérintett az ügy, és számos érzelmet: dühöt, kétségbeesést, kiábrándultságot hozott felszínre.

A polgármester és a képviselő testület szembenállása miatt a cementgyári beruházás ismételten nem valósulhatott meg, így a Strabag végleg lemondott arról a tervéről, hogy cementgyárat építsen Bükkösdön, és látva a kővágószőlősiek ellenállását, inkább a harmadik helyszín, Királyegyháza mellett döntött. 2007 szeptemberében az

⁵⁴ Szóbeli közlés: Bükkösd polgármestere

⁵⁵ Most igen a cementgyárra. Dunántúli Napló, 2006. szeptember 25.

⁵⁶ Szóbeli közlés: Bükkösd polgármestere

építési engedélyek megszerzése után megkezdődtek az építkezések a falu határában. A Strabag korábban egy új céget alapított Nostra Cement néven, amely az új projekt lebonyolítására hivatott. A beruházás nagysága számottevően nőtt, és végül 2010-re tervezik a gyártás elindulását. Mindemellett a cég engedélyt kapott arra is, hogy évi 150 ezer tonnáról 1 millió tonnára emeljék a kőbánya kapacitását.

6.3.2. Holcim eset

A közvélemény számára 2005-ben merült fel először, hogy a Holcim Hungária Zrt. Nyergesújfalu határában új cementgyárat kíván létesíteni. Noha a cég már azelőtt is gondolkodott azon, hogy egy új üzemmel váltja ki korosodó lábatlani gyárát, a köztudatban csak 2005-ben jelent meg az elgondolás (a beruházás előkészítése a cég szerint 2001-ben kezdődött⁵⁷). A cég 2005. április 28-án adta be előzetes környezeti hatástanulmányát és júniusban konkrét tárgyalásokat kezdett Nyergesújfalu önkormányzatával⁵⁸, majd augusztusban lakossági fórumon jelentette be, hogy 60 milliárd forintért új cementgyárat kíván építeni⁵⁹. A várossal szomszédos Lábatlanon a Holcim már rendelkezett ugyan egy cementgyárral; azonban ennek kora és technológiája azt indokolta, hogy a cég egy új cementgyár építésébe kezdjen. Lábatlanon 140 éve folyik cementgyártás, míg a svájci cégcsoport 1989 óta van jelen a térségben. A privatizációt követően a Holcim modernizációba, illetve környezetvédelmi fejlesztésekbe kezdett, de az ott alkalmazott ún. vizes technológiát már nem tudták tovább korszerűsíteni. A tervek szerint az új gyár a modernebb száraz technológiával épülne meg. Bár a száz évre elegendő kiváló minőségű nyersanyag (mészkő és márga), és a helyi szinten rendelkezésre álló szakképzett munkaerő azt indokolta, hogy a cég a térségben építse fel új gyárát, a vezetőség egyaránt mérlegelt szlovákiai és romániai helyszíneket is (illetve ezeken a helyszíneken már létező gyárak kapacitásbővítését), valamint más magyarországi helyszínt is számításba vett.

Még a térségben is több lehetséges helyszín kezdett kirajzolódni. Három változatban a klinkerégetést követő technológiai műveletek a jelenlegi lábatlani gyár területén

⁵⁷ Szóbeli közlés: Holcim kommunikációs igazgatója

⁵⁸ Másodfokon is zöld utat kapott a Holcim új cementgyára - Jön a por? Déli lap, 2008. 06. 30.

⁵⁹ A cementgyár ellen tüntettek a környék lakói. 24 Óra, 2008. 09. 23.

maradtak volna, az égetőmű maga pedig a lábatlantól délre eső területen a Gerecse egyik hegyébe ágyazódott volna be.⁶⁰ Az is felmerült, hogy a lábatlani gyár helyén építenek egy teljesen új üzemet, de az előbbi négy változat legnagyobb problémájaként azt jelölték meg, hogy a jelenlegi lábatlani gyár teljesen beépült a lakóterületek közé, annak fejlesztése gazdaságosan és környezetvédelmileg elfogadható módon nemigen oldható meg. Kiderült, a Holcim egyértelműen az ötödik változatot, a nyergesújfalui ipari parkba építendő zöld mezős beruházást preferálja a variánsok közül, a környező települések ugyanakkor Lábatlant (illetve annak közvetlen környékét) tartották volna megfelelő helyszínnek.

A beruházásról szóló hírek szinte azonnal heves ellenállást váltottak ki: a térségben helyi civil szervezetek alakultak, és a helyi és az országos politika képviselői is hangoztatták elítélő álláspontjukat. A környező önkormányzatok közül legintenzívebben Tát, illetve annak polgármestere nyilatkozott a létesítendő cementgyár ellen, és ezen a településen alakult meg a beruházást leghevesebben támadó Zöld Sziget Környezetvédelmi Egyesület is. Szeptember végén Táton demonstrációt tartottak a cementmű ellen, amelyen több száz ember vett részt, és a tiltakozó mozgalmak első jelentősebb eseményének tekinthető.

A támadások keresztműzében akkoriban elsősorban az állt, hogy a Holcim veszélyes hulladékok égetésével (is) biztosította volna a cementgyártáshoz szükséges hőt a gyártás során. Országos szinten többnyire ellenzéki politikusok fejtették ki aggodalmaikat a veszélyes hulladékok égetésével kapcsolatban.⁶¹ Úgy vélték, 75 tonna hulladék fog érkezni évente Nyergesújfalura, és a dunai szállítás lehetősége miatt gazdaságilag nagyon vonzó lesz külföldi – elsősorban osztrák vagy német – hulladékot égetni.

Hamar kiderült, még a beruházást egyébként kifejezetten támogató Nyergesújfalu is ellenzi az alternatív hulladékok tüzelését, így a cég igen gyorsan elállt ettől a tervétől. 2005 szeptemberében a város képviselő testülete 10:2 arányban támogatta az építkezést, a veszélyeshulladék-égetést ugyanakkor elvetette.⁶² A cégnél így még

⁶⁰ Fenyvesi Károly: Cementgyár: Nyergesújfalu a nyerő. 24 Óra, 2005. 11. 25.

⁶¹ Harmincezer tonna veszélyes hulladék. 24 Óra, 2005. 09. 12.

⁶² Népszavazás dönti el, lesz e gyár. 24 Óra, 2006. 02. 21.

ebben a hónapban bejelentették: nem kívánnak veszélyes anyagokat égetni.⁶³ A későbbiekben időről-időre felmerült az égetés kérdése, mondhatni, az eset egyik kulcsmozzanatává vált. A cég – bár többször is tett rá kísérletet – teljesen sohasem tudta eloszlatni a veszélyes hulladékok felhasználásával kapcsolatos aggodalmakat.

Az ellenzők aggodalmai ugyanakkor nem merültek ki a veszélyes hulladék égetésében. Úgy vélték, hogy a készülő beruházás nagymértékben növelné a térség főútjának, a 10-es útnak a forgalmát. A főút már a tervek megjelenésekor is igen nagy forgalmat bonyolított, a levegőszennyezés mértéke az érintett településeken meglehetősen magas volt. Az ellenzők részéről az is elhangzott, hogy a sokszor magyar Ruhr-vidéknek is nevezett térség már jelenlegi állapotában is intenzív ipari tevékenységgel bír: Dorogon található a sok vitát kiváltott Onyx veszélyeshulladék-égető és a Richter Gedeon egyik termelő üzeme. Esztergomban van a Suzuki gyára, Nyergesújfalun működik a szénszál-gyártásra szakosodott Zoltek, valamint Lábatlanon is több ipari létesítmény van: a régi cementgyár és a vasbetongyár; a nagy üzemek sorát pedig a piszkei papírgyár zárja. Mindemelllett a térség Magyarország egyik legsűrűbben lakott területe, egymást érik a települések. A porszennyezés a régióban így igen magas, és az uralkodó szélirányok – az ellenzők szerint – pont a keletre, illetve dél-keletre fekvő települések felé terelnék az új gyár káros kibocsátását. A Holcimot további kritikák érték azért is, mert a tervezett gyár túl közel esne Nyergesújfalu és Tát vízbázisához (illetve egyes vélemények szerint arra épülne rá), valamint a nyersanyag biztosítására épített szállítószalag – amelllett, hogy rombolja a tájképet, egy Natura 2000 területen haladna keresztül. Felmerült az is, hogy a létesítendő gyár túl közel épülne Tát-Depó lakott területéhez, Tát Duna-part közeli településrészéhez.⁶⁴

Az ősz folyamán a Holcim külföldi tanulmányutakat szervezett a környékbeli települések vezetőinek: Svájcban egy működő cementgyárban mutatták be, hogy milyen körülményekre számíthatnak a magyarországi beruházás megvalósulása esetén. A látogatásokon résztvevők általában pozitívan szóltak a látottakról, a legnagyobb ellenzők azonban még a meghívást is visszautasították. 2006 januárjában az Észak-Dunántúli Környezetvédelmi Felügyelőség előírta a Holcim számára a

⁶³ Fenyvesi Károly: Cementgyár veszélyes anyagok nélkül. 24 Óra, 2005. 09. 22.

⁶⁴ Szóbeli közlés: a táti civil szervezet képviselője

részletes környezeti hatástanulmány elkészítését. A beruházó tervei szerint az új üzem kapacitása 1,5 millió tonna cement lenne, amely jelentős mértékben meghaladná a jelenlegi lábatlani gyár kapacitását, a szennyezőanyag-kibocsátás azonban a jelenlegi alatt maradna.⁶⁵

A 2006-os év áprilisában és májusában népszavazási dömping kezdődött a telepítési döntés kapcsán. 2006. április 9-én négy környező településen: Tokodon, Mogyorósbányán, Esztergomban és Táton rendeztek helyi népszavazást a cementmű létesítéséről. A szavazások minden helyszínen érvényesek voltak, és a választók többsége mind a négy helyszínen elutasította a tervezett gyárat. Április 23-án Tokodaltáron is a nem szavazatok győztek, május 14-én azonban Nyergesújfalun az igenek kerültek többségbe, igaz, a részvétel nem érte el az 50%-ot, így a népszavazás érvénytelen volt. (A környező településeken az elutasítás mértéke igen magas volt: 80-90%-os, míg Nyergesújfalun a lakosság mintegy kétharmada voksolt a cementmű mellett.) A környező településeken rendezett helyi népszavazások egy időben zajlottak a 2006-os országgyűlési választások első (április 9.), illetve második fordulójával (április 23.). Nyergesújfalun ezzel szemben a parlamenti választásoktól időben függetlenül (három héttel a második fordulót követően) bonyolították le a cementműről szóló ügydöntő népszavazást, valószínűleg ezzel is magyarázható, hogy a részvétel alatta maradt az érvényességi küszöbnek.

A környező települések közül Dorogon és Lábatlanon nem rendeztek népszavazást. Előbbi önkormányzati testülete azonban kiadott egy állásfoglalást, amelyben nem támogatta az új cementmű építését.⁶⁶ A népszavazásokon feltett kérdések szövegezése többször is vita tárgyát képezte, az esztergomi szavazás esetében a Holcim érezte úgy, hogy a kérdés irányított (a népszavazási kérdést bíróságon is megtámadta, de ezt elutasították), Nyergesújfalun pedig a civilek hangoztatták, hogy a kérdés megfogalmazása részrehajló, és a beruházónak kedvez.

A népszavazások után júliusban felállt a Lakossági Ellenőrző Csoport (amelyet a tagok maguk között állítólag LECSO-nak neveznek), amely civilek bevonásával kívánta ellenőrizni a gyár tevékenységét. A Csoport a készülő beruházást is nyomon

⁶⁵ A Holcim füstje és lángja. HVG, 2006. 03. 10.

⁶⁶ Szóbeli közlés: a táti civil szervezet képviselője

követte, információkat kapott a gyártól, megkapták az előzetes és a részletes környezetvédelmi hatástanulmányt is.⁶⁷ Utóbbi 2007 márciusára készült el, és ennek kapcsán mind Nyergesújfalun, mind pedig a környező településeken közmeghallgatásokat tartottak. A hatástanulmány azt állapította meg, hogy a tervezett létesítmény környezetterhelése minimális, környezetvédelmi és egészségvédelmi szempontokból megfelel az előírásoknak.⁶⁸ A tervezett gyárban 280-an dolgoznának, így a lábatlani gyár megszűnésével is számolva összesen 52 új munkahelyet teremtené. Mindemellett mintegy 120 alvállalkozó részesülhetne a Holcim megrendeléseiből⁶⁹. 2007 októberére a Környezetvédelmi Felügyelőség első fokon megadta a környezetvédelmi és egységes környezethasználati engedélyt a Holcim számára. A határozat ellen civilek fellebbeztek, így az ügy tovább húzódott, és az anyag másodfokra került.

A Holcim az elmúlt években végig intenzív kommunikációs politikát folytatott a térségben, amely a tiltakozók részéről sokszor heves felháborodást váltott ki. A cég negyedévenként „*Egymás mellett*” címmel kiadványt ad ki, amely minden olyan térségben megjelenik, ahol a Holcimnek magyarországi érdekeltsége van, és a háztartásokba ingyen juttatják el. A kiadványban a gyárakról, illetve sokszor a Holcim szponzorációs tevékenységéről esik szó. A Holcim Hungária valószínűleg a térség legnagyobb adományozója, 2007 és 2008 folyamán együttműködési megállapodást kötött Mogyorósbánya és Lábatlan önkormányzatával (Nyergesújfalu tekintetében ezt már korábban – 2006-ban – megtette). A Holcim Hungária Otthon Alapítvány révén településeket, közintézményeket, civil szervezeteket támogat, és az elmúlt három évben egyre inkább beépül a térség életébe.⁷⁰ Az Alapítvány évente mintegy 100 millió forintot oszt szét támogatás formájában.⁷¹ A vállalat mindamellett a vállalati környezetvédelem, illetve a társadalmi felelősségvállalás (social responsibility) egyik magyarországi zászlóshajójának számít, elnökét 2007-ben kinevezték a Business Council for Sustainable Development élére.

⁶⁷ A cementgyári LECSO nyitott az új tagok felvételére. 24 Óra, 2007. 06. 11.

⁶⁸ Zöld utat kaphat a Holcim cementgyára Nyergesújfalun. HVG, 2007. 03. 05.

⁶⁹ Szóbeli közlés: a Holcim kommunikációs igazgatója

⁷⁰ Szóbeli közlés: Nyergesújfalu polgármestere

⁷¹ www.holcim.hu (letöltés ideje 2008. szeptember)

A tiltakozók, ugyan a Holcimnál sokkal szerényebb mértékben, szintén folytattak kommunikációs kampányokat érveik bemutatására, illetve az emberek meggyőzésére. Szórólapjaikon elsősorban a légszennyezés növekedésére fókuszáltak, helyi lapokban (Táti Walzer, Dunai Futár) a várható negatív hatásokra mutattak rá. Emellett látványos eseményekkel igyekeztek felhívni a problémára a figyelmet. Korábban fáklyás felvonulást tartottak Tát község határában, később ugyanitt körmenetet szerveztek.

2008 júliusában az Országos Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Vízügyi Főfelügyelőség megerősítette a nyergesújfalui ipari parkba tervezett Holcim cementgyár 2007 őszén kiadott elsőfokú egységes környezethasználati engedélyét, így az jogerőssé vált. A civil szervezetek és önkormányzatok bírósághoz fordultak az ügyben, és kérték a bíróságtól a szakhatóságok határozatának felfüggesztését. A bíróság ezt a kérelmet elutasította. Az egész folyamatra jellemző volt, hogy a benne részt vevő környezetvédelmi hatóságok igen hosszasan mérlegelték a beadványokat, nemegyszer a hivatalos határidőn túl hozták meg határozataikat.

6.3.3. DDC eset

Ellentétben az előzőekben bemutatott esetekkel a váci cementgyár esete nem új létesítmény kialakításáról szól, hanem egy új technológia bevezetéséről. Ennek köszönhetően a váci eset lényeges vonásokban különbözik az előbbieken bemutatott esetektől. A veszélyeshulladék-égetés bevezetése ugyanakkor felfogható egy speciális telepítési döntésnek is, amely fogadtatása meglehetősen hasonlít a Strabag és a Holcim által felépítendő üzemek körüli társadalmi konfliktusokra.

A Duna-Dráva Cement Kft. veszélyes hulladék égetési ügye 2002-ben robbant ki. A társaság 2002 novemberében bejelentette, hogy a Közép-Duna-völgyi Környezetvédelmi Felügyelőség engedélyt adott arra, hogy a gyár a cementgyártás során hulladékot, köztük veszélyes hulladékot égessen.⁷² A gyár évi 75 ezer tonna hulladék égetésére kapott engedélyt, amelynek jelentékeny hányada veszélyes

⁷² Veszélyes hulladék a cementgyárban. Népszabadság, 2002. 11. 06.

hulladék lehet⁷³. Az alternatív hulladékok égetésének kérdése már korábban felvetődött a gyárban, hiszen számos külföldi tapasztalat mutatta a technológia alkalmazhatóságát és gazdaságosságát.

A bejelentést követően nagymértékű ellenállás bontakozott ki, amely a vállalat vezetőségét és az Önkormányzat vezetőségét is váratlanul érte. Egyes környezetvédő csoportok vitatták a környezetvédelmi vizsgálatok szakszerűségét, és 2002 novemberében a Magyarországi Zöld Párt aláírásgyűjtést indított az égetés ellen, és rövid idő alatt mintegy 800 tiltakozó aláírást gyűjtött össze.⁷⁴ A Váci Környezetvédelmi Egyesülettel közösen a DDC és a váci önkormányzat fórumot szervezett, ahol kiderült, hogy a gyárban 1999 óta kísérleteznek különböző savgyanta tartalmú anyagok (fáradtolaj, ún. Cemix- és Mumix-keverékek) égetésével. (A gyárat többször támadták illegális hulladékégetés vádjával, azonban 2001 augusztusáig engedélyük volt kísérleti savgyanta égetésre.) A Környezetvédelmi Felügyelőség határozata ellen több fellebbezést is beadtak. Többen kifogásolták, hogy az égetés helyszínétől nem messze iskola működik, és azt is sérelmezték, hogy az amúgy is terhelt 2-es főút forgalma a hulladékszállításoknak köszönhetően várhatóan növekedni fog.

A Duna-Dráva Cement ügye 2003-ban és 2004-ben kulminálódott. 2003 januárjában a Környezetvédelmi Főfelügyelőség – eljárási hibákra hivatkozva – megszüntette a hulladékégetésre vonatkozó engedélyt, és a DDC-t újabb hatásvizsgálat lefolytatására kötelezte. A Főfelügyelőség álláspontja szerint ugyanis ilyen esetben lakossági közmeghallgatást kell tartani, és a vállalatnak részletes környezeti hatástanulmányt kell készítenie⁷⁵. Bár a cég és a Váci Önkormányzat képviselői többször is hangoztatták, hogy szakmai érvek nem szólnak a hulladék és azon belül a veszélyes hulladék égetése ellen, illetve hogy az maradéktalanul megfelel a környezetvédelmi előírásoknak, az ellenállás megmaradt. A cég a kilencvenes évek tulajdonosváltását követően hiába igyekezett levetkőzni a korábbról rajta ragadt negatív arculatot (a „piszkos tizenkettő egyike” gúnynevet), a helyi lakosok fejében újra felrémlett a nagy porkibocsátással füstölő cementgyár képe.

⁷³ Veszélyeshulladék-égetési tervek Vácott, Népszabadság, 2002. 11. 21.

⁷⁴ Vác: aláírásgyűjtés a veszélyes hulladék ellen. Magyar Nemzet, 2002. 11. 21.

⁷⁵ Nem égethet a Váci Cementgyár. Népszabadság, 2003. 01. 22.

A tiltakozásokra adott első válaszlépésként megalakult az AdHoc Bizottság, amelynek az volt a feladata, hogy összegyűjtse a városban élők panaszait, észrevételeit és továbbítsa azokat a gyár vezetéséhez, valamint a vállalat tevékenységéről megszerzett információkat továbbadja a lakosságnak. A hatfős bizottság tagjai közé bekerült három váci illetőségű civil szervezet vezetője, a gyárigazgató, az önkormányzat környezetvédelmi tanácsnoka és egy váci polgár. Noha a gyárigazgatót leszámítva a bizottság tagjai függetlenek voltak, a legnagyobb ellenzők abban nem kaptak helyet. A Polgármesteri Hivatalban ingyenesen hívható zöld számot létesítettek, ahol a lakosok a gyárral kapcsolatos bejelentéseiket megtehették⁷⁶. A társadalmi nyomás következtében a részletes környezeti hatástanulmány elkészítésekor figyelembe vették a civilek felvetéseit is. Ez a folyamat közel egy évet vett igénybe. A cég eközben felismerte, hogy ha elakarja fogadtatni az új technológiát, nyitnia kell a helyi társadalom felé: nyílt napokat szerveztek az érdeklődőknek, és intenzívebb kommunikációt folytattak a cég tevékenységéről, illetve magáról a hulladékégetésről. Helyi tévécsatornákon mutatták be a DDC működését, és maguk is indítottak egy zöld számot a kérdések, vélemények fogadására.⁷⁷ A gyár „Monitor” néven hírlevelet is indított, amelyben a gyár tevékenységét mutatta be, és közvélemény-kutatásokkal szondázta a lakosság attitűdjét a gyár tevékenységével kapcsolatosan. A DDC erősítette – egyébként addig is meglehetősen aktív – szponzorációs tevékenységét: a szponzorációs kiadások mértéke – a cég saját adatai szerint – a 2002-es évi szintről két év alatt megduplázódott (a 2002-es 32 millió forinttal szemben 2004-ben már 60 millió támogatást ítélt meg a DDC Vác városának, illetve városi intézményeknek)⁷⁸.

Az elkészített részletes hatástanulmányt csaknem egy évvel az eset kirobbanása után 2003 szeptemberében tették közzszemlére. 2004. február 24-én megalakult a Társadalmi Kontroll Csoport, amelynek tagjai jórészt a korábbi AdHoc bizottság képviselőiből verbuválódtak: elnöke a Váci Környezetvédelmi Egyesület titkára lett, de a tizenhárom fős testületnek tagjai lettek a váci létesítmény gyárigazgatója (ahogyan tagja volt az AdHoc bizottságnak is), egyes váci civil szervezetek

⁷⁶ Alternatív tüzelőanyag a cementgyárban. Népszabadság, 2003. 01. 28.

⁷⁷ Új határozat a váci cementgyárról. Népszabadság, 2003. 04. 04.

⁷⁸ Rekordösszegű támogatást ad a cementgyár Vácnak. Monitor 2004/3. szám, 1. oldal

képviselői, a váci és más önkormányzatok képviselői, és a város más véleményformáló személyiségei is. A Csoport felállításáról a polgármester és a DDC vezetése döntött, hogy a cementgyár működése felett teljes társadalmi kontroll jöhessen létre, és nem kevésbé azért, hogy megteremtsék a köz bizalmát a gyár felé.

Az ellenállás mértéke jelentős mértékben csökkent a másfél év alatt, igaz megszüntetni teljesen nem sikerült. Május 28-án például a Magyarországi Zöld Párt képviselője bejelentette, hogy ajánlatot adott be a Duna-Dráva Cement Művek számára, hogy pártja átvenné a gyár működtetését, és környezetbarát módon üzemeltetné, és felvetette, hogy helyi népszavazás keretében kellene döntenie a veszélyes hulladékok égetéséről. Ellentétben a Strabag és a Holcim esetével Vácott nem rendeztek referendumot az ügyben, ha lassan is, de megnyugodtak a kedélyek.

7. A telepítési konfliktusok kialakulása

Az előzőekben feltárt esettanulmányok bemutatásával az volt a célom, hogy az Olvasó is – legalább nagy vonalakban – megismerje a következőkben részletesen elemzett eseteket. A soron következő alfejezetekben igyekszem feltárni, hogy a cementipari telepítési konfliktusokat milyen okok, tényezők generálhatták. Az elemzés során nagyban támaszkodom a nyílt kódolás során feltárt kulcskategóriákra – lényegében ezekre fűztem fel a következő alfejezeteket –, és bemutatom a kapcsolatot a dolgozat első részében vázolt elméleti megközelítések és a magyarországi esetek között.

7.1. A tervezett létesítmények vélt és valós kockázatai

Nehezen vitatható, hogy a cementgyári létesítményeknek vannak kockázatai, annak jellegéről és mértékéről azonban már megoszlanak a vélemények⁷⁹. Az ellenzők általában sokkal több kockázati forrást említettek, mint a beruházások támogatói, amikor az interjúk során arról kérdeztem őket, hogy milyen kockázatokkal számolnak az új cementgyár megépülésekor. A támogatók (akár vállalati szakemberek, akár önkormányzati képviselők vagy civilek) is említettek többnyire egy-egy olyan tényezőt, amely negatívan befolyásolhatja a jövőben a befogadó település, illetve annak környezetének életfeltételeit, de azok általában nem magára a cementgyártásra vonatkoztak, hanem közvetett kedvezőtlen hatásokra. Ilyen lehet például a forgalom növekedése vagy a befogadó település lakossági összetételének megváltozása. A támogatók a cementgyárak közvetlen működésében általában nem láttak kockázatokat, vagy azok mértékét minimálisra tették. Ezt általában azzal magyarázták, hogy a cementgyártás egy relatíve egyszerű, de ugyanakkor meglehetősen szabályozott üzem, amelynek kibocsátásai, amennyiben a bemeneti tényezőket szigorúan ellenőrzik, és rendelkeznek a szükséges környezetvédelmi beruházásokkal a végpontokon, nem ártalmasak az emberek egészségére. A váci

⁷⁹ A környezeti kockázatok különböző kategóriáit a legtöbb interjúban tudtam azonosítani (lásd például a két illusztrációként bemutatott kódolást a 10.2. *Mellékletben*). Ezeknek a kategóriáknak a kiterjedtsége, mélysége interjúról-interjúra változott, ezekből vontam le ennek az alfejezetnek a megállapításait.

Társadalmi Kontroll Csoport – a cementgyárat egyébként kritikusan szemlélő – tagja így írja le szemléletesen a cementgyártás folyamatát:

„Na most, hogy valami klinkerásvány legyen, meg lehet mondani, hogy kérem ebbe a csőbe nekem belepakolnak, mit tudom én, mangánelemből X %-ot, alumíniumból Y-t, vasból annyit, hidrogénből ennyit, oxigénből amannyit. Megmondják ezt az elem vagy közetarányt, amit bele kell szórni ebbe a csőbe, és gyakorlatilag közel 2000 fokra felhevítik. Itt durván szétesnek az alkatrészek, és az egész átkristályosodik, és lesz belőle klinker. Na most, ha nem olyan arányban teszem bele a cuccot, mint ahogy klinker lesz belőle, akkor nem klinker lesz belőle, ez egy irtó érzékeny dolog, ez nem úgy van, hogy beleszórok egy kutyát meg, mit tudom én, három fát, meg a nem tudom én micsodát, vagy az orvosi hulladékokat, tehát a gyógyszerhulladékokat, vagy a szerves oldószereket vagy akármit, és abból is klinker lesz. Ez nem így van. Csak azt lehet beletenni, ami ahhoz kell, hogy az elemarány kialakuljon.”⁸⁰

A cementgyártás így kevésbé kockázatos, mint más környezetterhelőnek tartott iparágak (mint például a gyógyszeripar vagy a vegyipar). Ez – vélik a cementgyárak képviselői – a kibocsátások szintjén még akkor is igaz, ha a gyárban másodlagos tüzelőanyagok égetése folyik.

Bükkösd kapcsán azt még a támogatók is elismerték, hogy a közúti szállítás mértéke a cementgyár megépítése után növekedni fog, amely a károsanyag-kibocsátást és a zajt növeli a környező falvakban. Ebben szinte minden interjúalanyom megegyezett. Az ellenzők ugyanakkor már többfajta kockázati tényezőt hoztak fel: a vízbázisok sérülése, a porszennyezés mértékének növekedése ide sorolható, de volt, aki magát a hegy elbontását tartotta a legnagyobb kockázati tényezőnek, mondván, a terepviszonyok megváltoztatása hosszabb távon érezteti kedvezőtlen hatásait. Az ellenzők több ízben orvosokra, azok kutatási eredményeire hivatkoztak, azzal érvelve, hogy a tervezett létesítmények egészségügyi problémákat okozhatnak. Vitathatatlan, hogy a hegyek elbontása, mindamelllett, hogy esztétikailag is visszatetsző tájsebet hagy maga után, és ökológiai hatásai is kedvezőtlenek, mégsem jelentenek addicionális kockázatokat, lévén, hogy korábban is folyt mészkőbányászat mindhárom helyszínen, és az a cementgyárak megépülése nélkül, illetve azok más

⁸⁰ Szóbeli közlés: a váci Társadalmi Kontroll Csoport tagja

helyszínen történő megépítése mellett is folytatódott volna. Ez természetesen felveti azt a kérdést, hogy egy új létesítményről vagy technológiáról szóló álláspont kialakításánál csak az új, korábban nem jelentkező kockázatokat vegyük-e figyelembe vagy azokat is, amelyekkel már a telepítési tervek megelőzően is együtt kellett élnünk.

Nem meglepő, hogy az ellenzők sokkal több kockázati tényezőt sorolnak fel, mint a beruházások támogatói. A különbség természetesen a felek eltérő motivációjából is fakadhat, de az említett kockázati tényezők mintázata összetettebb képet sejtet. Valószínűleg nem véletlen, hogy a cégek kevésbé említenek olyan kockázati faktorokat, mint például a bányászat során keletkező tájseb vagy a Natura 2000 területek potenciális sérülése. Ezek ugyanis a vállalatok számára olyan adottságok, amelyeken nemigen tudnak változtatni: Magyarországon igen sok bánya esik közel valamilyen Natura 2000 területhez (egyszerűen a természeti adottságok miatt), és a külszíni bányászat is általában hegyek elbontásával, illetve különböző tájsebek kialakulásával jár (rekultivációs programokkal utóbbi káros hatásai azért mérsékelhetőek). Amennyiben ezeket a kockázati tényezőket teljesen ki akarnák küszöbölni, az alaptevékenységük megkérdőjeleződését jelentené.

Amíg a levegő- és vízszennyezés az egészségügyi határértéken belül történik, a cégek szerint minimális veszélyforrást jelent a gyár környezetére. A cementgyárakról folytatott diskurzus során például elhangzott, hogy az érintett településeken a lakóépületek fűtésénél használt tüzelőanyagok égetésekor összességében nagyobb károsanyag-kibocsátás keletkezik, mint egy cementgyárban. Ez az érv a kockázatkommunikációs üzenetek egyik népszerű eleme: egy már ismert kockázati tényezőt hasonlít össze egy ismeretlennel. A cementgyárak propagálói azonban nem veszik figyelembe, hogy egy kockázati tényezőnek az elfogadása (háztartások fűtésekor felszabaduló füstgázok negatív élettani hatásai), még nem tesz elfogadhatóvá automatikusan egy másik hasonló – vagy akár kisebb mértékű – kockázatfaktort (egy cementgyár kibocsátása).

A megnövekedett forgalom kockázata olyan tényező, amelyet a legtöbb megkérdezett szerint, elsősorban az állam, illetve az önkormányzat tud csökkenteni – például elkerülő utak építésével (mint ahogyan az Vácott meg is történt). Vagyis a

közvélekedés szerint, ebben a kérdésben nemcsak a cég okolható, hanem az infrastruktúra hiánya is. A közúti forgalomból adódó levegő- és zajszennyezés mindemellett ismert probléma mind Nyergesújfalu, mind Bükkösd, mind Vác lakói számára, így az emberek valószínűleg sokkal inkább elfogadják ezt a kockázati forrást, mint az általuk jóval kevésbé ismert és meglehetősen félelmetes hulladékégetésnek a kockázatát. Ez összhangban áll az eltérő kockázatpercepciók szerepét hangsúlyozó megközelítések álláspontjával. Valószínűleg ennek is köszönhető, hogy a vállalatok képviselői vagy a cementgyártás támogatói inkább hajlandóak elismerni a forgalom növekedéséből eredő kockázatokat, és ennek megoldására igyekeznek – akár az önkormányzatokkal együttműködve – kidolgozni javaslatokat.

7.2. A professzionális kommunikáció és annak csapdái

Az interjúk szövegének kódolása után megállapítható, a kommunikáció az esetek egyik kulcskategóriájának számít. Az eseteken végigvonuló leglátványosabb jelenségek között említhetők a sokszor mindent elsőprő kommunikációs kampányok, az intenzív pr-munka, az érintettek magabiztos meggyőzése. Az esetek elemzéséből kiderül, ezen a területen mindhárom cég tekintélyes eredményeket könyvelhetett el, az esetek alakulásában a vállalati kommunikáció elemei kulcs tényezőknak számítottak. A céges kommunikáció professzionalizálódása már csak azért is figyelemre méltó, mert a kommunikációs szakemberek semmilyen kommunikációs előképpel nem rendelkeztek a cementgyárak telepítésére vonatkozóan. Ahogy az egyik vállalati kommunikátor fogalmaz:

„Hát ott voltunk, hogy szeretnénk itt valamit csinálni. Abszolút nem volt ebben semmi tudatosság, és 35 éve nem épült Európában cementgyár, ezért aztán semmilyen kommunikációs előképe nem volt a történetnek. Én magam is az arizonai atomhulladék-lerakó kommunikációján tanulmányoztam azt, hogy hogyan lehetne ezt csinálni (...), tehát azt kell mondjam, hogy azok az emberek, akikkel akkor körül voltam véve a Strabag részéről, azok sem építettek soha cementgyárat. Nem volt egy olyan ember, aki ezt tudta volna, és én magam nem

tudtam, hogy ezt hogy kell kommunikálni igazából. Bármennyire is furcsa, de nem. Ez egy ilyen úttörő munka volt.”⁸¹

Ahogy arra a szakirodalmi összefoglalóban utaltam, még Magyarországon is igen jelentékeny számú esetről készült tudományos igényességű leírás és elemzés, az azonban kétségtelen, hogy a cementiparban olyan régen építették fel a már működő gyárakat (Lábatlanon, Vácott, Beremenden és Miskolc-Hejőcsabán), hogy azok telepítési tapasztalataihoz visszanyúlni nemigen lehetett. A cementiparra különösen jellemző hulladékégetési probléma miatt ugyanakkor számos olyan esetet idézhetünk fel (akár Magyarországon, akár a nemzetközi szakirodalomból), amelyek egyes jelenségei meglehetősen hasonlítanak az általam vizsgált három eset tapasztalataira.

A telepítési döntéseket illetően a vállalati kommunikációnak természetesen számos aspektusa létezhet, ezeket tekintem a következőkben végig. Egyrészt vizsgálom, hogy az érintett cégek milyen eszközöket alkalmaztak a kommunikációjuk során, másrészt arra is kitérek, hogy a bemutatott vállalati kommunikációs stratégiák milyen csapdahelyzeteket hordoznak magukban, illetve milyen módon futhat tévútra a kommunikáció.

7.2.1. Kommunikációs megoldások

Az új létesítményről, illetve az új technológiáról a vállalatok kötelesek érintettjeiket informálni. Erre hazánkban számos jogszabályi előírás létezik: az előzetes és részletes környezetvédelmi hatástanulmányok mindenki számára nyilvánosak, törvények szabályozzák, hogy milyen esetekben kell közmeghallgatásokat tartani stb. A kezdeti hatalmas ellenállást látva azonban mindegyik vállalat igyekezett újabb és újabb kommunikációs csatornákat megnyitni üzenetei eljuttatására, és olyan kommunikációs eszközöket alkalmazni, amelyek túlmutatnak a kötelező tájékoztatás keretein.

Ezek egyik hagyományosabb módjának tekinthetők a sajtómegjelenések. A vállalatok gondosan elkészített pr-cikkeken keresztül igyekeztek tájékoztatni és

⁸¹ Szóbeli közlés, a Strabag kommunikációs vezetője

megnyugtatni a helyi lakosságot arról, hogy az új gyár vagy technológia nem okoz semmilyen kárt a környezetének. Az ilyen cikkek terjedelmi keretei a legtöbb esetben igen szűkösek, és egyes sajtóorgánumok – lévén az ellenzők táborához tartoztak – nem is biztosítottak esélyt a megjelenésre, így mindegyik vállalat saját kiadvánnyal is jelentkezett a telepítési folyamat során. Bükkösdön megjelent a *Cementinfo*, amelyet a Strabag kommunikációs vezetője szerkesztett, a Holcim *Egymás mellett* címmel indított tájékoztató újságot (egyébként nemcsak Nyergesújfalu térségében, hanem máshol is, ahol Holcim-érdekeltségek vannak az országban), a DDC pedig hírlevelet bocsátott ki *Monitor* néven. Az előbbi anyagok egyértelműen a cégek álláspontját tükrözték, illetve tükrözik, azokban nem jelent meg semmilyen ellenzéki vélemény, csak abban az esetben, ha a cég fontosnak tartotta reagálni rá. A kiadványok leginkább az aktuális társadalmi akciók, a szponzorációs, illetve támogató tevékenységnek és a cég vezetőinek, képviselőinek bemutatására születtek.

Az érintett vállalatok mindegyike szervezett egy civilekből verbuválódott csoportot, amely a telepítés folyamatát volt hivatott ellenőrizni. A váciak esetében ennek a testületnek (Társadalmi Kontroll Csoport) a felállítása – mint utólag kiderült – kulcsmozzanatnak minősíthető, míg Nyergesújfalun (Lakossági Ellenőrző Csoport) és Királyegyházán (Társadalmi Tanács) inkább a telepítési folyamat hasznos kiegészítője lett. Az ellenőrző csoportok összetétele változó volt, céljaik azonban egyeztek: olyan fórumot biztosítani, ahol lehetőség nyílik a cementgyári történések megvitatására, és olyan civil ellenőrzést kialakítani, ami meggátolja a beruházót abban, hogy olyan dolgot vigyen véghez, amely nem találkozik a helyi közösség érdekeivel.

Bükkösdön nem állt fel ilyen testület – valószínűleg lehetetlen is lett volna egy ilyen bizottságot létrehozni az elmérgezett viszonyok között –, itt azonban a civil támogatás egy másik – amúgy a nemzetközi szakirodalomban ismeretlen – formáját igyekezett a beruházó cég kihasználni. A vállalati kommunikáció vezetője a cementművet támogató falusiakkal együtt egy olyan civil szervezetet alakított, amely egyrészt ellenpólust képezett a zöld mozgalom civil szervezetével szemben, másrészt jogi kereteket biztosított a támogató kampány fejlesztésére. Az egyesület természetesen a beruházó pénzügyi támogatását is élvezte, illetve működése során a

vállalat emberei tanácsaikkal segítették a csoportot. Az egyesületet megszervező kommunikációs vezető emellett még a civil szervezet kohéziós erejét is megemlítette az egyik interjú során:

„Mentünk végig az engedélyezés folyamán, de én még a második népszavazás előtt szerveztem egy baráti kört, amiből csináltunk egy egyesületet. Ez a Bükkösd Holnapjáért Egyesület volt, amely egyesület nagyon jól artikulálta azokat az ellenvéleményeket, amit egyénenként nem mertek hangoztatni.”⁸²

A vállalatok mindegyik esetben hazai és nemzetközi tanulmányutakat is szerveztek, amelyekre politikusokat, civil szervezetek képviselőit vagy újságírókat vittek el. Tekintettel arra, hogy az érintett cégek multinacionális csoportok leányvállalatai, nem okozott számukra különösebb gondot, hogy külföldön működő gyárakba kalauzolja el a döntéshozókat. Ezekről a tanulmányutakról a résztvevők általában elégedetten tértek haza, és itthon inkább a cégek kommunikációs tevékenységét segítették. Ezt támasztják alá az egyik résztvevő mondatai is:

„... amit a saját két szememmel láttam Svájcban. Mondom, Svájc, úgy gondolom, egyet ért velem, hogy elég szigorú normák szerint működő ország környezetvédelme szintjén, hogy gyakorlatilag a turizmus meghatározó iparág náluk. És akkor a személyes látogatásom engem arról győzött meg, hogy ha ott jó – és ott nem kirakat volt, hogy most ne pöffelje kifelé, mert látni lehet, hogy néz ki egy gyárnak a környezete. (...) A képviselők megkérdezték ezt a három embert [*akik részt vettek a tanulmányúton*], hogy „uraim, az önök szava a döntő, mert én nem voltam Svájcban”. Képviselőként ott volt három képviselő a polgármesterrel. Ha mi azt, mondjuk, hogy ez borzadály, akkor ők erre teszik fel a kezüket, mert ugye, a személyes tapasztalat sokat ér. A három úriember (...) azt mondta, hogy bátran meri ajánlani, mert a fekete lakkcipője ugyanúgy nézett ki a gyárlátogatás végén, mint előtte, tehát ott semmi por nem volt. Na tehát, én azt gondolom, hogy én nem félek attól, hogy ha tőlünk öt kilométerre, illetve hét kilométerre egy cementgyár létesül.”⁸³

⁸² Szóbeli közlés: a Strabag kommunikációs vezetője

⁸³ Szóbeli közlés: Nyergesújfalu polgármestere

A kiadványok, a tanulmányutak és a civil vagy fél-civil csoportok megszervezése mellett a különböző pr-események, rendezvények megszervezése adott lehetőséget még arra, hogy a cégek kommunikálják elképzeléseiket, és meggyőzzék az embereket, számukra is üdvös az ipari fejlesztés. A Holcim például Nyergesújfalun és más környékbeli településeken szervezett olyan takarító napokat, ahol az illegálisan lerakott hulladékoktól tisztították meg a résztvevők (diákok, nyugdíjasok, Holcim-dolgozók) a környéket. A DDC gyakran szervezett fogadóórákat az érdeklődőknek, ahol bemutatták a gyár működését a laikusok számára. A Strabag, bár többször adta nevét valamilyen nagyobb szabású helyi rendezvényhez, sokszor élt kisebb csoportoknak tartott tájékoztatók eszközével, ahol célirányosan igyekeztek álláspontjukat megfogalmazni a fiataloknak, nyugdíjasoknak, helyi kisebbségi tömörüléseknek stb.

7.2.2. A kommunikáció hiánya

Valószínűleg az egyik legfontosabb csapdahelyzet, amelybe a cégek beleestek, az a kommunikáció hiánya. Az ellenzőktől nagyon sokszor lehetett hallani, hogy az iparfejlesztési terveket csak késve, már az események előrehaladott állapotában – és sokszor csak a helyi sajtóból tájékozódva vagy az önkormányzati képviselőktől, alkalmazottaktól – ismerték meg. Ahogy a legtöbb váci polgár előtt az ügy látványos kipattanása előtt nem volt ismert, hogy a DDC alternatív tüzelőanyagok, azon belül is veszélyes hulladékok égetésével kísérletezik (amúgy a szükséges engedélyek birtokában)⁸⁴, úgy a bükkösi lakosok többsége is csak a megyei lapból vagy véletlen elszólásokból tudhatta meg, hogy falujában egy cementgyár építését tervezik. Nyergesújfalun – tekintettel a lábatlani gyár korára és elavultabb technológiájára – már régebb óta napirenden volt az új gyár építése, de még így is sokakat meglepett az új telepítés ötlete az adott helyszínen 2005-ben, mintegy négy évvel azután, hogy a cég elkezdett gondolkodni az új cementmű létesítéséről. Ez a késlekedés a bejelentést illetően a helyiekben azt az érzetet keltheti, hogy a vállalatok valamit szándékosan titkolnak az érintettjeik elől, hiába állítják a cégek, hogy elsősorban azért nem

⁸⁴ Megfigyelhető a vállalati képviselők erőteljes ragaszkodása az „alternatív tüzelőanyag” kifejezéshez, amely sokkal semlegesebb szóhasználat a hulladék vagy veszélyes hulladék kifejezésekhez képest, és az emberekben nem feltétlenül kelt negatív érzetet. Az ellenzők sokszor felrötták a vállalatoknak, hogy a szakmai nyelvezettel olyan dolgokról akarják elterelni a helyi lakosság figyelmét, amelyeknek fontos szerepe van az emberek véleményének alakulásában.

akarnak idő előtt információkat nyilvánosságra hozni, mert az a döntési folyamatot hátráltatná.

Általánosságban is elmondható, hogy az esetekben részt vevő cégek kommunikációja meglehetősen zárt volt az ügyek kirobbanása előtt (de legalább is sokkal szegényesebb a mainál). A kipattant ügyek olyan szemléletváltást indítottak el a vállalatoknál, amely egyértelműen kommunikációs váltáshoz is vezetett. Ebben a változási folyamatban mindhárom cég külső szakemberek tanácsaira is támaszkodott: a Strabag és a Holcim kommunikációs ügynökségeket bízott meg a telepítési döntések kommunikálására, de a váciak is igénybe vettek külső tanácsadókat különböző speciális kérdésekben (például a nyilvános szereplések levezényléséhez, sajtónyilatkozatok elkészítésénél stb.).

Az a tény, hogy a vállalatok nem voltak felkészülve a tiltakozó mozgalmakra, és meglehetősen váratlanul érte őket az a heves ellenállás, amivel találkoztak, a kommunikációs politikájukon is meglátszik. Az ügyek kezdetén igen gyorsan kellett valamilyen kommunikációs stratégiát megvalósítaniuk, aminek jó néhány esetben sietség vagy kapkodás lett az eredménye. Ezek a kommunikációs bakik azonban sok esetben az egész telepítési ügyre rányomták bélyegüket, a cégek nem mindig tudtak szabadulni azoktól az ügyek elején megszerzett stigmáktól, amelyek esetenként az egymásnak ellentmondó nyilatkozatokból származtak (lásd erről később).

7.2.3. Információ kontra félretájékoztatás

A kommunikáció egyik lehetséges célja a semleges tájékoztatás, amely az információk bemutatására, tények közlésére szorítkozik. Korábban írtam, hogy a vállalati kommunikációt kulcskategóriaként azonosítottam az interjúk elemzésekor. Talán nem meglepő módon, a nyílt kódolás elvégzése után ezt a kategóriát írhatjuk le a legszélsőségesebb jellemzőkkel. Amíg ugyanis a cementgyár-pártiak legtöbbször olyan szavakat használnak a tájékoztatási folyamat leírására, mint a „folyamatos és őszinte kommunikáció”, „tudományos információk” vagy az „emberek felkészítése” és a „kérdések elmagyarázása”, addig az ellenzők részéről többnyire olyan címkékkel találkozhatunk, mint „a lakosság gyúrása és manipulálása” vagy „hamis

ígérvények”.⁸⁵ Az első csoport elsősorban technikai kérdésnek tekinti a kommunikációt, amely során minél pontosabban és érthetőbben el kell magyarázni az érintettek számára, hogy mire számíthatnak a gyártelepítés, illetve a technológiaváltást követően. Utóbbi a meggyőzés egyik legfontosabb eszközének tekinti a kommunikációt, de annak manipulatív, álságos módját hangsúlyozza ki.

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a vállalati kommunikáció nem légüres térben zajlik, hanem a telepítésre vonatkozóan számos helyről érkezik valamilyen üzenet az érintettek felé. A gyártelepítést ellenző civilek ugyanis mindhárom helyszínen felvették a kesztyűt – és sokszor a cégek professzionális kommunikációs gyakorlatát eltanulva – maguk is igen intenzív kampányokba fogtak. Erről az egyik cementgyárat ellenző civil így számol be:

„És hát utána a falu tulajdonképpen annyit tudott róla, amennyit kapott ezekből a két irányból érkező zuhatagokból. Tehát az egyik irányból kapott egyet, hogy fekete, a másiktól, hogy fehér. Tehát eléggé érdekes lehetett, és kapkodták a fejüket. De volt olyan ám, aki nem értette, hogy egyik röplap a másiktól mennyiben különbözik. Volt olyan, aki elolvasta, és a végén kiderült, hogy csomót nem is értettek, mi van benne. Már annyira mindig el is olvastattuk, meg mindig egyszerűsítettük, de egyiket se, meg a másikat se. Nem lehetett olyan szimplán az egészet fogalmazni, hogy még mindig ne legyen egy csomó ember, aki analfabéta esetleg, azért az is előfordul.”⁸⁶

Az effajta üzenetkavalkád nemcsak az írott anyagok esetében volt jelen, hanem a szóbeli megnyilvánulások során is. Éppen ezért kérdéses, hogy a közmeghallgatás vagy a falugyűlés egyáltalán mennyire megfelelő fórum az eltérő álláspontok bemutatására, illetve az érvek ütköztetésére. A gyakori felfokozott hangulat, a bekiabálások szinte lehetetlenné teszik a másik oldal meghallgatását, az érdemi eszmecsere kialakulását.

Az egyik leggyakrabban elhangzó vád a másik fél kommunikációjáról – bármelyik oldalról is legyen szó –, hogy a másik félretájékoztat, dezinformál, illetve hazudik. A vállalatok szerint az ellenzők szándékosan ferdítik el tényeket, használnak hamis

⁸⁵ Lásd például a *10.2.2 Mellékletben* a „B” interjú címkéit, illetve kategóriáit.

⁸⁶ Szóbeli közlés: a bükkösdi civilek egyik képviselője

képeket, az ellenzők ugyanakkor azt állítják, hogy a cégek sokszor olyan információkat hallgatnak el, amelyek számukra kedvezőtlenek lennének, és sokszor nincsenek tisztában a helyi viszonyokkal (erről részletesebben lásd a következő fejezetpont alatt). Jelen dolgozatnak nem célja, hogy igazságot tegyen a felek között, az azonban biztosan leszögezhető, hogy ez a kommunikációs környezet nem kedvez a szakszerű tájékoztatásnak és az alapos tájékozódásnak. Bajosan hihető, hogy egy ilyen folyamat végén, ahol egyszerre több forrásból, egymásnak sokszor teljesen ellentmondó információk érkeznek, amelyek sokszor nem is igazán fedik a valóságot, vagy elhallgatják annak nagyon fontos szeleteit, az állampolgárok képesek lesznek állást foglalni a telepítési kérdésekben és megfontolt döntést hozni.

Korábban jeleztem, hogy Bükkösdön – a többi esethez képest meglehetősen egyedülálló módon – a beruházó támogatásával civil szervezetet alakítottak, amely az új cementgyár megépítése mellett foglalt állást. Egy ilyen civil egyesület létrehozása azonban több problémát is felvet. Egyrészt megkérdőjelezhető egy ilyen képződmény civil jellege, hiszen abban jelentős részt vállal egy nem civil kezdeményező és finanszírozása is egyértelműen köthető a beruházóhoz. Ez még akkor is igaz, ha az egyesülethez később tényleg helyi civilek csatlakoztak. Az ellenzők közül néhányan azzal érveltek, hogy az egyesület lényegében a Strabag előretolt helyőrsége, amely civil álcában artikulálja a vállalat álláspontját. Másrészt nem egyértelmű, hogy a civil szervezet által kiadott kommunikációs üzenetek valójában a vállalathoz vagy a helyiekhez köthetők. Ez különösen azok számára lehet zavaró, akik kevésbé tájékozottak az ügyben – vagy nem helyi lakosként csak az országos híradásokból tájékozódnak az eseményekről.

7.2.4. „Pesties” kommunikáció

Korábban írtam, hogy az érintett vállalatok mindegyike igénybe vette kommunikációs tanácsadók segítségét, esetenként kampánya teljes megszervezését rájuk bízta. Ezek a budapesti tanácsadó cégek, noha hihetetlen mennyiségű kommunikációs tapasztalatot halmoztak fel az idők során, tapasztalataik elsősorban üzleti (értsd piaci) és politikai kommunikációra vonatkoztak. Ezeket a professzionális kommunikátorokat nagyon gyakran érte az a vád a helyiek részéről,

hogy messziről jött idegenekként nem értik, nem érthetik a települések problémáit, nem ismerik a kialakult viszonyokat, és mivel a telepítési folyamat végeztével visszatérnek Budapestre, nem is igazán érezhetik át, hogy a telepítési döntések milyen hosszú távú kihatással járhatnak a települések életére⁸⁷. Erre világít rá az egyik érintett polgármester megjegyzése is:

„A cég kiadott egy kiadványt itt helyben, de az nem volt annyira hiteles, mintha azt egy helyi ember mondaná, úgy érzem. Az egy kicsit pesties kommunikáció volt. Szakadék van kommunikációban Budapest és vidék között – hatalmas, és itt másképp kell megszólítani az embereket.”⁸⁸

A kommunikáció ilyen formái nem meglepő, hogy sokszor meglepték a helyieket. A legtöbben – főként Bükkösdön – nem voltak hozzászokva, hogy településük az érdeklődés középpontjába kerül, hogy egyre-másra civil szervezetek alakulnak, és egyszerre több sajtóorgánus is megjelenik, valamint olykor naponta újabb és újabb szórólapok jelennek meg a postaládájukban.

A beruházóknak nem csak a stílusa lehetett idegen a helyiekétől, de az is gyakran felmerült, hogy a beruházók képviselői idegen betolakodók, akik nem élnek a településen, így nem is igazán tudják, hogy mi zajlik ott. (Ez a váci cementgyárra természetesen egyáltalán nem jellemző, hiszen ebben az esetben egy létező, működő üzemről van szó, melynek vezetői többsége is Vácott él.) A telepítési folyamat elején így a beruházók belefuthattak olyan csapdahelyzetekbe, amelyekből csak nagy nehézségek árán tudtak kilábalni. Az egyik táti civil például így nyilatkozott az első falugyűlésről, amit a Nyergesújfalura tervezett gyár ügyében tartottak:

„Az én első személyes összetűzésem végül is az volt, hogy változatokat mutattak be a prezentációikban. (...) És felvetítettek egy térképet. Tát Nyergesújfalu közti területet ábrázolta és a gyárat, és be volt húzva két kör. Ezek valamilyen szennyező anyagoknak a koncentrációját mutatták (...), és az egyik körnek a sugara 950 valahány méter volt, még nem érte el az 1000 métert, és láttam, hogy ez belelóg Tát-Depóba. És meg is jegyeztem utána

⁸⁷ A „helyiek kontra idegenek” kategóriát (vagy annak hasonló változatát) számos interjúban azonosítani tudtam a bükkösi és a nyergesújfalui esetek kapcsán. Idegenek alatt egyesek azonban a vállalatok képviselőit értették, míg mások a betelepült városiakra használták ezt a kifejezést.

⁸⁸ Szóbeli közlés: Bükkösd polgármestere

hozzászólásként, hogy lehet, hogy Lábatlanon elutasították azt a megoldást, hogy 1000 méternél közelebb kerüljön a lakóházakhoz, nálunk meg meg lehetne csinálni, és utána már sajnos nem vetítették fel még egyszer azt a térképet, amin látható lett volna. Kicsit szomorú lettem, de biztos vagyok benne, hogy belelógott, meg Szlovákiába is átlógott ez az egész rész, ami a Duna parton van, a túloldal meg Szlovákia. És aztán így ezen is ment a harc, hogy Tát-Depó lakott terület vagy nem, voltak apróságok, de ilyeneken is harapódzott el igazából a kommunikációs viszony.”⁸⁹

Az ilyen bakik igen súlyos kihatásúak lehetnek, hiszen a beruházók biztosak lehetnek abban, hogy ellenzőik ezeket az eseteket mindig felemlégetik majd, és ez a beléjük vetett bizalmat is erodálja.

7.2.5. Személyeskedések, sértő stílus

Túl azon, hogy a megjelent információk sokszor elferdítették az igazságot, és annak nyelvezete, stílusa sem mindig találkozott a helyi emberek gondolkodásmódjával, nem voltak ritkák a személyeskedések, sértések, támadások a felek kommunikációs gyakorlatában. Ez a fajta stílus Bükkösdön harapódzott el a leginkább, ahol az ellenségeskedés mértéke hatalmas mértékűvé vált bizonyos időszakokban. A szórólapokon (néha aláírva, de sokszor inkább anélkül) olyan információk jelentek meg, amelyek egyértelműen a másik fél lejáratását szolgálták. Az akkori polgármester a szórólapokon saját maga megvesztegetési ügyeiről olvashatott:

„Volt olyan is, hogy azt hiszem 100 millió forint volt a felső határ, amit kaptam a Strabagtól, a képviselők darabonként, azt hiszem, 20 millió forintot. Ami elképzelhető, mindent leírtak, hogy honnét vették, nem tudni. A Mariska néni meg elolvassa. A kutya fáját, tényleg? Ezek így mentek. Pécsen lakik a fiam, a fiamnak palotát építék a Mecsek legszebb részén, ilyenek. Ahhoz kellett legalább két ember, akik törik a fejüket, hogy mit lehet leírni. Na most, ebből az egészből kitalálni azt, hogy kinek van igaza, kinek nincs, mondja, vagy nem mondja...”⁹⁰

⁸⁹ Szóbeli közlés: a táti civilek képviselője

⁹⁰ Szóbeli közlés: Bükkösd korábbi polgármestere

A negatív hangvétel minden telepítési helyszínen megjelent, amely érezhetően óriási károkat okozott a településeken. Az interjúalanyok több esetben személyes támadásokról számoltak be (mindkét oldalon), és általában is úgy tűnt, a legtöbb érintettet megviselte az éveken át tartó viták sokasága, azok sokszor igen durva hangvétele. Szinte nem volt olyan interjúalany, aki ne kapott volna valamilyen pofont a másik oldaltól. Többen szinte háborús állapotokként írták le például a Bükkösdre vagy Nyergesújfalura jellemző viszonyokat, az interjúk során meglehetősen harcias metaforákat használtak („megvítették ezt a csatát maguk a bükkösdiak”⁹¹, „megindult így ez a hadjárat”⁹² vagy „Mi fel vagyunk készülve az állóháborúra”⁹³ stb.).

Összefoglalva elmondható, hogy az érintett vállalatok igen széleskörű kommunikációt folytattak, és ennek során számos eszközt alkalmaztak. Az elején kissé botladozó kommunikációs lépések igen hamar meglehetősen intenzív kampányokká váltak, és számos hívet szereztek a cementgyári beruházásoknak. A néhol úthengerszerű kommunikáció azonban többek szerint sokszor a visszájára fordult. A mindenhol jelenlevő, mindig aktív tájékoztatás, ismeretátadás és meggyőzés különböző formái többeket már inkább elbizonytalanítottak, és az igen intenzív kommunikációs környezetben többször a legfontosabb üzenetek vesztek el.

Mégis, a kommunikációs politikák egyik legnagyobb hiányossága – véleményem szerint – a sokszor meglehetősen egyoldalú közlési formák preferálása. Tagadhatatlan, hogy történtek törekvések a kétirányú kommunikáció kialakítására, és a cégek bizonyos külső véleményeket be is építettek az akcióikba (a különféle ellenőrző csoportok ennek legjobb példái), de a párbeszéd kialakítása ritkán sikerült, a két oldal kommunikációja sokszor „elment egymás mellett”. Valószínűleg nem elég fórumokat és megbeszéléseket szervezni, de az emberekkel el is kell hitetni, hogy a vállalatok odafigyelnek rájuk, és meghallgatják a véleményüket. Hozzá kell

⁹¹ Szóbeli közlés: Helesfa polgármestere

⁹² Szóbeli közlés: a bükkösdi civilek egyik képviselője

⁹³ Szóbeli közlés: a táti civilek egyik képviselője

tennünk, hogy természetesen a párbeszéd kialakítása nem lehet kizárólag az egyik fél felelőssége, ahhoz a másik oldal nyitottsága is legalább annyira szükséges.

7.3. Kompenzációs politikák

Mint azt a szakirodalmi összefoglalónál jeleztem, a telepítési döntések egyik legtöbbet tárgyalt aspektusa a döntéshozók kompenzációs gyakorlata körül forog, Magyarországon ez a téma – talán annak érzékenysége miatt – még azonban kevésbé feltárt. A gyakorlat ugyanakkor azt mutatja, hogy a telepítési ügyek egyik központi kérdése, hogy a beruházó/döntéshozó milyen módon igyekszik kompenzálni az érintetteket, mennyit hajlandó áldozni a várható negatívumok ellentételezésére.

A Holcimnál úgy látják, hogy a kompenzáció igen fontos tényező annak mérlegelésekor, hogy valaki támogatja-e az új telepítést vagy sem:

„Mert [*Nyergesújfalu*] a helyi adók révén, az építményadók révén ugye közvetlen haszonélvezője lesz magának a beruházásnak. Kevés olyan önkormányzat van, akinek a kasszájába nem férne el több pénz, akinek nem lennének pénzügyi gondjai. Aztán vannak ugye olyanok, akik hittek a Holcimnek, egyszerűen együttműködnek velünk, és látják, hogy a közösen előnyös megoldásokat keressük, nem arról van szó, hogy kizsákmányolás – a gonosz multi idejön és lerombol mindent, és elviszi a pénzt és nem fektet be. Aztán azok is, akik eleve a beruházás mellett, vannak olyanok, akik azt mondják, hogy fejlődjön Magyarországon az ipar, ne hagyjuk külföldre menni, aki munkát remél, vagy munkája van már nálunk: dolgozik. És az összes olyan együttműködő partner is, akivel dolgoztunk, vagy dolgozhatunk együtt. Az olyan családok és szülők, akik azt látják, hogy jó lenne, ha itt lenne munkahely. Gyerekeiknek is majd nem kellene attól félni, hogy elköltöznének.”⁹⁴

A kompenzációs lehetősége – a bemutatott elméleti modellekkel összhangban igen széles, a közvetlen pénzbeli támogatástól a munkahelyteremtésig számos módozatát alkalmazzák a vállalatok. Példákat láthatunk mind a létesítmények megépülése előtti ex-ante, mind az azt követő ex-post kompenzációs formákra. Nyergesújfaluban és

⁹⁴ Szóbeli közlés: a Holcim kommunikációs igazgatója

környékén a Holcim már az első kapavágást megelőzően is tekintélyes összegeket áldozott a helyiek támogatására, a helyi adóbevételek ugyanakkor nyilvánvalóan majd csak akkor jelentkeznek, amikor a gyár már működik.

A befogadó településeknek természetesen a legtöbbször égető szükségük van a beruházók támogatására. A kisebb falvak jobban ki vannak szolgáltatva, mint a nagyobb városok, előbbiek általában állandó forráshiánnyal küszködnek, alapvető intézményeik fenntartásával vannak gondjaik, és sok esetben halogatniuk kell infrastrukturális beruházásaikat. A beruházóktól érkező támogatások kisebb települések esetében, mint Bükkösd az éves költségvetés felét is elérhetik, így nem meglepő, hogy a bükkösi polgármester az alábbi módon érvelt a cementgyár mellett:

„És most nagyon sokszor nekik [*a képviselőtestületnek*] szegezem a kérdést, hogy mikor 300 meg 500 ezer forintos problémáink vannak, vagy meg kell vonnunk a bükkösi iskola tanáraitól az étkezési és ruházati hozzájárulást, mert alulfinanszírozott az oktatás, az egész országban, nem csak nálunk, ilyen méltánytalan dolgokat kell megtennünk. Azt mondom, hogy ruhapénzt nem adunk egy tanárnak, meg 5000 Ft étkezési csekket nem adunk neki, mert ez is megtakarítás, és akkor megkérdezem tőlük, hogy akkor mondják meg, hogy honnan kéne.”⁹⁵

A filléres gondok ismeretében, úgy érzem, joggal vethető fel a kérdés: hogyan alakítható ki több tízmilliárd forintos árbevétellel bíró cementipari óriások és egy-két milliárd vagy néhány száz millió forintos költségvetésű települések között igazi párbeszéd és tárgyalás a kompenzáció mértékéről. Ennek megteremtéséhez minden bizonnyal hatékony intézményi keretek kialakítására is szükség lenne, amely viszont esősorban az állam feladata.

7.3.1. Megvesztegetés vagy a hasznok megosztása

A támogatók és az ellenzők között természetesen a kompenzációról való gondolkodásban is éles határvonal húzódik. Vannak, akik már az iparüzési adót is

⁹⁵ Szóbeli közlés: Bükkösd polgármestere

„publikus csúszópénznek”⁹⁶ nevezik, és számos ellenző érvelt úgy, hogy az egészség és a természeti környezet olyan érték, amelyet nem lehet megvásárolni, így a kompenzációs ajánlatokat nem lehet elfogadni. A másik oldal ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy csak a tárgyaló polgármester ügyességén múlik, hogy mennyi támogatást tud kisajtolni a multinacionális partnerétől, és a cél az, hogy az adott vállalat minél több tevékenységet, minél több forrással támogasson az adott településen. Utóbbi rendkívül pragmatikus megközelítést több polgármester szájából is hallottam, ennél azért némileg óvatosabb a hetvehelyi álláspont:

„Itt az ipar, és az iparral együtt bejövő, kvázi mondhatjuk káros dolgokat is meg kell tapasztalni, el kell viselnünk. Nyilván ennek van egy kompenzációs oldala is. Valamit valamiért. Mérlegelni kell, hogy az embernek az életlehetőségét mennyire befolyásolja ez az új tényező, amivel a gazdaság közvetlen közelében megjelenik. Tehát azt tartom fontosnak, hogy időt kell az embereknek hagyni ahhoz, hogy döntést hozzanak, és nekik kell a döntést hozni természetesen.”⁹⁷

Érdekes módon ugyanakkor a váci cementgyár egyik képviselője is azon a nézetten volt, hogy a támogatások folyósítása és a kockázatok vállalása egyáltalán nem függhet össze: a kettőt mindenképpen szét kell választani. Amíg a gyárnak kötelessége, hogy a káros anyag kibocsátását és a környezeti, valamint egészségügyi kockázatokat minimális szintre csökkentse, addig jó vállalati polgárként az is feladata, hogy támogassa azt a várost, ahol jelen van, amellyel szimbiózisban él⁹⁸. A Holcim képviselője szerint pedig nem lehet elfogadni, hogy olyan ipari létesítmények létesüljenek, amelyeknek az emberi egészségre káros hatásuk van.⁹⁹

Az előbbi gondolkodásmód azonban feltételezi, hogy egy iparvállalat ténylegesen tud úgy termelni, hogy annak semmilyen egészségügyi kockázata ne legyen (vagy legalább is nem nagyobb, mint a gyár működése nélkül). Valószínűleg nem illúzió, hogy a kérdéses cégek képesek arra, hogy minimalizálják környezeti kockázataikat, és az is igaz, hogy azt még sokszor a legádázabb ellenzőik is elismerik, hogy a cégek

⁹⁶ Szóbeli közlés, bükkösdi civilek egyik képviselője

⁹⁷ Szóbeli közlés: Hetvehely polgármestere

⁹⁸ Szóbeli közlés: a váci gyár vezetője

⁹⁹ Szóbeli közlés: a Holcim kommunikációs igazgatója

az előírt határértékeket várhatóan be fogják tartani, illetve jelenleg is betartják. Tevékenységükből azonban biztosan erednek olyan hatások, amelyek negatívan befolyásolják a helyi lakosság életkörülményeit. Ilyen lehet például a mészkőbányászat során keletkező tájseb, a tájképbe nem illő cementgyár látványa vagy éppen a cement szállítására szakosodott kamionok forgalma (lásd a kockázatok észleléséről szóló fejezetet).

A mintegy harminc interjút végighallgatva azért megállapítható, hogy az érintett szereplők többsége elfogadja a kompenzáció intézményét, vagy legalábbis elfogadja létjogosultságát. A bükkösi polgármester pedig a vallott és követett értékek kettősségéről beszél, amikor Dürrenmatt drámájára, az Öreg hölgy látogatására hivatkozik (miképpen Frey et al. (1996) is). Szerinte, a kompenzációt visszautasítók egy része úgy viselkedik, mint amikor a darabbeli falusiak nyíltan elutasítják az öreg hölgy ajánlatát, hogy társukat, Illt pénzért megöljék, de végül mégis elteszik láb alól. A kompenzáció létező eszköz a beruházók kezében, de nem véletlen, hogy a cégek igyekeznek azt elválasztani magától a sokak által elutasított tevékenységtől. A szakirodalmi összefoglalóban szoltam arról, hogy a kompenzáció gyanakvóvá teheti az érintetteket, mondván, egy cég csak akkor kompenzálja az érintetteket, ha van miért. Másrészt a kockázatok pusztá megvásárlásánál a helyiekben sokkal kedvezőbb hozzáállást válthat ki, ha a cégek támogatásaikkal, szponzorációs tevékenységeikkel azt demonstrálják, hogy a helyi közösség tagjaként felelősséget éreznek a befogadó település, illetve annak tagjai iránt. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy bizonyos esetekben felzúdulást válthat ki, ha kiderül, hogy egy vállalat például egy civil szervezetet támogat, amelyet valószínűleg mindkét fél szeretne elkerülni. Várcott például bizonyos körökben nagy felháborodást váltott ki, amikor kiderült, a cementgyár egy zöld szervezetet építőipari alapanyaggal lát el.¹⁰⁰ Összefoglalva elmondható, hogy nem elég támogatni, de azt oly módon kell megvalósítani, hogy az a többség számára elfogadható legyen.

¹⁰⁰ Szóbeli közlés: a DDC korábbi vezérigazgatója

7.3.2. A hasznok és a kockázatok egyenlőtlen elosztása

A szakirodalom bemutatásánál láttuk, hogy a kompenzáció felosztása a különböző érintett csoportok között mindig is rendkívül érzékeny probléma, akár telepítési döntések kimenetéről is dönthet ez az egy kérdés. Kutatásaim során Vácott különösebben nem merült fel ez a dilemma, a gyár támogatásainak legnagyobb haszonélvezője a város, és a környékbeli települések (méretüknél és kisebb mértékű érintettségüknel fogva) kevésbé tudnak ebbe beleszólni. A korábban már bemutatott Társadalmi Kontroll Csoportba ugyanakkor 2004-ben bekerült a Váctól öt kilométerre fekvő Szendehely polgármestere is, és a környékbeli települések polgármesterei rendszeresen részt vesznek a cementgyár által szervezett fórumokon.

A viszony már sokkal árnyaltabb a Holcim és a Strabag esetében. A legnagyobb hasznok egyértelműen Nyergesújfalun és Bükkösdön csapódnának, illetve csapódtak volna le, míg a kellemetlen következményeket a környező településeknek is el kell viselniük. A bükkösdre tervezett gyár közelebb lett volna a szomszédos Hetvehelyhez, az előnyökből ők sokkal kevésbé részesültek volna. Ezt felismerve a beruházók a környező településekkel is tárgyalásba kezdtek, és különböző kompenzációs csomagokon, illetve támogatásokon keresztül lényegében a környező településeknek is jutattak vagy juttattak volna forrásokat. Ezek mértéke természetesen még így is elmarad attól az összegtől, amelyet a befogadó település kap meg, de így valamennyivel méltányosabbá teszi a kockázatok és a kompenzáció megosztását. Azáltal, hogy a Strabag cementgyára végül is nem Bükkösdön, hanem Királyegyházán valósul meg, az érintett település elesik azoktól a kompenzációs formáktól, amelyekben akkor részesült volna, ha ott épül meg a cementmű. A mészkő és agyag kitermelés ugyanakkor továbbra is Bükkösdön (illetve a vele szomszédos Hetvehely közelében) fog zajlani – a bányászati kapacitás emelkedésével ráadásul sokkal nagyobb mértékben. Érthető, ha a cementgyár pártiak többsége úgy érzi, a várható előnyök a cég visszakozásával egy csapásra elillantak (vagy legalább is jelentős mértékben apadtak), míg a problémák egy tekintélyes hányada megmaradt (közúti forgalom bővülése, a hegy elbontása, tájsebek keletkezése stb.).

7.4. A bizalom hiánya

A szembenálló felekkel készített interjúk a bizalom szinte teljes hiányáról árulkodnak. Ez a bizalmatlanság több szinten van jelen a két oldal együttélésében. A felek nem bíznak egymásban, rendszeresen megkérdőjelezzik egymás kijelentéseit, érveit. A civilek nem bíznak a vállalati szakértőkben, a cégek pedig többnyire szkeptikusak az ellentábor szakértőinek hozzáértését illetően. A civilek sokszor bizalmatlanok a hatóságokkal szemben, mondván, azok többnyire a beruházók érdekeit képviselik, és a legtöbbször csak nagyon lassan hoznak döntést bizonyos ügyekben. Általános a bizalmatlanság a politikusokkal szemben is, sokan kételkednek abban, hogy a politikai osztály valóban a közösségi érdekekre van tekintettel. Mindezen túl megfigyelhető egyfajta bizalmatlanság a multinacionális vállalatokkal szemben, akik az ellenzők szerint Magyarországot, illetve a magyar embereket csak kihasználják, saját profitérdekeiket követve teljes mértékben figyelmen kívül hagyják a helyi közösségek érdekeit. A bizalmatlanság valamely kategóriája szinte mindegyik interjúban megjelent, az interjúalanyok azonban különbözőképpen ítélték meg a bizalmatlanság lehetséges forrásait.

7.4.1. A bizalmatlanság forrása

A következő interjúrészlet jól példázza, hogy a cementgyárak ellenzői milyen bizalmatlanul tekintenek a beruházókra. A már többször említett veszélyeshulladék-égetés a Holcim-ügy során mindig visszatérő kérdés maradt, a legtöbb interjú során előkerült:

„Ott még kemény dolgok vannak, és azt mondták, hogy nekik ez a gyár azért kell, mert a meglévő nem alkalmas erre, és energia kiváltás meg egyéb címszó alatt a hulladékégetésre nagy igény van, ez a gyár ezt fogja égetni, és milyen jó lesz mindenkinek. Ettől aztán megijedtünk. A tiltakozási hullámok hatására – de még a dokumentumba is le van írva – azt mondta, hogy ő már visszamondta, elküldte Győrbe [*a Környezetvédelmi Felügyelőséghez*], Győr meg nem kapta meg érdekes módon. Mert ezeket le szoktuk ellenőrizni, nem hiszünk senkinek, semminek. A fórumon bejelentettem, mondtuk, hogy fél órával ezelőtt hívtuk Győrt, a levél még nem érkezett meg. Na, aztán nagy nehezen megérkezett, de a

lényeg az, hogy olyan feltétellel, hogy a jelen körülmények között nem tervezünk veszélyeshulladék-égetést. Én mindig fel szoktam a kérdést tenni, hogy az mit jelent önöknél, hogy jelen körülmények között. Tehát amíg tiltakozás van, és nem áll a gyár.”¹⁰¹

A vállalatokkal szembeni bizalmatlanság hátterében számos ok meghúzódhat. Egyrészt a kommunikációs hibák elemzésénél már szóltam arról, hogy a kezdeti felkészületlenség és kapkodás miatt a beruházó cégek esetenként arra kényszerültek, hogy felülvizsgálják korábbi álláspontjukat, amelyet utólag ellenfeleik mindig felemlgetnek. A vállalatok múltbeli – sokszor nem túl kedvező – teljesítménye is alapot adott arra, hogy ne bízzanak a vállalati partnerekben (ennek részletesebb kifejtését lásd a következő alfejezetben). Mindezek mellett az interjúk azt mutatják, hogy a helyiek szemében a vállalatokat legtöbbször egy-egy ember személyesíti meg: Vácott leginkább a gyárigazgató képviselte a céget a konfliktussal teli időkben, Bükkösdön a kommunikációs igazgató és a projektvezető volt a vállalat képviselője, míg Nyergesújfaluban a tervezett beruházás projektmenedzsere és a kommunikációs igazgató voltak azok a személyek, akik a legtöbbször a cég nevében beszéltek. Az esetek elemzése során úgy tűnt, rendkívül fontos, hogy az ellentábor milyen szemmel tekint ezekre a személyekre.

A cégek képviselői mellett a helyi önkormányzatok képviselői is lényeges szerepet tölthettek be a telepítési folyamatokban. A politikusokkal szembeni bizalmatlanságot illusztrálják az egyik polgármester szavai:

„Azt gondolom, hogy minden hely más, hogy mennyire van befogadóképesség az emberekben, és hogy mennyire bíznak a vezetőjükben. Magyarországon nem bíznak a vezetőikben az emberek egyáltalán, itt Bükkösdön meg egyáltalán nem.”¹⁰²

A bizalmatlanság másik forrása, hogy a beruházók idegeneknek számítanak a helyiek szemében – nem közülük valók. Ahogy azt korábban már említettem, az idegenek-helyiek szembeállítás a nyergesújfalui és a bükkösdi esetben is tetten érhető.

¹⁰¹ Szóbeli közlés: a táti civilek egyik képviselője

¹⁰² Szóbeli közlés: Bükkösd polgármestere

A beruházók mindegyike külföldi székhelyű multinacionális vállalat, és a „multik” vitatható magyarországi szerepvállalása nagyon sokszor felmerült az interjúkban. Ez a kategória annak ellenére is többször megjelent, hogy a létesítendő vagy már létező cementgyárak anyacégei osztrák, svájci és német társaságok, tipikusan olyan országokból érkeztek, ahol a vállalati környezetvédelemnek – és általában a környezetvédelemnek – viszonylag magas szintjét érték el. A nyugati pozitív példákra való hivatkozás azonban nem mindig váltotta be a hozzáfűzött reményeket, a laikusok például rendre úgy érveltek, hogyha Németországban sikerrel tudják alkalmazni a másodlagos tüzelőanyagok égetését a cementgyártás során, akkor a technológia maradjon is ott, illetve vigyék oda.¹⁰³

Az ellenzők mellett a beruházók és az új létesítmények sem igazán bíznak az ellenfeleikben. Legtöbbször eltitkolt anyagi érdekeket, esetleg politikai támadásokat sejtene a tiltakozó megmozdulások mögött. Gyakran elhangzott az az érv, hogy az ellenzők önmagukban nem rendelkezhetnének azokkal a forrásokkal, amelyek egy hatékony ellenkampány lefolytatásához szükségesek (pl. szórólapok kinyomtatása és terjesztése, rendezvények megszervezése, vendégek meghívása, sajtójelenlét, jogi tanácsadás igénybevétele stb.). Ebből következik, legalábbis a beruházások támogatói szerint, hogy az ellenzőket más érdekcsoportok támogatják, akiknek érdeke lehet, hogy az adott cementipari létesítmény ne épüljön meg¹⁰⁴.

7.4.2. A múlt és a jelen kísértete

Nyergesújfalun és Vácott az emberek számára nem ismeretlen a cementgyárral való együttélés. Vácott 1963 óta folyik cementgyártás, a Nyergesújfaluval szomszédos Lábatlanon, mint azt már korábban is írtam, 140 éves múltra nézhet vissza a cementmű. Bár Bükkösdön soha nem folyt korábban cementtermelés, a helyiektől nem teljesen idegen ez a tevékenység, hiszen régóta két mészkőbánya is található a falujuk határában, és a korábbi mecseki uránbánya is meglehetősen közel volt a

¹⁰³ Szóbeli közlés: a DDC egykori vezérigazgatója

¹⁰⁴ A 10.2.1. *Mellékletben* bemutatott interjúkategóriák közül ezt a bizalmatlanságot igen jól érzékelteti a „Gyanús ellenzéki üzemek”-nek elnevezett kategória, és a mögötte rejlő címkék sora. Jól látszik, hogy az interjúalany ellenfelei cselekedetei mögött a legtöbbször valamilyen hátsó szándékot sejt, és úgy véli, az ellenoldal a legtöbbször félretájékoztatja az embereket (vö. a 7.2.3. *Információ kontra félretájékoztatás* alfejezetben leírtakkal).

településhez. Királyegyházán, ahol végül a cementgyár majd megépül, azonban semmilyen nagyobb méretű ipari tevékenység nem volt korábban.

A kutatások azt mutatják, hogy a múltbeli tapasztalatok egyszerre lehetnek előnyök és hátrányosak. Előnyök azért, mert a helyi lakosoknak nem kell elmagyarázni, hogyan működik egy cementgyár, és valószínűleg már hozzászoktak annak tevékenységéhez az idők folyamán. Hátrányos ugyanakkor, hogy a helyiek érezhetik úgy, már így is sok kellemetlenséget, kockázatot kellett a múltban és kell a jelenben is elviselniük, így nem méltányos, ha a megnövekedett terhekkkel is őket sújtják. Ne felejtsük el, hogy Vácott az alternatív fűtőanyagok bekapcsolása a termelésbe egyúttal egy új technológia meghonosítását is jelentette, míg a Nyergesújfaluba tervezett gyár a lábatlani gyár kapacitásának megháromszorozódását is magában hordozza.

A teljesebb képhez az is hozzátartozik, hogy Lábatlannak és Vácnak, illetve a környező településeknek korábban igen nagy mértékű levegőszennyezést és cementpor-koncentrációt kellett elviselniük a cementgyárak közelsége miatt. Erről a nyergesújfalui polgármester így fogalmaz:

„Aztán, ugye, azt is el kellett fogadni a lakosságtól, hogy itt működött, még most is működik a lábatlani cementgyár, amely mondjuk, a nyolcvanas évek elején, hát, finoman kifejezve, okádtá a port. (...) A palát felrakták vagy a cserepet a ház tetejére Nyergesen, Lábatlanon, azok két hónap múlva szürkék voltak, mert nem foglalkozott senki azzal, hogy, hát, gyakorlatilag környezetszennyezést végez a cementgyár.”¹⁰⁵

Ezek az emlékképek még valószínűleg akkor is jelen vannak az emberekben, ha az érintett cégek azóta jelentős környezetvédelmi beruházásokat tettek, amelyek drasztikusan csökkentették a kibocsátás mértékét. Az sem hagyható ugyanakkor figyelmen kívül, hogy ugyanazok az emberek, akik a por miatt szenvedtek, sokszor évek vagy évtizedek óta a cementgyárak alkalmazottai is, akiktől sokszor elvárják, hogy lojálisak legyenek a cégükhöz, másrészt sokan ilyen elvárások nélkül is kiállnának a munkaadójuk mellett. Az új cementgyárak és technológiák legfőbb

¹⁰⁵ Szóbeli közlés: Nyergesújfalu polgármestere

támogatói is általában közülük kerülnek ki, rájuk számíthat leginkább a beruházó vállalat.

A lábatlani gyár mellett a nyergesújfalui telepítőknek azonban nemcsak saját múltjukkal, hanem a környék kedvezőtlen ipari adottságaival is meg kell küzdeniük. Ahogy az esetek rövid bemutatásánál már írtam, Nyergesújfalu környékén számos szennyező üzem található, amelyek kumulatív (együttes) kibocsátása sokszor igen magas értéket érhet el. A kibocsátások együttes értéke még akkor is magas lehet, ha egyenként az egyes gyárak, üzemek be is tartják a környezetvédelmi szabályozásokat, és határérték alatt szennyeznek. A jelek azt mutatják, hogy az ipari múlt csak egy bizonyos pontig tekinthető kedvezőnek a beruházó szempontjából, egy bizonyos szint elérése után, ez már hátráltató tényező lehet. Kétségtelen például, hogy az új gyár megépülése kiváltaná a sokkal korszerűtlenebb lábatlani gyárat, a kapacitás megtöbbszöröződése azonban más tényezők miatt kétségessé teszi, hogy az új gyárral kapcsolatos szennyezések (és itt nem a gyár kibocsátására, hanem például a gépjárműforgalom növekedésére gondolok¹⁰⁶) ne lépnék túl a jelenlegi szintet. A gyár képviselői szerint ugyan túlzás lenne a nem közvetlenül Nyergesújfaluval szomszédos településeket, köztük Esztergomot a tervezett gyár közvetlen környezetének tekinteni, mégis mivel sokaknak ott van munkahelyük, ott intézik nagyobb bevásárlásaikat, és más szálakon is kötődnek a Duna-parti városhoz, érthető, hogy a helység ipari parkját is túl közelinek gondolják. Ahogyan az egyik táti civil fogalmaz:

„Ráadásul ilyen gyár [*létesítése*], jó részben tudom, hogy alapanyag-forrás kérdése is, hogy hol van alapanyag. (...) Tehát még egyszer, azt elfelejtettem mondani, hogy nemcsak iparilag legfejlettebb, hanem [*ez*] Magyarország legsűrűbben lakott térsége. Ebbe a legsűrűbben lakott térségbe Magyarország két legnagyobb hulladékégetőjét betelepíteni – innentől nem tudom, hogy fel kell-e bármilyen kérdést tenni.”¹⁰⁷

A dorogi hulladékégető egyébként is gyakran állt a támadások keresztútjében régebben és a közelmúltban is. A magyar szakirodalmi háttér bemutatásakor szóltam

¹⁰⁶ A tervezett gyár kibocsátása a gyár képviselői szerint kisebb lesz a jelenleginél a korszerűbb technológiának köszönhetően.

¹⁰⁷ Szóbeli közlés: a táti civilek egyik képviselője

arról, hogy a dorogi hulladékégető körüli konfliktusokat elemző tanulmányok (lásd pl. Vecsenyi, 1988) a telepítési konfliktusok hazai szakirodalmának első fontosabb munkáinak számítanak. 2004-ben az égetőműből került ki az esztergomi ivóvízhálózatba az a nagymennyiségű szennyező anyag, ami miatt napokra megtiltották a vízfogyasztást a Duna-parti városban. Az Onyx hulladékégető meglehetősen zárkózott kommunikációs politikája és a közvélemény kizárása a döntési folyamatokból a Holcim terveire sem vetett jó fényt: sokan a dorogi negatív példák ismétlődésétől tartottak Nyergesújfaluban is. Általánosságban is elmondható, hogy a közelmúlt hulladékkezelési botrányai, mint például a német és osztrák hulladékok illegális lerakása Magyarországon, szintén a cementgyárak kialakult hulladékégetési gyakorlata ellenzőinek kezébe adtak újabb érveket.

Tekintettel arra, hogy a Strabagnak nem volt korábban termelő kapacitása, a cégnek teljesen más problémákkal kellett szembenéznie a telepítési folyamat során. Az ellenzők gyakran felhánytorgatták a vállalatcsoport más eseteit, miután osztrák lapokban olyan vesztegetési ügyekről számoltak be, amelyekben a Strabag is érintett lehetett. Többen erre az osztrák-magyar kapcsolatra játszottak rá, amikor a betolakodó labancok és a bástyáikat védő kurucok harcaként állították be a cementgyári küzdelmeket. A beruházóknak tehát szembesülniük kellett azzal, hogy ellenzőik minden lehetséges ponton támadják őket, függetlenül attól, hogy az milyen mértékben kapcsolódik a konkrét ügghöz. Ennek kivédése valószínűleg lehetetlen, és ezek különböző kommunikációs eszközökkel való kezelése is igen kétséges lehet.

7.5. Az emberek bevonása és a népszavazás intézménye

Az érintettek bevonására építő telepítési döntések általában azt feltételezik, hogy a telepítők a döntés-előkészítés igen korai szakaszában bevonják a telepítésben érintett csoportokat (lásd a morálfilozófiai irányzat bemutatását). Ennek ellenére a polgármester szerint a nyergesújfalui ügyben éppen az volt a probléma, hogy a cégvezetők túl korán közölték elképzeléseiket a helyi lakosokkal:

„A Holcim, most már öt éve, hogy elkezdett bennünket – a környékbelieket – keresni, hogy jó lenne itt egy cementgyárat létesíteni. És a Holcim, én úgy

gondolom, hogy azt a hibát elkövette, velünk együtt, hogy túl korán ment ki a lakosság felé ezzel az egész ötletével, és sokkal korábban tervezett a Holcim a különböző településekre lakossági fórumokat, mint azt kellett volna. Mi is tapasztalatlanok voltunk ebben, mert ugye, nekünk az ipari parkba folyamatos az ipartelepítés, de még egyetlen egy cég ellen nem léptek fel itt olyan erővel, mint a Holcimnél.”¹⁰⁸

Az érintettek szerint nem egyértelmű tehát, hogy a helyieket melyik pontnál érdemes bevonni a döntés-előkészítésbe. Vácott, a cementgyárban végül – még ha több éves konfliktusos időszakot követően – alternatív tüzelőanyagokat is égetnek a gyártási folyamat során, és a helyi lakosság többé-kevésbé tudomásul vette a technológia bevezetését. A Strabag – igaz, egy másik helyszínen, de – elkezdte megépíteni új cementgyárát, és sikerként könyveli el a telepítési folyamatot. A Holcim környezethasználati engedéllyel rendelkezik egy új cementgyár építésére vonatkozóan, igaz, a végeredményt illetően azonban ennél az ügynél még elég sok kérdőjellel rendelkezünk. A cégek nézőpontjából tekintve az esetekre, inkább a sikeres telepítések felé billen a mérleg nyelve.

A feltárt esetekben a kutató ráismerhet a szakirodalmi áttekintésben ismertetett „Döntés-Bejelentés-Védekezés” hármas egyes elemeire. Mindhárom esetben azt tapasztalhattuk, hogy az érintettek a sajtóból vagy az önkormányzat képviselőitől értesültek először az új létesítmények tervéről vagy a technológiaváltásról, nem pedig közvetlenül a vállalatoktól. Úgy tűnik, még ha nem is voltak ezek a telepítési döntések teljesen lefutottak, a vállalati központokban ekkor már eldöntött: a kiválasztott helyszín a legalkalmasabb az új cementgyár felépítésére, illetve a váci esetben mindenképpen szükséges az új égetési technológia bevezetése. A bejelentést követően mindhárom vállalat igen hamar védekező pozícióba szorult (a Strabagnak végül is visszavonulót kellett fűjnia, és új lehetséges helyszíneket kellett keresnie). A cégeknek egy igen ellenséges környezetben folyamatosan azt kellett bizonygatniuk, hogy tevékenységük nem lesz ártalmas a környéken élőkre, és nem hordoz magában olyan kockázatokat, amelyeket az érintettek ne viselhetnének el.

¹⁰⁸ Szóbeli közlés: Nyergesújfalu polgármestere

A tapasztalatok azt mutatják, hogy még a tradicionális „Döntés-Bejelentés-Védekezés” mechanizmus használata – a vállalatok nézőpontjából – sem feltétlenül sikertelen vagy legalább is jó eséllyel pályázik a sikerre. Igaz, hogy az évek alatt a cégek sokat változtak, és újszerű gyakorlatokat is bevezettek, de tevékenységük elsősorban a kommunikációra és a helyiek valamilyenfajta támogatására koncentrált. Mindemellett nagyon fontos tényezőnek tűnik az idő szerepe: a kitartó beruházók, úgy tűnik, keresztül tudják vinni terveiket, ugyanis az ellenálló mozgalmak többsége, legalább is Magyarországon, az idő előrehaladtával veszít erejéből, az emberek sokszor belefáradnak abba, hogy folytassák a harcot a befektetőkkel szemben.

„Ez az egészben a röhej. Addig küzdött a multi ellen, végül a pénz meg az emberek bele nem törődnek, mert nem lesz annyi aktivitás, mert ez történik, mert másképp nem tudod megcsinálni. (...) Van, elég erős [*elfáradás*]. Beleunnak az emberek. Tehát a 3. népszavazásra nagyon kevesen mentek el.”¹⁰⁹

Kérdéses, hogy a magyarországi környezet mennyiben teremt lehetőséget a szakirodalmi áttekintőben tárgyalt, az érintettek mélyebb bevonására építő módszerek bevezetésére. Világos, hogy ezek alkalmazásához, egy olyan légkörre lenne szükség, amelyben a felek bízhatnak egymásban.¹¹⁰ Az is szembetűnő, hogy a *Morális megközelítés* című fejezetben bemutatott részvételi létrán az érintett cégek csak lassan lépdelnek felfelé, és inkább a „tájékoztatás”, „konzultáció” és „kompenzáció” létrafokain le-fel mozognak. Természetesen előfordulhat, hogy bizonyos esetekben a vállalatok magasabb szintekre is merészkedtek, azonban az sem volt ritka, főleg a telepítési folyamatok elején, az alsóbb szinteket preferálták. A következőkben a társadalmi kontroll egyik legerősebb formáját, a helyi népszavazások intézményét vizsgálom meg, de arra is mutatok példát, hogy a népszavazások használatába is könnyen csúszhatnak hibák.

¹⁰⁹ Szóbeli közlés: a bükkösi civilek egyik képviselője

¹¹⁰ Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül ugyanakkor, hogy a participatív technikák egyszersmind a bizalom erősödéséhez is vezethetnek. Azaz az érintettek bevonásával a vállalatok hosszabb távon olyan bizalmi tőkét kovácsolhatnak, amelyekre későbbi telepítéseik, illetve más ügyeik kapcsán is támaszkodhatnak.

7.5.1. Népszavazások mint a telepítési döntések döntőbírói

A helyi népszavazás intézménye elméletileg kivételes hatalmat ad a helyi lakosság kezébe, amennyiben dönthet arról, hogy egy adott településen megépülhet-e egy létesítmény vagy sem. Az adott település képviselőtestületére nézve ugyanakkor csak az ún. ügydöntő helyi népszavazások kötelezőek, a véleménynyilvánító népszavazás inkább csak orientálhatja a település vezetését. Az esettanulmányok során vizsgált telepítési döntések kapcsán több esetben is rendeztek népszavazást a településeken, a sorból a váci eset lóg ki, ahol – bár felmerült egy helyi referendum megtartásának a lehetősége – végül nem kérték ki közvetlenül a választópolgárok véleményét¹¹¹.

A Holcim cementgyárának telepítésével kapcsolatban hat helyi népszavazást tartottak Nyergesújfaluban és a környező településeken (Táton, Esztergomban, Tokodon, Tokodaltárón és Mogyorósbányán). A Strabag telepítési ügyében háromszor rendeztek helyi referendumot, mindegyiket Bükkösdön. A népszavazásokat mindkét esetben – különböző okok miatt ugyan, de – heves kritikákkal illették. Többen bírálták a kérdések megfogalmazásának módját, a népszavazások időzítését, valamint azt, hogy a képviselőtestületek mennyire követték a népszavazásokon született eredményeket, és egyáltalán azt, hogy általánosságban jogi anomáliák jellemzik ezt a demokratikus intézményt; a következőkben ezeket a kritikákat elemzem. A fejezet végén röviden kitérek arra is, hogy Vácott miért kerülhették ki egy helyi népszavazás megtartását.

7.5.2. Irányított kérdések

A Holcim eset kapcsán megrendezett népszavazások ráirányították a figyelmet a kérdésfelvetésre, illetve a kérdés megfogalmazásának fontosságára. A kérdések megfogalmazásakor nem mindig sikerült megtartani a kérdések semlegességét, azok sokszor a kiíró álláspontjáról árulkodnak. Tekintsük példaként a Nyergesújfaluban és az Esztergomban feltett kérdéseket!

¹¹¹ Ez a kettősség az interjúk kódolása során is megjelent. A népszavazások, illetve a helyi referendumok körüli anomáliák a legtöbb interjúban kulcskategóriaként jelentek meg. A váci esettel kapcsolatos interjúkban azonban ez a téma – érthető módon – nem kapott nagy hangsúlyt.

„Egyetért-e Ön Nyergesújfalu Város Önkormányzati Képviselő-testületének olyan döntésével, amelyben hozzájárul ahhoz, hogy a Holcim Hungária Zrt. a Nyergesújfalu külterületén bővíteni tervezett ipari parkban Európa legkorszerűbb cementgyárát létesítse, mely a hagyományos nyers- és tüzelőanyagok egy részének kiváltása érdekében nem veszélyes hulladékokból előállított helyettesítő anyagokat hasznosítva működik a mindenkor hatályos és idevonatkozó jogszabályok maradéktalan betartásával?”

„Egyetért-e azzal, hogy Esztergom Város Önkormányzatának Képviselő-testülete elutasítja a Lábatlan város határától közelebb eső területen, környezetvédelmi szempontból már most is súlyosan terhelt környezetben, egy új, hagyományos vagy háztartási vagy veszélyes hulladékokkal is üzemelő cementgyár építését?”¹¹²

Az első kérdés a Holcim cementgyárat Európa legkorszerűbb cementgyaraként jellemzi, egyértelműen elhatárolódik a veszélyes hulladékok égetésétől, mindemellett deklarálja, hogy a gyár a mindenkor hatályos jogszabályok maradéktalan betartásával működik. Ezekkel a kitételekkel igen kedvező képet fest az épülő cementgyárról, azt egy progresszív és felelős üzemként mutatja be. Az Esztergomban feltett kérdés ezzel szemben nem zárja ki a veszélyeshulladék-égetést, miközben a környék súlyosan terhelt állapotára is hivatkozik. A második kérdésfeltevés sokkal borúlátóbb az elsőnél, az üzem megépülésének negatív következményeire lehet belőle következtetni. Azok számára, akik nem tájékozódtak kellőképpen a Holcim-ügyben, az olyan kifejezések, mint „legkorszerűbb” és „jogszabályok maradéktalan betartása” vagy „súlyosan terhelt” és „veszélyes hulladékokkal is üzemelő” olyan hívószavak lehetnek, amelyek egy adott irányba befolyásolhatják a döntésüket.

Az Esztergomban feltett kérdést a Holcim bíróság előtt megtámadta, arra hivatkozva, hogy annak megfogalmazása elfogult, a bíróság azonban ezt a keresetet elutasította. Anélkül, hogy a bírósági ítéletet bármilyen formában értékelni kívánnám, itt érdemes egy fontos tényezőre felhívni a figyelmet. A kérdésekben megfogalmazott állítások hiába lehetnek igazak önmagukban (a régió ténylegesen ipari fejlesztésekkel zsúfolt

¹¹² A feltett kérdéseket a www.valasztas.hu/idokhnsz/2006nepszav.pdf weboldaltól töltöttem le. A www.valasztas.hu oldalon megtalálható az összes 1999 óta megrendezett helyi népszavazáson feltett kérdés szövege. (letöltés ideje: 2008. szeptember)

terület, a Holcim épülő gyára pedig – már csak a saját érdeke miatt is – várhatóan valóban megfelelne minden környezeti szabályozásnak és az elérhető legkorszerűbb technológiával épülne), ha azok túlnyomórészt az egyik oldal álláspontjához köthetők¹¹³. A kérdések valójában érveket tartalmaznak: pl. „Itt ne épüljön meg a cementgyár, mert a térség már most is túlterhelt” vagy „azért építsük meg a cementgyárat, mert annak korszerű technológiája kivált egy régi, elavult technológiát”. Ezek az érvek természetesen elhangozhatnak egy vitában, bárki használhatja érvrendszerében, megjelenhetnek szórólapokon vagy éppen vállalati kiadványokban, a választópolgárt – véleményem szerint – a szavazófülkében azonban már magára kellene hagyni, hogy ott előzetes tájékozódás után, egyedül hozza meg döntését. Ez ugyanakkor feltételezi, hogy a választók tényleg informálódnak egy népszavazás előtt, amely valószínűleg meglehetősen illuzórikus előfeltevés a magyar választók teljes körét tekintve.

Az előbbieknél sokkal egyszerűbbnek és semlegesebbnek tűnik a Táton feltett kérdés, amely rendkívül szűkszavúan, a körülmények bemutatása nélkül került kiírásra:

„Akarja-e, hogy Nyergesújfalu területén, Tát határában cementgyár épüljön?”

A hosszas kérdések megértése, illetve értelmezése a választópolgárok számára egyébként sem feltétlenül könnyű feladat. Az sem feltétlenül előnyös, hogy az Esztergomban feltett kérdésre az igen beikszelésével utasíthatjuk el a cementgyár megépülését, és a nemmel támogathatjuk azt.

7.5.3. A népszavazások időzítése

Hasonlóan fontosnak bizonyult az is, hogy mikorra tűzik ki a helyi népszavazást. A Nyergesújfaluval szomszédos településeken a népszavazásokat egy időben bonyolították le a 2006-os parlamenti választásokkal, a szavazópolgároknak

¹¹³ A legérzékenyebb – és a Holcim és az ellenzők vitáinak egyik központi eleme – a veszélyeshulladék-égetés problémája a kérdésekben. A Holcim később minden fórumon cáfolta, hogy veszélyes hulladékot égetne a cementgyártás során, a tiltakozók azonban végig bizalmatlanok maradtak az égetés kapcsán.

egyszerre kellett véleményt mondaniuk arról, hogy szeretnék-e cementgyárat a településükön vagy sem, illetve hogy kit preferálnának az országgyűlésben. A kettő kérdés ilyenfajta összekötése érdekes problémákat vet fel. Tekintettel arra, hogy a helyi politikába beépült a cementgyár kérdése is, így a kettő összemosódása nem segíti a választópolgárt, hogy mérlegre téve a két fél különböző megfontolásait, érveit, végül döntés hozzon a cementgyár ügyében. Az sem mellékes ugyanakkor, hogy a két választás összekapcsolásával, az egyébként igen passzív magyar választópolgárokat, ha úgy tetszik, az urnákhoz tudták csalogatni. Nyergesújfaluban, ahol a parlamenti választások után két héttel rendezték meg a népszavazást, a szavazáson részt vettek aránya nem is érte el az 50%-os küszöböt, így az érvénytelen lett, míg a környező településeken minden probléma nélkül átlépték ezt az érvényességi küszöböt. Kétségtelen tény, hogy a magyar környezetben elvárni, hogy a lakosok két hét különbséggel is elmenjenek leadni a voksukat, nem túl reális elképzelés, még akkor sem, ha a település életét alapvetően befolyásoló kérdésekről van szó. (A kvantitatív empirikus kutatás bemutatásakor szóltam arról, hogy az érdektelenség miatt a telepítési ügyekben tartott helyi referendumok egy tekintélyes hányada érvénytelenül végződik.) Ezért is érveltek a cementgyár támogatói Nyergesújfaluban úgy, hogy azoknak az embereknek a voksai, akik elmentek szavazni, különösen értékesek, hiszen ők kizárólag emiatt járultak az urnákhoz, és más kérdésektől függetlenül gondolhatták át, hogy mire szavaznak.

Bükkösdön a népszavazás időzítése a cementgyár sorsát alapjaiban határozta meg. A cementgyári (harmadik) népszavazás itt egy héttel előzte meg az október elsejei önkormányzati választásokét. A helyi referendumon az igenek győztek, így a cementgyár elvileg megépülhetett volna. A népszavazást követő önkormányzati választáson a cementgyárat nyíltan támogató jelölt szerezte meg a polgármesteri széket, a képviselőtestület összetétele azonban nem kedvezett a telepítésnek. A képviselők többsége a cementgyár ellen foglalt állást, ők különböző okokkal késleltették az engedélyek kiadását, illetve sokszor napirendre sem vették a Strabaggal kapcsolatos ügyeket. A cementgyár támogatói szerint az önkormányzati képviselők ezt nem tehették volna meg, hanem be kellett volna váltaniuk a többség akaratát. A bükkösdi példa azt mutatja, hogy dacára a helyi referendum és az önkormányzati választás közelségének, a választópolgárok nem kizárólag a

cementügyben elfoglalt pozíciók alapján szavaztak az önkormányzati képviselőkre, hanem abban más tényezők is szerepet játszottak.

7.5.4. A népszavazások szabályozása körüli anomáliák

A különböző helyszíneken megrendezett népszavazások általában olyan szabályozási visszasságokra, problémákra is rávilágítottak, amelyek korábban legalábbis ilyen intenzív mértékben nem jelentkeztek Magyarországon. Az egyik legérdekesebb kérdés véleményem szerint az, hogy egy népszavazás eredménye mennyi ideig kötelező érvényű a képviselő-testületekre nézve, illetve egy véleménynyilvánító népszavazással vajon szembemehet-e egy másik település vezetősége. A jelenlegi szabályozások szerint egy évig nem tartható helyi népszavazás ugyanazon kérdésben, utána azonban egy új eljárás során megint kikérhetik a lakosság véleményét. Magyarországon, ahogyan azt már a kvantitatív empirikus kutatás eredményeinek taglalásakor megjegyeztem, két másik esetben (Királyszentistvánon egy hulladéklerakó, míg Szászberekben egy hulladékakkumulátor-feldolgozó kapcsán) is rendeztek több ízben helyi népszavazást, és Bükkösdhöz hasonlóan az utolsó népszavazások ott is az igenek győzelmével zárultak. Természetesen a három helyszín nagyon kis mintának számít, az eredmények ismeretében azonban feltehetjük a kérdést: vajon a népszavazások sorozatos ismételése szükségszerűen vezet-e az adott létesítmény támogatóinak a megerősödéséhez és az ellenzők gyengüléséhez (vö. az ellenzők elfáradásáról szóló nyilatkozattal 7.5. fejezet elején).

Bükkösdön a népszavazásokat illetően egy másik – az esetek leírásakor már röviden ismertetett – dilemma is felmerült, nevezetesen hogy kik szavazhassanak a helyi referendumokon. A magyar törvények szerint bejelentett állandó lakhellyel kell rendelkeznie annak, aki egy helyi referendumon szavazni szeretne. A zöldeket azzal vádolták a második bükkösi népszavazás előtt, hogy nem bükkösdiiek tömegei jelentkeztek be helyi ismerőseikhez, és ezzel számottevően nőtt a cementgyár ellenesek tábora. Noha a bejelentkezések száma valóban megugrott a népszavazás előtt, annak mértéke azonban még minden bizonnyal nem lett volna elegendő ahhoz, hogy a tiltakozók megnyerjék a második népszavazást, és az is valószínűsíthető, hogy a frissen bejelentkezettek egy része saját hétvégi házába, víkendtelkére

költözött be, így volt valamilyen érintettsége az ügyben. Mindezek ellenére a probléma a mai napig létezik, és a törvényhozás nem orvosolta ezt a problémát.

Interjúalanyaim közül csak nagyon kevesen tartották a helyi népszavazásokat megfelelő eljárásnak telepítési ügyek kimenetelének eldöntésére. A legfontosabb ellenvetés a választók alulinformáltsága volt, interjúalanyaim többsége szerint az emberek nem rendelkeznek megfelelő ismeretekkel ahhoz, hogy döntsenek egy ilyen kérdésekben. Elhangzott az is, hogy a laikus választók rendkívül zajos környezetben, sokszor manipulatív tájékoztatások meghallgatása után érzelmi döntést hoznak. A népszavazás intézményét megkérdőjelező érvek közül az alábbi igen tipikusnak mondható:

„Én úgy gondolom, hogy ami tisztán szakmai dolog, akkor nem kell népszavazást csinálni, mert ez tisztán szakmai ügy igazából. Ha már a politikát beleviszik, akkor már azt lehet mondani, hogy akkor már népszavazni is lehet, hiszen a politikában normálisan szavazással döntenek el mindent vagy választással, de az is szavazás. Miután minden átpolitizálódott nálunk, sajnos, ugye. Emiatt van, hogy sokan úgy gondolják, hogy az ilyen témákat is népszavazással kéne eldönteni. Én ennek nem vagyok híve, egy másik dolog. Ebben én radikálisabb vagyok, gondolom, az átlagnál. Nem azt mondom egyébként, hogy ha egy városban vagy egy település mellé egy új iparágat vagy új gyárat telepítenek, hogy abba ne legyen senkinek beleszólása, hanem csak annak aki telepít, és hatósági engedélyek birtokában azt csinál, amit akar. Tehát erre nem gondolok, félreértés ne essék. De hogy ilyen széles legyen egyébként a joggal hozzászólók száma. És a joggal hozzászólók, azt gondolom, nem csak a partvonalról kiabálnak be, hanem akik normálisan elmondhatják ebben a témában a véleményüket. Annak lesz a köröshegyi völgyhíd a következménye, ahogy az kialakult. Utána hiába mondja az Állami Számvevőszék, hogy duplájába került.”¹¹⁴

¹¹⁴ Szóbeli közlés: a Társadalmi Kontroll Csoport volt tagja. Interjúalanyom korábban szorosan kötődött a magyarországi cementiparhoz, igaz, később egy civil szervezet vezetőjeként csatlakozott az ellenőrző testülethez. Véleményében – talán ennek köszönhetően is – összecsap a vállalati szakértői döntések iránti igény (technokrata álláspont) a civil kontroll demokratikus ethoszával.

Vácott nem rendeztek népszavazást a kérdésben, aminek több oka is lehetett. Egyrészt Vác a három érintett település közül a legnagyobb, így ott lehetne valószínűleg a legnehezebben mozgósítani az embereket egy ilyen közösségi akció során. Vácott nem épült új cementgyár, hanem az alternatív tüzelőanyagokról (köztük a veszélyes hulladékokról) szólt a vita, ez úgy tűnik még nem volt elegendő egy népszavazási kezdeményezés sikeres végigvitelére. Azt sem hagyható figyelmen kívül, hogy a gyár évtizedes jelenléte is inkább abba az irányba hatott, hogy végül valamilyen békés megoldás szülessen, ahol a felek nem viszik kenyértörésig az ügyet.

7.6. Pártpolitikai csatározások

Magyarországon a szakpolitikai kérdések rendkívüli mértékben átpolitizáltak, és ez a környezetvédelmi kérdésekre is igaz. A telepítési döntések és az azokat övező társadalmi konfliktusok nagyon gyakran kapnak politikai színezetet (lásd például a hulladékakkumulátor-feldolgozók telepítési konfliktusait (Szántó, 2008a)), és az általam vizsgált három eset kapcsán sem megkerülhető a politikai játszmák elemzése. A politikusok fontos résztvevői voltak a telepítési döntések által generált társadalmi konfliktusoknak: Vácott többek között a polgármester kezdeményezésére állt fel a Társadalmi Kontroll Csoport, és a 2006-ban megválasztott bükkösdi polgármester kampányának fontos eleme volt a Strabag cementgyárának támogatása.

Nem meglepő, hogy a telepítési döntések körüli tiltakozásokat gyakran ellenzéki pártok karolják fel, hiszen a telepítési ügyek elleni tiltakozástól minden bizonnyal politikai hasznokat is remélnek. A hatalmon levők általában támogatják a beruházókat, a munkahelyteremtés és a növekvő adó- és más bevételek egyrészt jelenlegi pozícióikat erősítheti a település vezetésében, másrészt az elkövetkezendő választásokon hozhat újabb szavazatokat. A központi kormányzat általában szintén érdekelt a telepítési döntések megvalósításában, hiszen csakúgy mint a helyi vezetőknek, számára is politikai tőkét hozhat egy sikeres beruházás. A helyzet érdekessége, hogy azokban a választóközetekben, ahol a tervezett telephelyek, illetve Vác fekszik, 2006-ban, az önkormányzati választásokon mindenütt baloldali (kormánypárti) jelölt nyert, kettő közülük egy jobboldali képviselőt váltott a

parlamentben, míg a komáromi választókörizet jelöltje megőrizte mandátumát. A 2006-os önkormányzati választásokon Bükkösdön és Nyergesújfaluban független jelölt győzött, Vácott a baloldal jelöltje nyerte meg a választást. Nyergesújfalu és Vác polgármestere már az azt megelőző választásokon 2002-ben is nyertesként hagyhatta el a küzdőteret.

Valószínűleg leegyszerűsítő és túlzó lenne azt állítani, hogy a telepítési ügyek tisztán politikai játszmák, amelyek a politikai hatalom megszerzésére irányulnak, az azonban kétségtelen, hogy a hatalmon levő politikusok és az ellenzéki politikusok magatartása és attitűdje a cementgyárakkal szemben igen jól szétválik politikai orientációjuk mentén. Ezzel – a politika erőteljes beavatkozásával a telepítési konfliktusokba – minden félnek számolnia kell, és azzal is, hogy egyesek igyekeznek ki is aknázni a politikusok szerepvállalásában rejlő lehetőségeket.

A pártpolitika megjelenése a telepítési ügyekben természetesen nem meglepő jelenség, és minden bizonnyal nem magyar sajátosság. Érdekes azonban kettéválasztanunk a pártpolitikai csatározásokat azoktól a szélesebb értelemben vett politikai folyamatoktól, amelyek egy település életét alakítják. Egy-egy új létesítmény megjelenése egy településen meghatározó ügy lehet, így teljesen érthető, ha az adott közösségben a közbeszéd részét képezi, és az egyes érdekcsoportok állást foglalnak a kérdésben. Problematikus ugyanakkor, ha a politikai erők rátelepszenek az ügyekre, és ezzel pártpolitikai mederbe terelik a vitákat, lehetetlenné téve, hogy nyílt párbeszéd alakuljon ki a felek között.

8. Összefoglalás

Disszertációmban arra a kutatási kérdésre kerestem a választ, hogy milyen tényezők határozzák meg a telepítési döntéseket övező társadalmi konfliktusokat Magyarországon. A bemutatott kutatási eredmények – mind a kvantitatív, mind pedig a kvalitatív – arra engednek következtetni, hogy a társadalmi konfliktusok kialakulását számos tényező befolyásolja, a konfliktusok alakulása sokszor a helyszín vagy magának a telepítés tárgyának függvénye, létezik azonban egy-két kulcstényező, amely az általam vizsgált esetek mindegyikénél tetten érhető. A kvalitatív kutatás során elkészített három esetet feldolgozó összehasonlító esettanulmány elemzése lehetőséget nyújtott arra, hogy jobban megértsük a hozzájuk hasonló esetek természetrajzát.

A telepítési döntések fogalmának definiálása után bemutattam a témakör külföldi szakirodalmát, hat megközelítés köré gyűjtve a témával foglalkozó szerzők írásait, megállapításait. A legrégebbi műltra a technokrata megközelítés tekinthet vissza, amely a telepítési döntéseket tisztán technikai kérdésként kezeli. Lényegében ennek a megközelítésnek kritikáiként születtek a következő elgondolások. Az eltérő kockázatpercepciókra építő – erősen pszichológiai háttérű – megközelítés arra hívja fel a figyelmet, hogy a szakértők (a döntéshozók általában ebbe a kategóriába tartoznak) általában másképp érzékelik az építendő létesítmények kockázatait, mint laikus társaik, így óhatatlanul konfliktus alakul ki közöttük. A kompenzáció intézményére koncentráló közgazdasági megközelítés elsősorban azt igyekszik feltárni, hogy mi lehet az a kompenzációs szint, amely mellett az érintettek hajlandóak elfogadni egy új nemkívánatos létesítményt. A morálfilozófiai megközelítés a telepítési döntések méltánytalanságaiban látja leginkább a döntések kudarcainak okát, hiszen a legtöbb esetben – vallják a megközelítés szószólói – éppen azokat zárják ki a döntésekből, akiket az ténylegesen érint, és akiknek az életére hosszú távon is hatással lesz. A szociológiai megközelítések a társadalmi hatásokra fókuszálnak, azt állítva, hogy a telepítési döntések sikereiért vagy kudarcaiért kulturális, intézményi, politikai és más társadalmi tényezők felelősek. A megközelítés hívei szerint kockázateszlelésünk társadalmilag meghatározott (vagy legalább is az intézményi, politikai és kulturális stb. erők által jelentősen

befolyásolt), így a telepítők sokszor csak nagyon keveset tehetnek azért, hogy mindenki számára megnyugtató módon záruljon egy adott telepítési ügy. A kockázatkommunikációs megközelítés középpontjában – értelemszerűen – az új létesítményekről folytatott kommunikáció áll, és azzal foglalkozik, hogy milyen módszerekkel lehet a leginkább meggyőzni a helyi érintetteket arról, hogy nem kell aggódniuk egy új létesítmény megépülésekor.

A különböző megközelítések vázolása után a témában született magyar szakirodalmat tekintettem át, és arra világítottam rá, hogy a témában aktív hazai kutatók elsősorban olyan esettanulmányok elkészítésében jeleskedtek, amelyek a kialakult konfliktusok egy-egy magyarázó tényezőjére mutattak rá. A korábbi hazai kutatások esettanulmányai fókuszában legtöbbször hulladékgazdálkodásra szakosodott létesítmények állnak (lásd például a dorogi hulladékégető, az ófalui nukleáris hulladéktároló vagy hulladékakkumulátor-feldolgozók ügyét). Szembetűnő, hogy a magyarországi telepítési konfliktusok kutatása során kiderült, a politikai rendszerváltás a telepítési ügyekre is jelentékeny mértékben hatott, a társadalmi tiltakozások gyakoribbakká és intenzívebbekké váltak az elmúlt évtizedekben.

8.1. Legfőbb kutatási eredmények

A telepítési konfliktusok magyarországi helyzetének bemutatását követően vázoltam a kutatási modelletem és a kutatás hipotéziseit. A hipotézisek vizsgálatára kettős irányultságú kutatási tervet dolgoztam ki: a kvantitatív empirikus kutatás során az elmúlt tíz év telepítési konfliktusait vizsgáltam statisztikai módszerekkel, míg a kvalitatív kutatás keretében összehasonlító esettanulmányt készítettem három magyarországi cementgyár esetéről. A kvantitatív elemzés során kiderült, hogy nem véletlen a magyar kutatások korábbi erős hulladékkezelés-fókusza. Az elmúlt évtized telepítési konfliktusainak legnépesebb klaszterét ugyanis olyan esetek adják, ahol a telepítés tárgya valamilyen hulladékokkal összeköthető létesítmény volt (hulladéklerakó, hulladékégető stb.). Ezek az esetek leginkább kisebb lélekszámú, az átlagnál kedvezőtlenebb szocioökonómiai jellemzőkkel bíró településeken zajlottak le, azt a feltételezést erősítve, hogy a beruházók általában a kisebb ellenállás felé haladnak, amikor kisebb és szegényebb településeket keresnek meg telepítési

ötleteikkel. Az is kiderült, hogy sok esetben valamilyen szolgáltató létesítmény vagy lakóépület létesítésének terve vált ki társadalmi konfliktust. Ezek a konfliktusok elsősorban a budapesti agglomerációra jellemzők, ez az a térség, ahol egyáltalán kereslet van ilyen szolgáltató létesítményekre, és itt található meg az a relatíve jómódú középosztály is, aki vállalja a tiltakozás költségeit. Feltételezhető az is, hogy a tiltakozások egyik biztos bázisát jelentő civil szervezetek is a központi régióban a legaktívabbak. Az előbbi kutatási eredmények ismeretében elfogadhatjuk a *HI* hipotézist, mivel valóban a Központi Régióban tapasztalhattuk a legtöbb telepítési konfliktust. A két szélsőséges klaszter között találjuk az infrastrukturális fejlesztések, az energetikai és kitermelő létesítmények, valamint az egyéb ipari létesítmények halmazát, ezekben a kategóriákban már az előzőeknél jóval kisebb esetszámot találunk.

A kvalitatív empirikus kutatás során három cementipari cég: a DDC, a Holcim és a Strabag eseteit hasonlítottam össze (utóbbit elsősorban építőipari vállalatként tartjuk számon, cementgyár-telepítésével azonban, úgy vélem, a Strabag joggal került a cementipari multinacionális cégekkel egy platformra). A DDC váci gyárának technológiaváltása ugyan nem nevezhető tiszta telepítési döntésnek, ugyanakkor a technológia bevezetésének tárgya, és a másik két esethez hasonló konfliktus kirobbanása, meglátásom szerint, indokoltá tette az eset bevonását az elemzésbe. A Holcim Nyergesújfaluba (Komárom-Esztergom megye), illetve a Strabag Bükkösdre (Baranya megye) tervezett cementgyár-telepítési tervei azonban „vegytisztá” telepítési konfliktusok, eklatáns példái a hazai telepítési dilemmáknak. Az esettanulmányok elkészítésénél az információk legfőbb forrását 28 félig strukturált mélyinterjú jelentette (az interjú protokollt lásd a *10.1. Mellékletben*), amelyeket az érintett vállalatok képviselőivel, civilekkel és önkormányzati képviselőkkel készítettem. Az interjúk feldolgozását a nyílt kódolás módszerével végeztem el, amelynek eredményeként sikerült azonosítani azokat a kulcskategóriákat, amelyek mentén a kiválasztott esetek mélyebben elemezhetők.

A kutatás igazolta, hogy a tervezett létesítmények, illetve technológiák által kiváltott kockázatokra – ahogyan azt az elméleti modellek is állítják – az érintett felek eltérő módon tekintenek. A vállalati szakemberek és az őket támogató civilek vagy politikusok sokkal kisebbnek érzik a cementgyárak által generált kockázatokat, mint

az ellenzők táborának tagjai. Ez a kutatási eredmény elsősorban a *H2* hipotézist erősíti; az eltérő kockázatpercepciók kétségtelenül kimutathatók a cementipari telepítések esetében. Az interjúk elemzése arra is rámutatott, hogy a kommunikációs kérdések a telepítési konfliktusok egyik legfontosabb aspektusát jelentik. Az érintett cégek kommunikációs gyakorlata nagymértékben professzionalizálódott a telepítési ügyek folyamán, és a korábban zárkózott vállalati magatartást egy sokkal nyitottabb viselkedés váltotta fel. Ez a megállapítás a *H3* hipotézist támogatja, azt azonban mindenképpen érdemes leszögeznünk, hogy a vállalati kommunikáció nagyon sokszor egyirányú, és kevésbé számít az érintettek részvételére. Noha történtek lépések a helyiek bevonására, elsősorban különböző ellenőrző testületek felállítása révén, az érintettek bevonása még sokszor színleges, a vállalatok legtöbbször a tájékoztatás, a konzultáció és a kompenzáció hármására szorítkoznak. Ennek ellenére a telepítési ügyek vállalati szempontból egyáltalán nem nevezhetők sikertelennek. Dacára annak, hogy főleg a telepítési folyamat kezdetén, a cégek inkább zárt, felülről-lefelé irányuló döntéshozatali mechanizmust alkalmaztak, egyelőre úgy tűnik, mindhárom érintett cég sikerrel vette az akadályokat. Ez árnyalja a *H4* hipotézist, amely azt mondta ki, hogy a nyitottabb, az érintettek részvételére intenzíven építő telepítési folyamatok vélhetően nagyobb eséllyel hoznak mindenki számára megnyugtató végeredményt. Úgy tűnik ugyanis, hogy az aktív kommunikációs politika és a hatékony támogatási stratégia végül is sikerre vezethet a magyarországi környezetben. Nem tudjuk ugyanakkor azt, hogy ezek a vállalati sikerek hosszabb távon milyen érzelmeket váltanak ki a helyi emberekből, és a lakosok hogyan viszonyulnak majd a lakóhelyük közelében megtelepedő cégekhez.

Látszik viszont, hogy vannak olyan tényezők, amelyekkel a vállalatok sem nagyon tudnak mit kezdeni: az egész társadalomra jellemző bizalmatlanság és szkepszis a cégek egyik legnagyobb ellensége, és az is nyilvánvaló, hogy a tisztánlátást az sem segíti, hogy a telepítési ügyek – oly sok más kérdéshez hasonlóan – politikai játszmákként jelennek meg Magyarországon. Úgy tűnik, a *H5* hipotézis érvényessége vitathatatlan, a hazai társadalmi környezet azonban inkább hátráltatja, mintsem segíti a telepítési konfliktusok mindenki számára megnyugtató rendezését. Az előbbi tapasztalatok újfent arra világítanak rá, hogy – ahogyan a *H5* hipotézisben is megfogalmaztam - a társadalmi intézmények, a kultúra, a helyi és országos politikai tényezők jelentősen befolyásolják a hazai telepítési döntések kimenetét

Disszertációmban azt mutattam be, hogy a kellően adaptív és türelmes vállalatok még a nem túl kedvező magyarországi viszonyok mellett is képesek arra, hogy keresztül vigyék telepítési szándékukat (sok ellenző egyébként éppen a hazai közállapotokat tette felelőssé azért, hogy a telepítési folyamatok ilyen módon zajlanak az országban, és többen sürgették az erre vonatkozó jogi szabályozások megváltoztatását). Alkalmazkodás alatt elsősorban a kommunikációs politikák megváltozását, finomítását és hatékonyabb kompenzációs rendszerek kialakítását értem. Ez az eredmény erősíti Vári Anna és Ferencz Zoltán azon megállapításait (2006), hogy Magyarországon a telepítési döntések fokozatosan veszítenek technokrata jellegükből és a döntéshozatal az ún. piaci modell felé mozdult el. Bár Váriék kutatásaiban a különböző nukleáris hulladéklerakók telepítése körüli konfliktusok jelentik az empirikus hátteret, úgy tűnik, ezek a megállapítások a vállalati szférára is érvényesek lehetnek.

A korábbi magyarországi kutatások – szociológiai gyökerüknél fogva – sokkal kevésbé fókuszáltak a vállalati menedzsment szerepére, jelent dolgot ez az űrt is kívánja pótolni. Elmondható, hogy a telepítési diskurzusok középpontjában – vállalati részről – a kommunikáció és az azt támogató kompenzációs politikák állnak. A disszertáció vállalati nézőpontja mellett azonban igyekeztem bemutatni a helyi politika, közigazgatás és a civil szervezetek szerepét is. Az ellenzők véleményében gyakran felfigyelhetünk a kommunikációs és kompenzációs politikák megkérdőjelezésére, a tényleges párbeszéd hiányának súlyosságára, valamint a sokszor mindent elfedő bizalmatlanságra.

8.2. További kutatási irányok

A doktori kutatás számos olyan eredményre világított rá, amelyek úgy gondolom, önmagukban is további vizsgálatra érdemesek. A kvantitatív kutatási irány folytatásaként érdemes lenne megvizsgálni azt, hogy a telepítési konfliktusok miért éppen a Közép-Magyarországi Régióban a leggyakoribbak (bár erre vonatkozólag ebben a tanulmányban is adtam lehetséges magyarázatokat). Azt is fontos lenne feltárni, hogy a telepítési konfliktusok szempontjából szinte érintetlen tisztántúli

ország részben vajon az új ipartelepítések hiánya okozza a konfliktusok alacsony számát vagy esetleg a terület az országtól relatíve eltérő gazdasági, kulturális, politika, intézményi stb. adottságokkal bír, és ezért nem alakulnak ki telepítési konfliktusok. Ehhez a magyarországi telepítési döntések teljes adatbázisát kellene előállítani, amely meglehetősen nagy kihívások elé állítja a kutatókat. Noha az új létesítményekre vonatkozó környezetvédelmi és az egységes környezethasználati engedélyek kiadása és tartalma nyilvános, ezek összegyűjtése és elemzése (tekintettel a viszonylag nagy esetszámmra) igen munkaigényes feladat. Kétségtelen ugyanakkor, hogy egy ilyen vizsgálat számos eddig feltáratlan kérdésre adhatna választ.

Mindemellett fontos kérdésnek tűnik az is, hogy a kompenzáció mértéke, a települések kedvezőtlen gazdasági adottságai és a telepítendő létesítmények várható kockázatai hogyan függenek össze. Ennek elemzése kvantitatív kutatási módszertanokkal azonban eléggé kétséges: a kompenzációs csomagok teljes megismerése a legtöbb esetben szinte lehetetlennek tűnik, ugyanis az alkuk egy része a háttérben kötöttek, amelyet a felek sokszor nem szívesen fednek fel – még a kutatók számára sem. Ebben az esetben egy másik kutatási módszer alkalmazása sikerre vihet: az országban számos veszélyes üzem, hulladéklerakó stb. működik, amelyek nyilvántartása többé-kevésbé megoldott Magyarországon. A nemzeti statisztikák révén az is ismert, hogy ezeken a településeken a lakóknak milyen a gazdasági és szociális helyzete, így amennyiben a két tényező között kapcsolatot tudunk kimutatni, egyúttal valószínűleg a kompenzáció mértékére is következtethetünk.

A kvalitatív kutatási eredmények validitása újabb – más iparágakra, illetve szektorokra jellemző – esettanulmányok elkészítésével erősíthető. A magyarországi cementgyártás közelmúltbeli és jelenbeli fejlesztései értékes empiriát szolgáltatnak a doktori kutatás számára, ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy az iparágra történő összpontosítás egyszersmind a kutatás korlátja is. A magyar esettanulmányok kelet-közép-európai kontextusba helyezésével arra is választ kaphatnánk, hogy a politikai-gazdasági átalakulás első két évtizedére jellemző telepítési sajátosságok ország- vagy sokkal inkább régióspecifikus jelenségek. Feltételezem, hogy a közös történelmi múlt, és a rendszerváltás hasonló élménye a telepítési konfliktusok területén is megmutatkozik, gyanítható, hogy a kockázatosnak tartott létesítmények

elhelyezése a térség más országaiban is (például Lengyelországban, Csehországban stb.) hasonló problémákkal küszködik.

A magyarországi telepítési konfliktusokban társadalmunk aktuális kérdései, dilemmái jelennek meg. A demokratikus alapelvek meghatározása, értelmezése, vizsgálata az általános közbeszéd tárgyát képezik, és nemcsak a telepítési döntések kapcsán felmerülő témák. A vállalatok – köztük a multinacionális óriáscégek – szerepének, felelősségvállalásának definiálása éppúgy foglalkoztatja a menedzsment-tudományok kutatóit, mint magukat a vállalatokat. Még a tudományos diskurzusokban is vitatott, hogy meddig terjed a cégek felelőssége, a vállalatoknak hogyan kell viselkedniük abban a közösségben, ahol tevékenykednek, hogyan kell viszonyulniuk érintettjeikhez, és milyen mértékben kell őket bevonniuk a vállalati döntéshozatalba. A politikai csatározások mindennapjaink részét képezik, nem tudunk szabadulni tőlük még sokszor magánéletünkben sem, nemhogy a nagy vitát kiváltó országos horderejű, de akár csak helyi fontosságú ügyek kapcsán. A modernizmus, a haladás és a fejlődés szószólói a tradicionális értékek, a természeti-kulturális örökség védelmezőivel nemcsak a telepítési vitákban csapnak össze, hanem a közélet számos porondján. Magyarország helyzete, társadalmi problémáink sokasága azt vetítik előre, hogy a telepítési döntések körüli konfliktusok velünk maradnak még jó ideig, újabb és újabb elemzésre alkalmas témát szolgáltatva a kutatóknak.

9. Irodalomjegyzék

- Albert, J. – Farkas, J. (2001): Környezetszociológia (Jegyzet), Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém.
- Aldrich, D. P. (2003): Siting Schemes: Central Governments, State Learning, and Local 'Public Bads'. *Social Science Japan*, No. 26, pp. 42 – 47.
- Aldrich, D. P. (2005): Controversial Project Siting: State Policy Instruments and Flexibility. *Comparative Politics*, Vol. 38, No. 1, pp. 103-123.
- Arnstein, S. (1969): A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institution of Planners*, Vol. 35, No. 4, pp. 216-224.
- B. Andrási M. – Csutora M. – Kindler, J. – Kovács, E. (1999): A környezeti konfliktus-menedzsment alapjai. BKE KKTT, Budapest.
- Bass, B. M. – McGregor, D. W. – Walters, J. L. (1997): Selecting foreign plant sites: Economic, social and political considerations. *Academy of Management Journal*, Vol. 20, No. 4, pp. 535-551.
- Beck, U. (2003): A kockázat-társadalom. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó, Budapest.
- Bennedsen, M. B. – Kirkwood, C. W. (1982): Selecting Sites for Coal-Fired Power Plants. *Journal of the Energy Division*, Vol. 108, No. 2, pp. 69-78.
- Bernoulli, D. (1954): Exposition of New Theory on the Measurement of Risk. *Econometrica*, Vol. 22, No. 1, pp. 23-36.
- Bernstein, P. L. (1996): Szembeszállni az istenekkel. A kockázatvállalás különös története. Panem Kiadó – John Wiley & Sons, Budapest.
- Boda, Zs. – Radácsi L. (1996): Vállalati etika. BKE Vezetőképző Intézet, Budapest.
- Boholm, A. (2004): Editorial: what are the new perspectives on siting controversy? *Journal of Risk Research*, Vol. 7, No. 2, pp. 99-100.
- Caddy, J. (1999): Multiplying the opportunities for public participation: energy and environmental permitting in the case of Algyő. In. Vári, A. – Caddy, J. (szerk.): Public Participation in Environmental Decisions. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 81-92.
- Caddy, J. – Vári, A. (1999): Planning the Budapest ring-road; a learning process in public participation. In. Vári, A. – Caddy, J. (szerk.): Public Participation in Environmental Decisions. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 34-56.

- Chikán, A. – Demeter, K. (szerk., 1999): Az értékteremtő folyamatok menedzsmentje. AULA Kiadó, Budapest
- Committee on Risk Perception and Communication, National Research Council (1989): Improving Risk Communication. National Academy Press, Washington D.C.
- Covello, V. T. – Sandman, P. – Slovic, P. (1988): Risk Communication, Risk Statistics, and Risk Comparisons: A Manual for Plant Managers. Chemical Manufacturers Association, Washington D.C.
- Davy, B. (1996): Fairness as Compassion: Towards a Less Unfair Facility Siting Policy. Franklin Pearce Law Center,
<http://www.piercelaw.edu/risk/siteIndx.htm>, (letöltés időpontja: 2007. január)
- Dessewffy, T. (2004): A kocka el van veszve. In. A kocka el van veszve. Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 107-151.
- Dorshimer, K. R. (1996): Siting Major Projects & the NIMBY Phenomenon: The Decker Energy Project In Charlotte, Michigan. *Economic Development Review*, Vol. 14, No. 1, pp. 60-62.
- Douglas, M. – Wildavsky, A. (1982): Risk and Culture. University of California Press, Berkeley.
- Engländer, T. (1999): Viaskodás a bizonytalannal. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Faragó, K. – Engländer, T. (1987): A kockázat észlelése – összehasonlító vizsgálat amerikai és magyar csoportoknál. In. Vári, A. (szerk.): Kockázat és társadalom, Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, pp. 34-56.
- Faragó, K. – Vári, A. (1989): Környezeti konfliktusok és megoldási lehetőségeik. *Társadalomkutatás*, Vol. 7, No. 1, pp. 5-23.
- Faragó, K. – Vári, A. (2005): Kockázat. In. Zoltayné Paprika Zita (szerk.): Döntéelmélet. Alinea Kiadó, Budapest.
- Feitelson, E. (2001): Malicious Siting or Unrecognised Processes? A Spatio-temporal Analysis of Environmental Conflicts in Tel-Aviv. *Urban Studies*, Vol. 38, No. 7, pp. 1143-1159.
- Field, P. – Raiffa, H. – Susskind, L. (1996): Risk and Justice: Rethinking the Concept of Compensation. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 545, No. 1, pp. 156-164.
- Fleischer, T. (1992): Cápafigsor a Dunán: a dunai vízlépcső esete. *Társadalomkutatás*, Vol. 10, No. 2-3, pp. 28-47.

- Ford, C. K. – Keeney, R. L. – Kirkwood, C. W. (1979): Evaluating Methodologies: A Procedure and Application to Nuclear Power Plant Siting Methodologies. *Management Science*, Vol. 25, No. 1, pp. 1-10.
- Freeman, E. R. (1993): Stakeholder-menedzsment. In. Czakó, E. – Kocsis, K. (szerk.): A vállalat és működése. AULA Kiadó, Budapest, pp. 81-94.
- Frey, B. – Oberholzer-Gee, F. – Eichenberger, R. (1996): The Old Lady Visits Your Backyard: A Tale of Morals and Markets. *Journal of Political Economy*, Vol. 104, No. 6, pp. 1297-1313.
- Frey, B. – Oberholzer-Gee, F. (1997): The Cost of Price Incentives: An Empirical Analysis of Motivation Crowding-Out. *The American Economic Review*, Vol. 87, No. 4, pp. 746-755.
- Freudenburg, W. R. (2004): Can we learn from failure? Examining US experiences with nuclear repository siting. *Journal of Risk Research*, Vol. 7, No. 2, pp. 153-169.
- Freudenburg, W. R. – Pastor, S. K. (1992): NIMBYs and LULUs: Stalking the Syndromes. *Journal of Social Issues*, Vol. 48, No. 4, pp. 39-61.
- Gregory, R. – Kunreuther, H. (1990): Successful Siting Incentives. *Civil Engineering*, Vol. 60, No. 4, pp. 73-75.
- Gregory, R. – Slovic, P. – Flynn, J. (1996): Risk perceptions, stigma, and health policy. *Health & Place*, Vol. 2, No. 4, pp. 213-220.
- Golafshani, Nahid (2003): Understanding Reliability and Validity in Qualitative Research. *Qualitative Report*, Vol. 8, No. 4, 597-607.
- Groothuis, P. A. – Miller, G. (1997): The Role of Social Distrust in Risk-Benefit Analysis: A Study of the Siting of a Hazardous Waste Disposal Facility. *Journal of Risk and Uncertainty*, Vol. 15, No. 3, pp. 241-257.
- Hamilton, J. T. (1993): Politics and Social Costs: Estimating the Impact of Collective Action on Hazardous Waste Facilities. *RAND Journal of Economics*, Vol. 24, No. 1, pp. 101-125.
- Hátori, B. (2003): Kísérletek és kilátások Daniel Kahneman. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 50, No. 9, pp. 779-799.
- Hassenzahl, D. M. (2006): Implications of Excessive Precision for Risk Comparisons: Lessons from the Past Four Decades. *Risk Analysis*, Vol. 26, No. 1, pp. 265-276.

- Hastie, R. – Dawes, R. M. (2001): *Rational Choice in an Uncertain World*. Sage Publications, Thousand Oaks.
- Harkai, A. (2002): *Az újjászületés története: egy cementipari nagyvállalat zöldülése*. Szakdolgozat, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest.
- Havas, H. (1988): *A Bős-Nagymaros dosszié avagy egy beruházás hordalékai*. Codex Rt, Budapest.
- Hermansson, H. (2007): The Ethics of NIMBY Conflicts. *Ethic Theory and Moral Practice*, Vol. 10, No. 1, pp. 23-34.
- Hunold, C. – Young, I. M. (1998): Justice, Democracy, and Hazardous Siting. *Political Studies*, Vol. 46, No. 1, pp. 82-95.
- Juhász, J. – Vári, A. – Tölgyesi, J. (1993): Environmental Conflict and Political Change: Public Perception on Low-level Radioactive Waste Management in Hungary. In: Vári, A. – Tamas, P.: *Environment and Democratic Transition*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, pp. 227-248.
- Kahneman, D. – Tversky, A. (1979): Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, Vol. 47, No. 2, pp. 263-291.
- Kasperson, R. E. (1986): Hazardous Waste Facility Siting: Community, Firm, and Governmental Perspectives. In: White, R. M. (szerk.): *Hazards: Technology and Fairness*, National Academies Press, Washington D. C.
- Kasperson, R. E. – Golding, D. – Tuler, S (1992): Social Distrust as a Factor in Siting Hazardous Facilities and Communicating Risks. *Journal of Social Issues*, Vol. 48, No. 4, pp. 161-187.
- Kerekes, S. (1988): *A környezetgazdaságtan alapjai*. AULA, Budapest.
- Kerekes, S. – Kindler, J. (szerk., 1996): *Vállalati környezet-menedzsment*. AULA, Budapest.
- Kindler, J. (1987): A kockázat döntéshelméleti megközelítése. In: Vári A. (szerk.): *Kockázat és társadalom*, Akadémiai Könyvkiadó, pp. 13-24.
- Kindler, J. (1989): *Döntéshelméleti előfeltevések kritikája*. Doktori értekezés, MTA, Budapest.
- Kindler, J. (1991): *Fejezetek a döntéshelméletből*. Aula, Budapest.
- Kovács, J. – Sándor, Cs. (szerk., 2004): *Közösségi részvétel a hulladékgazdálkodási döntéshozatalban*. EMLA Környezeti Management és Jog Egyesület – EMLA Alapítvány a Környezeti Oktatás Támogatására, Budapest.

- Krajewski, L. J. – Ritzman, L. (1999): *Operations Management – Strategy and Analysis*. Addison-Wesley, Reading, MA.
- Kuhn, R. G. – Ballard, K. R. (1998): Canadian Innovations in Siting Hazardous Waste Management Facilities. *Environmental Management*, Vol. 22, No.4, pp. 533-545.
- Kunreuther, H. (1986): Hazard Compensation and Incentive Systems: An Economic Perspective. In: White, R. M. (szerk.): *Hazards: Technology and Fairness*, National Academies Press, Washington D. C., pp. 145-163.
- Kunreuther, H. – Linneroth, J. – Vaupel, J. W. (1984): A Decision-Process Perspective on Risk and Policy Analysis. *Management Science*, Vol. 30, No. 4, pp. 475-485.
- Kunreuther, H. – Kleindorfer, P. R. (1986): A Sealed-Bid Auction Mechanism for Siting Noxious Facilities. *The American Economic Review*, Vol. 76, No. 2, pp. 295-299.
- Kunreuther, H. – Easterling, D. (1990): Are Risk-Benefit Tradeoffs Possible in Siting Hazardous Facilities? *The American Economic Review*, Vol. 80, No. 2, pp. 252-256.
- Kunreuther, H. – Easterling, D. (1996): The Role of Compensation in Siting Hazardous Facilities. *Journal of Policy Analysis and Management*, Vol. 15, No. 4, pp. 601-622.
- Kunreuther, H. – Novemsky, N. – Kahneman, D. (2001): Making Low Probabilities Useful. *The Journal of Risk and Uncertainty*, Vol. 23, No.2, 103-120.
- Lányi, A. (szerk., 2001): *A szag nyomában*. OSIRIS – ELTE BTK Szociológiai Intézet, Humánökológiai Szakirány, Budapest.
- Lathrop, J. W. – Watson, S. R. (1981): Decision Analysis for the evaluation of risk in nuclear waste management. In: Kunreuther, H. (szerk.): *Risk: A Seminar Series*. IIASA Collaborative Proceedings Series, CP-82-S2, pp. 387-419.
- Lesbirel, S. H. (2003): Markets, Transaction Costs and Institutions: Compensating for Nuclear Risk in Japan. *Australian Journal of Political Science*, Vol. 38, No. 1, pp. 5-23.
- Lesbirel, S. H. (2005): Transaction Costs and Institutional Change. In: Lesbirel, S. H. – Shaw, D. (szerk.): *Managing Conflict in Facility Siting*, Edward Elgar Publishing, Northampton, pp. 1-12.

- Lesbirel, S. H. – Shaw, D. (szerk.) (2000): Challenges and Issues in Facility Siting: Conference Proceedings. Columbia Earthscape, Columbia University Press, New York.
- Litmanen, T. (1999): Cultural approach to the perception of risk: analysing concern about the siting of a high-level nuclear waste facility in Finland. *Waste Management and Research*, Vol. 17, No. 3, pp. 212-219.
- Liu, F. (1997): Dynamics and Causation of Environmental Equity, Locally Unwanted Land Uses, and Neighborhood Changes. *Environmental Management*, Vol. 21, No. 5, pp. 643-656.
- Llurdes, J. – Sauri, D. – Cerdan, R. (2003): Ten years wasted: the failure of siting waste facilities in central Catalonia, Spain. *Land Use Policy*, Vol. 20, No.4, pp. 335-342.
- Lober, D. J. (1995): Why Protest?: Public Behavioral and Attitudinal Response to Siting a Waste Disposal Facility. *Policy Studies Journal*, Vol. 23, No.3, pp. 499-518.
- Matolay, R. – Pataki Gy. (2008): Részvételi döntési technikák. in. Könczey K. – Szántó R. – Wimmer Á. – Zoltayné Paprika Z. (szerk.): Döntési technikák. Jegyzet, 2., bővített kiadás, Budapesti Corvinus Egyetem, Döntésmélet Tanszék, Budapest.
- Minehart, D. – Neeman, Z. (2002): Effective Siting of Waste Treatment Facilities. *Journal of Environmental Economics and Management*, Vol.43, No. 2, pp. 303-324.
- Mitchell, R. C. – Carson, R. T. (1986): Property Rights, Protest, and the Siting of Hazardous Waste Facilities. *The American Economic Review*, Vol. 76, No. 2, pp. 285-290.
- Morgan, M. G. – Fischhoff, B. – Bostrom, A. – Atman, C. J. (2002): Risk Communication: A Mental Models Approach. Cambridge University Press, Cambridge.
- Nagy, Cs. – Tamás, V. (2004): Helyi népszavazások Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 13, No. 3, pp. 197-221.
- Nistor, L. – Kovács, L. A. (2004): Verespatak – Falu az arany árnyékában. *WEB*, No. 13, pp. 81-88.
- Nováky, E. (1989): Környezeti konfliktusok, környezeti döntések. *Vezetéstudomány*, Vol. 20, No. 11, pp. 12-17.

- O'Hare, M. – Bacow, L. – Sanderson, D. (1983): Facility Siting and Public Opposition. Van Nostrand, New York.
- Owens, S. (2004): Siting, sustainable development and social priorities. *Journal of Risk Research*, Vol. 7, No. 2, pp. 101-114.
- Pataki Gy. (2007): Bölcs "laikusok": Társadalmi részvételi technikák a demokrácia szolgálatában. *Civil Szemle*, Vol. 4, No. 3-4, pp. 144-156.
- Peters, R. G. – Covello, V. T. – McCallum, D. B. (1997): The Determinants of Trust and Credibility in Environmental Risk Communication: An Empirical Study. *Risk Analysis*, Vol. 17, No. 1, pp. 43-54.
- Plous, S. (1993): The psychology of judgment and decision making. McGraw-Hill, Inc, New York.
- Pommerehne, W. W. – Hart, A. – Schneider, F. (1997): Tragic Choices and Collective Decision-Making: An Empirical Study of Voter Preferences for Alternative Collective Decision-Making Mechanisms. *The Economic Journal*, Vol. 107, No. 5, pp. 618-635.
- Popper, F. (1981): Siting LULUs. *Planning*. Vol. 47, No. 4, pp. 12-15.
- Rogers, G. O. (1995): Environmental Racism or Inequity: Comparative Study of Four Ethnic Groups. In: Gail E. Thomas (szerk.): Race and Ethnicity in America in the Twenty-First Century: Meeting the Challenge, Taylor-Francis, New York, pp. 187-204.
- Rogers, G. O. (1998): Siting potentially hazardous facilities: what factors impact perceived and acceptable risk? *Landscape and Urban Planning*, Vol. 39, No. 4, pp. 265-281.
- Saha, R. – Mohai, P. (2005): Historical Context and Hazardous Waste Facility Siting: Understanding Temporal Patterns in Michigan. *Social Problems*, Vol. 52, No. 4, pp. 618-648.
- Schneider, E. – Oppermann, B. – Renn, O. (1998): Implementing Structured Participation for Regional Level Waste Management Planning. *Risk: Health, Safety & Environment*, Vol. 9, No. 4, pp. 379-395.
- Shemtov, R. (2003): Social Networks and Sustained Activism in Local NIMBY Campaigns. *Sociological Forum*, Vol. 18, No. 2, pp. 215-243.
- Shrader-Frechette, K. S. (1991): Risk and rationality: philosophical foundations for populist reforms. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, CA.

- Shrader-Frechette, K. S. (1994): Science, environmental risk assessment, and the frame problem. *BioScience*, Vol. 44, No. 8, pp. 548-551.
- Sjöberg, L. (2006): Rational Risk Perception: Utopia or Dystopia? *Journal of Risk Research*, Vol. 9, No. 6, pp. 683-696.
- Sjöberg, L. – Drottz-Sjöberg, B. (2001): Fairness, risk and risk tolerance in the siting of a nuclear waste repository. *Journal of Risk Research*, Vol. 4, No. 1, pp. 75-101.
- Slovic, P. (1987): Perception of Risk. *Science*, Vol. 236, pp. 280–285.
- Slovic, P. (1993): Perceived Risk, Trust, and Democracy. *Risk Analysis*, Vol. 13, No. 6, pp. 675-682.
- Slovic, P. (1999): Trust, Emotion, Sex, Politics, and Science: Surveying the Risk-Assessment Battlefield. *Risk Analysis*, Vol. 19, No. 4, pp. 689-701.
- Slovic, P. – Fischhoff, B. – Lichtenstein, S. (1982): Facts versus fears: Understanding perceived risk. In. Kahneman, D. – Slovic, P. – Tversky, A. (szerk.): Judgment under uncertainty: Heuristics and biases, Cambridge University Press, pp. 463-489.
- Smith, V. K. – Desvousges, W. H. (1986): The Value of Avoiding a LULU: Hazardous Waste Disposal Sites. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 68, No. 2, pp. 293-299.
- Smith, H. J. – Kunreuther, H. (2001): Mitigation and benefits measures as policy tools for siting potentially hazardous facilities: determinants of effectiveness and appropriateness. *Risk Analysis*, Vol. 21, No. 2, pp. 371-382.
- Starr, C. (1969): Social Benefit versus Technological Risk. *Science*, Vol. 165, No. 3899, pp. 1232-1238.
- Strauss, A. L. – Corbin, J. (1990): Open Coding. In. Strauss, A. L. – Corbin, J. (szerk.): Basics of Qualitative Research. SAGE, London, pp. 61-74.
- Swallow, S. K. – Opaluch, J. J. – Weaver, T. F. (1992): Siting Noxious Facilities: An Approach That Integrates Technical, Economic, and Political Considerations. *Land Economics*, Vol. 68, No. 3, pp. 283-301.
- Szabó, L. – Szabó, S. (1996): Akkumulátor-feldolgozó. In. Kerekes, S.–Kindler, J. (szerk.): Vállalati környezet-menedzsment. AULA, Budapest, pp. 320-335.
- Szántó, R. (2005): Environmental Conflicts in Hungary – the Case of the Used Battery Reprocessing Plants. 14th SRA-Europe Annual Meeting, Como, Italy, September 12-14, 2005.

- Szántó R. (2008a): Környezeti konfliktusok Magyarországon – a hulladék akkumulátor feldolgozók esete. *Kövász*, Vol. 12, No. 1-2, pp. 47-70.
- Szántó, R. (2008b): „Vigyázz! A leopárd harap!” – A telepítési konfliktusok tíz éve. In. Tavaszi Szél 2008 Konferenciakiadvány. Tavaszi Szél Konferencia, Budapest, 2008. május 23-25.
- Szántó R. (2008c): A telepítési konfliktusok mintázata az elmúlt évtizedben. *Társadalomkutatás*, Vol. 26, No. 3, pp. 371-388.
- Szijártó, Zs. (1998): Kockázat, kultúra, konfliktus. *Replika*, No. 31-32, pp. 19-45.
- Szijártó, Zs. (1999): Egy konfliktus etnográfiaja: „laikusok” és „szakértők” vitája az ófalui atomtemető kapcsán. *Tabula*, Vol. 2, No. 1, pp. 52-87.
- Szirmai, V. (1996): Társadalmi környezetvédelmi konfliktusok Magyarországon. *ÖKO Ökológia – Környezetgazdálkodás – Társadalom*, Vol. 7, No. 3-4, pp. 25-39.
- Szirmai, V. (1999a): A környezeti érdekek Magyarországon. Pallas Stúdió, Budapest
- Szirmai, V. (1999b): Az átmenet környezeti társadalmi konfliktusai. In. A környezeti érdekek Magyarországon, Pallas Stúdió, Budapest, pp. 66-79.
- Tversky, A. – Kahneman, D. (1973): Availability: A heuristic for judging frequency and probability. *Cognitive Psychology*, Vol 5, No. 2, pp. 207-232.
- Tversky, A. – Kahneman, D. (1974): Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, New Series, Vol. 185, No. 4157, pp. 1124-1131.
- Vajjhala, S. P. – Fischbeck, P. S. (2007): Quantifying siting difficulty: A case study of US transmission line siting. *Energy Policy*, Vol. 35, No. 1, pp. 650-671.
- Vári, A. (1994): Új jelenségek a környezeti konfliktuskezelés hazai gyakorlatában: az M0 autópálya építésének tapasztalatai. *Társadalomkutatás*, Vol. 12, No. 1-4, pp. 122-133.
- Vári, A. (1996): A paksi atomerőmű kiégett fűtőelemei átmeneti tárolójának telepítése. *Társadalomkutatás*, Vol. 14, No. 1-2, pp. 20-31.
- Vári, A. (1997): A környezeti döntésekben való társadalmi részvétel és konfliktuskezelés fejlődése Magyarországon. In. Társadalmi és területi folyamatok az 1990-es évek Magyarországon, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpontja, Budapest, pp. 273-295.
- Vári, A. (1999): Public information with state control: siting a secondary reserve gas-turbine power station in Litér. In. Vári, A.–Caddy, J. (szerk.): Public

- Participation in Environmental Decisions. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 71-80.
- Vári, A. (2003): Közösség-tájékoztatás vagy félrevezetés? Az Ajkai Erőmű tervezett beruházásainak kérdőjelei. *Társadalomkutatás*, Vol. 21, No. 4, pp. 425-439.
- Vári, A. – Vecsenyi, J. (1987): A döntéstámogató módszerek szerepe a társadalmi kockázat elemzésében. In. Vári, A. (szerk.): Kockázat és társadalom, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 57-71.
- Vári A. – Faragó K. – Vecsenyi J. (1987): A dorogi veszélyeshulladék-égető telepítésével kapcsolatos vélemények felmérése. TÁRKI, Budapest.
- Vári, A. – Kemp, R. – Mumpower, J. L. (1991): Public Concerns about LLRW Facility Siting: A Comparative Study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, No. 1, Vol. 22, pp. 83-102.
- Vári, A. – Linnerooth-Bayer, J. – Ferencz, Z. (2003): A 2000. évi ciánszennyezés és utóélete: Lappangó konfliktusok a vélemények tükrében. *Társadalomkutatás*, Vol. 21, No. 1, pp. 33-50.
- Vári, A. – Ferencz, Z. (2006): Fordulatok és kérdőjelek a radioaktív hulladékok hazai kezelésében. *Társadalomkutatás*, Vol. 24, No. 4, pp. 469-492.
- Vecsenyi, J. (1988): Ne az én kertembe! *Szociológia*, Vol. 18, No. 3, pp. 315-325.
- Wigley, D. C. – Shrader-Frechette, K. (1996): Environmental Racism and Biased Methods of Risk Assessment. *Risk: Health, Safety & Environment*, Vol. 7, No. 4, pp. 55-88.
- Wu, G. – Zhang, J. – Gonzalez, R. (2004): Decision Under Risk. In. Koehler, D. – Harvey, N. (szerk.): Blackwell Handbook of Judgment & Decision Making. Blackwell Publishing, Oxford, pp. 399-423.
- Wynne, B. (1996): Misunderstood misunderstandings. In. Irwin, A. – Wynne, B. (szerk.): Misunderstanding Science?: The Public Reconstruction of Science and Technology. Cambridge University Press, Cambridge, UK, pp. 19-46.
- Yin, R. K. (1994): Case Study Research Design & Methodology. Sage Publications, London.
- Zoltayné Paprika, Z. (2005): Döntésmélet. Alinea Kiadó, Budapest.

10. Mellékletek

10.1. Interjú protokoll

Ez az interjú egy doktori kutatáshoz nyújt segítséget. A kutatás arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért alakulnak ki telepítési konfliktusok Magyarországon, azaz miért lángolnak fel viták, amikor vállalatok, állami szervek vagy más szervezetek valahol egy új létesítmény kívánnak építeni vagy egy korábbi bővíteni. A kutatás a cementipari létesítményekre összpontosít, mert ebben az iparágban az utóbbi években több olyan ügy is volt, amelynek megértése közelebb vihet a kutatási kérdés megválaszolásához.

Az Ön neve a kutatási anyagokban (disszertáció, kutatási jelentés) nem jelenik meg, a válaszadás anonim. Az interjút, amennyiben hozzájárul diktafonnal rögzítem, amely egyrészt a mi beszélgetésünket könnyíti meg, másrészt biztosítja, hogy Önnek minden gondolata pontosan rögzüljön. Az eredményeket eljuttatom Önhöz, illetve, amennyiben szeretné, tájékoztatom arról, ha később valamilyen anyagban megjelenik az eset.

Bemutakozás

- Mondjon pár szót magáról! Mivel foglalkozik?

Történet

- Mikor és hogyan találkozott először az esettel?
- Hogyan látja az Ön szerepét ebben az esetben?

Kockázatok

- Mi(ke)t tart a bevezetett technológia/létesítmény legnagyobb kockázatának?
Mihez tudná hasonlítani ezeket a kockázatokat (akár más üzemhez vagy valamilyen más magyarországi ipari/ nem ipari tevékenységhez)?

- Mit gondol, mi az az elfogadható kockázat, amelyet a lakosok készek elviselni a gyár működésével kapcsolatban?
- Milyen mértékben tájékoztatták a helyieket a beruházók?
 - o Mondjon példákat, ha lehet
 - o Találkozott valakivel a vállalati képviselők közül?
- Mennyire ismert, Ön szerint, a civilek, a település lakosai előtt az a technológia, eljárás, amelyet az üzemben alkalmazni fognak (alkalmaznak)?
- Miért tartanak a lakosok a technológiától? Melyik társadalmi csoport tart leginkább ettől a technológiától? Mit gondol, miért?
- Kik (voltak) a beruházás legnagyobb támogatói? Melyik társadalmi csoportok álltak ki a technológia mellett? Mit gondol, miért?
- Tudvalevő, hogy az iparág más szereplői is küszködnek hasonló problémákkal. Mennyire hatott ez vissza ebben az esetben?
- Mennyire tartja az esetet jellemzően magyar történetnek?
 - o vagy ez bárhol a világon lejátszódhatott volna?
 - o mi benne a „magyaros”?
- Hogyan zajlana Ön szerint egy ideális telepítési döntés?
- Milyen mértékben kellene bevonni a helyi csoportokat a döntésbe?
 - o Szükség van népszavazásra ilyen esetekben?
- Milyen kompenzációt tartana fairnek a cég részéről a település lakosai részére?

Értékelés

- Hogyan értékeli a szervezete eddigi tevékenységét?
- Mit tart a szervezet legnagyobb sikerének?

Amennyiben bármilyen hozzáfűznivalója van az elhangzottakkal kapcsolatban, kérem, tegye meg.

10.2. Nyílt kódolás

Az alábbiakban a nyílt kódolás módszerének illusztrálására két önkényesen kiválasztott kutatási interjú címkéit és az azokból képzett kategóriákat adom közre. A kategóriák alatt a címkéket előfordulásuk sorrendjében szerepeltettem.

10.2.1. „A” interjú

Gyanús ellenzéki üzelmek

ökofalu európai uniós
pénzekből
titokzatos Gyűrűfű
gyanús események Gyűrűfűn
az ellenzőket mások fizetik
választási csalás
törvénytelen eljárások
zöldek gyanús finanszírozása
mocskolódás
ellenzéki hazugságok
tények eltorzítása

hamis képek bemutatása
családi érdekek a háttérben
bértüntetők
szétordított gyűlések
személyes támadások
zöld kommunikáció elferdítései
Zengő-ügy
álproblémák behozása
nem környezetvédő zöldek
gyanús ellenzéki jövedelmek
feljelentések

zöldek mocskolódásai
hazugságok
tudatlan falusiak átverése
atrocitások
ellenzők csinálják a balhét
emberek félretájékoztatása

Személyes történet

befolyásolás
nagy pr-munkák
személyes politikai
kapcsolatok

kommunikációs kampányok
közbeszéd tematizálása
sikeres múltbeli kampányok
környezettudatos attitűd

munka/megbízás vállalása

Bükkösdí viszonyok

a falu elitjének
megszervezése
Bükkösd kettészakadása
megijedt falu
falu hiszterizálása
szövevényes falusi
kapcsolatok

szegényes körülmények
Bükkösdön
erős pécsi lobbí
lovass turizmus
földek az ellenzők kezében
ellenzők önkormányzati
többsége

kedvezőtlen
képviselőtestület-összetétel
falusi klánok
együttzavazó klánok
nagyobb ráhatású
polgármesterek

Népszavazások

váratlan népszavazás
szervezetlenség az első
népszavazásnál
kisméretű vereség

önálló ötlet: harmadik
népszavazás
értelmetlen népszavazások
drága népszavazások

népszavazások megoldás
nélkül

Kommunikáció és tájékoztatás

kommunikációs előkép
hiánya
folyamatos kommunikáció
több helyszínen
támogató kör
fülbésűgő pécsi
kommunikáció

elején időhiány a
kommunikációban
nyilvános tanulmányok
sikertelen falugyűlések
fórumok célcsoportoknak
Fény Napja
zöld tiltakozások a vállalat
rendezvényein

egyszemélyes cementlap
korrekt pr-cikkek
helyben kell lenni a
sikerhez
más cégek nincsenek jelen
sikersztori
folyamatos párbeszéd
Vácott

Döntési folyamat

új helyszín keresése
másfél év késés
három helyszín

Bükkösd megépítése
bonyolult
két új alternatíva

Királyegyháza „ezerrel”

Környezeti kockázatok

szállítási kockázatok
zajhatások

teherautó-forgalom
felbolydul a falu élete

por kevésbé lényeges
szállítási problémák

Cementgyár mint modernizáció

cement és a turizmus
együttélése nyugaton
a cement megfér másokkal
meggyőződéses
fejlődéspárti

párhuzamos támogatási
programok
látatlan fejlesztések
sehova nem vezető
alternatívák

Bükkösd lemaradt a
fejlesztésekben
ipari turizmus
az új cementgyáraké a jövő
fatüzelés veszélyessége

Kompenzáció és támogatás

nélkülözhetetlen
kompenzáció
kevés direkt hasznot hozó
multik
multik új szerepköre

önrész kormányzati
pályázatokhoz
infrastruktúrafejlesztés
alapítványi támogatások
Szponzori Tanács

tranzakciós logika
beremendi támogatások
programok támogatása

Egyéb

sokan bánják már
beremendiek aggodalmait
előbb-utóbb minden átmegy
környezetvédelmi oktatás

konszenzusra törekvés
külföldön
hitelesség
hiteles polgármester
regionális útfejlesztés

nincsenek egyedüli igaz
érdekek
gyárfejlesztések a múltban
ellenzéki politikai
támogatás

10.2.2. „B” Interjú

Lakosság gyúrása hamis ígéretekkel

ígérvények
logisztikai központ
lehetősége
hamis ígéretek
mégsem lett elkerülő út
nincs szükség annyi
szakképzetlenre

lakosság gyúrása
lakosság manipulálása
tárgyalási készség hiánya a
vállalatnál
nem kezelték partnerként
utak építésének ígérete
olasz tanulmányút

hamis tanulmányutak
céges emberek jönnek
meggyőzni
mértékadó emberek
meggyőzése hiányzott

Telepítési folyamat

vállalati megkeresés
új alternatíva választása

a másik helyszín drágább
lesz

Tájékoztatás problémái

egyoldalú tájékoztatás
hiteles tájékoztatás hiánya
rossz pr

mellébeszélés
tájékoztatlanság
tájékoztatás hiánya

össze-vissza beszél a cég

Megosztottság

jelentős ellenállás
civil szervezetek alakulnak
Helesfa tiltakozik
megvívták a csatát a
bükkösdiek

megosztott polgármesteri
hivatal
nagy tüntetés
mocskolódás
tüntetések
vegyes érdekek Bükkösdön

kohézió hiánya a faluban
Bükkösdön mindenki önálló
működésképtelen
önkormányzat
irígység a falvak között

Fejlesztési tervek

üdülőövezet-fejlesztés

kistérségi fejlesztési tervek

lovass turizmus

Környezeti kockázatok

vízproblémák
vízszennyezés

Natura 2000 területek
környezetszennyezés

veszélyesanyag-égetés
járműforgalom

Zöld partnerség

zöldek mint partnerek

kvalifikált zöldek

Egyéb

Hetvehely összefog

lakossági támogatás
szükségessége

polgármester kesergései

10.3. A szerzőnek a témában megjelent publikációi

- Szántó, R. (2005): Environmental Conflicts in Hungary – the Case of the Used Battery Reprocessing Plants. 14th SRA-Europe Annual Meeting, Como, Italy, September 12-14, 2005.
- Könczey, K. – Szántó, R. (2005): Effects of Fear, Control and Self-confidence on Risk Perception and Risk Assessment. Society for Judgment and Decision Making 2005 Annual Meeting, Toronto, Canada, November 12-14 (Poster presentation).
- Szántó, R. – Wimmer, Á. – Zoltayné Paprika, Z. (2006): Managerial decision making and competitiveness. Conference on connection between macro and micro level competitiveness, Budapest, Hungary, May 25-26, 2006.
- Szántó, R. – Könczey, K. (2006): Risk Perception and Risk Assessment: Relationship with Fear and Personal Experience. Society for Judgment and Decision Making 2006 Annual Meeting, Houston, US, November 17-20 (Poster presentation).
- Wimmer Á. – Szántó R. (2006): Teljesítménymenedzsment és értékteremtés az érintettekkel való kapcsolatok kezelése tükrében, Versenyben a világgal 2004–2006 – Gazdasági versenyképességünk vállalati nézőpontból c. kutatás 46. sz. műhelytanulmánya, BCE Vállalatgazdaságtan Intézet Versenyképesség Kutató Központ, Budapest, 2006. június.
- Zoltayné Paprika, Z. – Wimmer, Á.–Szántó, R. (2007): Vezetői döntéshozatal és versenyképesség. *Vezetéstudomány*, Vol. 38, No. 5, pp. 18-28.
- Wimmer, Ágnes – Szántó, Richárd (2007): Performance Management and Value Creation – A Stakeholder approach., 4th Conference on Performance Management Control, CD-ROM, Nice, September 26-28, 2007.
- Szántó R. – Wimmer Á. – Zoltayné Paprika, Z. (szerk., 2008): Döntési technikák. Egyetemi jegyzet, Budapesti Corvinus Egyetem, Döntéselmélet Tanszék
- Szántó, R. (2008): „Vigyázz! A leopárd harap!” – A telepítési konfliktusok tíz éve. In. Tavaszi Szél 2008 Konferenciakiadvány. Tavaszi Szél Konferencia, Budapest, 2008. május 23-25.
- Zoltayné Paprika, Z. – Wimmer, Á – Szántó, R. (2008): Managerial Decision Making and Competitiveness – The Case of Hungary. *Competitiveness Review*, Vol. 18, No. 1-2, pp. 154-167.

- Szántó R. (2008): Környezeti konfliktusok Magyarországon – a hulladék akkumulátor feldolgozók esete. *Kövász*, Vol. 12, No. 1-2, pp. 47-70.
- Szántó, R. (2008): A telepítési döntések árnyoldalai. *Vezetéstudomány*, Vol. 39, No. 7-8, pp. 61-72.
- Szántó R. (2008): A telepítési konfliktusok mintázata az elmúlt évtizedben. *Társadalomkutatás*, Vol. 26, No. 3, pp. 371-388.
- Szántó R. (2008): Problémák felismerése és strukturálása. in: Könczey K. – Szántó R. – Wimmer Á. – Zoltayné Paprika Z. (szerk.): *Döntési technikák*. Jegyzet, 2., bővített kiadás, Budapesti Corvinus Egyetem, Döntéselmélet Tanszék, Budapest, 2008.
- Szántó, R. (2008): Telepítési döntések – telepítési konfliktusok. 60 éves Közgáz Jubileumi Tudományos Konferencia, Budapest, 2008. október 3-4.
- Szántó R. (2008): Siting decisions – siting conflicts. Society for Judgment and Decision Making 2008 Annual Meeting, Chicago, November 14-17 (Poster presentation).